

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TABAKÂT LİTERATÜRÜNÜN ORTAYA ÇIKIŞI:
SÜLEMÎ'NİN TABAKÂTU'S-SÛFİYYE'Sİ**

Soner ERASLAN

2501170877

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Ekrem DEMİRLİ**

İSTANBUL - 2020

ÖZ

“TABAKÂT LİTERATÜRÜNÜN ORTAYA ÇIKIŞI: SÜLEMÎ’NİN TABAKÂTU’S-SÛFİYYE’Sİ”

SONER ERASLAN

Soner Eraslan tarafından “Tabakât Literatürünün Ortaya Çıkışı: Sülemî’nin Tabakâtu’s-Sûfiyye’si” başlığı ile hazırlanan tezde biyografi literatüründe önemli bir yere sahip olan tabakât yazıcılığının tasavvuf doktrininin bir parçası olma durumu, Sülemî’nin *Tabakâtu’s-sûfiyye’si* özelinde değerlendirildi. Sülemî’nin *Tabakât*’ı ile tasavvuf tarihi açısından tabakât yazıcılığının altın çağı sayılan hicrî 4. ve 5. asırda kaleme alınıp günümüze ulaşan diğer tabakât türü eserler mukayese edildi. Bu meyanda Sülemî’nin kendinden önceki sözlü ve yazılı olarak edindiği rivayetleri kendinden sonraki sûfi yazarlara intikal ettirerek iki nesil arasında köprü vazifesi gördüğüne işaret edildi.

Çalışmanın omurgasını oluşturan ve beş tabakadan müteşekkil olup hicrî 161-378 yılları arasında yaşamış 105 sûfi biyografisini içeren *Tabakât* üzerine bir monografi oluşturuldu. Oluşturulan bu monografi çeşitli istatistikî bilgileri ihtiva eden tablolarla desteklendi. Böylece eser; biçim, içerik ve metot yönünden detaylı bir şekilde tahlil edildi.

Bunun yanında Sülemî’nin diğer tabakâtları, tefsir çalışmaları ve tematik eserlerinde *Tabakât*’ın izleri arandı. Bu minvalde yazarın *Tabakât*’ta değinmediği sûfilerin ve değinse dahi muğlak bıraktığı rivayetlerin diğer tabakâtlarındaki izdüşümü tesbit edilip daha geniş bir resim çizildi. Sülemî’nin tasavvuf, sûfîlik, sohbet, âdâb gibi konularda risâleler kaleme alarak tasavvuf yoluna giriş ve bu yoldaki terakki safhalarını mübtedilere sunduğu, öte yandan da uzak durmaları gereken tezellül, galât, şatahât, ibâhiye gibi akımlar hakkında diğer eserlerinde belirttiği söylemleri *Tabakât* perspektifinden değerlendirildi. Netice olarak sûfi söylem ve öğretilerini ihtiva eden tabakâtların başta kavramlar olmak üzere tasavvuf alanının mevzuu, mesâili, mebâdisi ve maksadını oluşturduğu ortaya konuldu.

Anahtar Kelimeler: Biyografi, tabakât, tasavvuf, Sülemî, Tabakâtu’s-sûfiyye

ABSTRACT

“THE EMERGENCE OF TABAQĀT LITERATURE: SULAMĪ'S TABAQĀT AS-SŪFIYYA” SONER ERASLAN

With the title of "The Emergence of Tabaqāt Literature: Sulamī's Pamphlets's Tabaqāt as-Sūfiyya" by Soner Eraslan, the case of tabaqat writing as a part of Sufism doctrine, which has an important place in the biography literature, was evaluated in the context of Sulamī's *Tabaqāt as-Sūfiyya*. Sulamī's *Tabaqāt* and other works of the type of tabaqāt that were written in the 4th and 5th centuries of Hijri, which is known as the golden age of tabaqāt printing in the history of Sufism and books that survived until today, were compared. In this context, it was pointed out that Sulamī acted as a bridge between the two generations by transferring the oral and written news sources before him to the Sufi writers after him.

A monograph was created on *Tabaqāt*, which is the backbone of the study and consists of five layers and contains 105 Sufi biographies of the years 161-378 AH. This monograph was supported by tables containing various statistical information. So the work; It was analyzed in detail in terms of form, content and method.

In addition, the traces of *Tabaqāt* were sought in the other tabaqats of Sulamī, his exegesis and thematic works. In this respect, the projection of the Sufi narrations, which he did not mention in *Tabaqāt* and left ambiguous even if he mentioned it, on other works was determined and a wider picture was drawn. The discourses of tasavvuf, Sufism, mohabbat and ādāb etc. by writing booklets on entrance to the path of Sufism and presenting the phases of progress in this way to the beginner, on the other hand, mentioning the they should stay away from such as tezellul, galāt, shahāhāt, and ibāhiye were evaluated from the perspective of *Tabaqāt*. As a result, it was revealed that the layers that contain Sufi discourses and teachings constitute the subject matter, issue, principles and purpose of the field of Sufism, especially the concepts.

Key Words: Biography, tabaqāt, sufism, Sulamī, Tabaqāt al-Sūfiyya

ÖNSÖZ

Belli bir alanda öne çıkmış şahsiyetlerin hayat hikâyelerini konu edinen tabakât yazıcılığı, diğer ilim dallarına nispetle tasavvuf alanında daha büyük bir önemi haizdir. Nitekim sûfi tabakâtları, mutasavvıfların biyografik bilgilerinin yanında yaşantı ve öğretilerini de bünyesinde barındırarak tabakât yazıcılığını bir üst basamağa taşımıştır. Sûfilerin yaşantı ve öğretilerinin süreç içerisinde tasavvuf ilminin temelini oluşturduğu olgusu düşünülünce, tabakât yazıcılığının tasavvuf ilmi için temel kaynaklar arasında addedildiği fikri tebellür etmektedir. Hal böyle olunca tabakât yazıcılığının kaynak teminin ötesinde tasavvuf doktrininin bir parçası olduğu görülmektedir. Başka bir anlatımla dini ilimlerin temel kaynakları sayılan Kur'an ve Sünnet'in yanında sûfi tabakâtları, tasavvuf ilminin icmâna delâlet eden üçüncü bir kaynağı oluşturmuştur. Bunun gibi tabakât yazıcılığının sûfi öğretilerini nesilden nesile aktarma imkânı sağlaması, tasavvuf ilmi açısından önemli addedilmesinin başka bir sebebidir. Dolayısıyla tabakât yazıcılığı ile birlikte tasavvuf ekolleri takip edilebilmekte ve erken dönem sûfi söylemlerinden tasavvuf metafiziği inşa edilmektedir.

Çalışmamız; giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. İlk olarak dinî literatürdeki biyografi kavramının gelişim sürecini ve türlerini irdeledik. Ardından tabakât yazıcılığının kavramsal çerçevesini ve normatif ilimlerdeki izdüşümünü inceledik. Bunun yanında sûfi tabakât yazıcılığının altın çağı olarak ifade edilebilecek hicri beşinci asırda kaleme alınan tasavvuf tabakâtlarını çeşitli yönlerden mukayese ettik. İkinci bölümde Sülemî'nin *Tabakâtu's-sûfiyye*'sini metot, biçim ve içerik olarak detaylı bir şekilde analiz ettik. Bunu yaparken çeşitli verileri tablollaştırarak matematiksel bir veri oluşturmaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise Sülemî'nin tabakât, tefsir ve diğer tematik eserlerinde *Tabakâtu's-sûfiyye*'yi aradık. Böylece tasavvuf ilminde tabakât yazıcılığının izdüşümünü Sülemî örneği üzerinde tatbik etme şansı yakaladık.

Tasavvuf ilmi açısından tabakât yazıcılığını incelediğimiz bu tezi günümüze ulaşan ilk sûfi tabakâtı olması sebebiyle Sülemî'nin *Tabakâtu's-sûfiyye*'si özelinde ortaya koyduk. Sülemî'nin diğer kitap ve risâlelerinin yanında Ebu Nasr es-Serrâc, Ebu Bekir el-Kelâbâzî, Ebû Nuaym el-İsfahânî, Abdülkerim el-Kuşeyrî ve Ebü'l-

Hasan el-Hücvirî gibi sûfîlerin eserlerini de birincil kaynak olarak kullandık. Sözü geçen yazarlar arasında köprü vazifesi gören ve kendinden önceki nakilleri bir araya getirerek sonrakilere aktaran Sülemî'nin bu yönüyle tasavvuf ilminin müdevvini ve musannifi olma özelliğini taşıdığını gördük. Çalışmanın zamansal çerçevesini hicrî beşinci asır ile sınırladığımızdan bu dönem sonrası kaleme alınan sûfî tabakâtları ve diğer eserleri ikincil literatür olarak değerlendirdik. Tezin hazırlama aşamasında tabakât yazıcılığı üzerine birtakım çalışmalara rastlasak da özellikle tasavvuf ilmi için bu çalışmaların henüz ibtidâi seviyede olduğunu gördük. Bu durum, tasavvufun temel öğretilerinin büyük bir kısmının tabakâtlar vesilesiyle günümüze kadar ulaşmış olmasına rağmen tabakâtlara hakettikleri önemin verilmediğini göstermektedir.

Akademik hayatın ilk adımı olan yüksek lisans tezimi hazırlarken engin ufku, tevazuu, tecrübe ve analizleri ile “mağaradan” çıkıp gerçek manada görebilmemi sağlayan değerli danışmanım Prof. Dr. Ekrem Demirli'ye teşekkürlerimi sunarım. Zira onun teşviki ve özellikle de Klasik Düşünce Okulu bünyesinde başlattığı Kuşeyrî okumaları ile tasavvuf ilmi açısından tabakât yazıcılığını çözümlemesi ve bir problematik olma hüviyeti kazandırması sayesinde bu konu zihnimde tebellür etti. Buna rağmen konuyu hakkıyla ele alamamışsam bütün kabahat şahsıma aittir. Yine bu süreçte başta M. Tayyip Durceylan olmak üzere Klasik Düşünce Okulu ailesine ve Dr. Ahmet Temizkan nezdinde Dâru'l-Mârifet kurumuna teşekkür ederim. Ayrıca tezimi okuyup çeşitli dönütlerle katkı sağlayan Zeynep İrem Çeven, Emrah Sağmak ve Adem İpekyüz ile Zekeriya Doğrusözlü ve Ömer Tozal'a müteşekkirim. Eğitim hayatım boyunca maddî ve mânevî desteklerini esirgemeyen kıymetli annem, Gökçen Eraslan Taştekin, Can Eraslan ve diğer aile fertlerim ile varlığını daima yanımda hissettiğim Sema Hanım'a teşekkürden fazlasını borçluyum.

Gayret bizden, takdir Cenâb-ı Hak'tan...

Soner ERASLAN

Eylül 2020

Güngören

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİNİ BİLİMLERDE BİYOGRAFİ YAZICILIĞI VE TABAKÂT ESERLERİNİN YERİ

1. DİNİ LİTERATÜRDE MÜSTAKİL ve MÜŞTEREK BİYOGRAFİ YAZICILIĞI.....	4
1.1. Müstakil Biyografi Türü Eserler	6
1.2. Müşterek Biyografi Türü Eserler	13
2. TABAKÂT YAZICILIĞI	16
2.1. Kavramsal Çerçeve	16
2.2. Tabakât Literatürünün Biyografi Yazıcılığındaki Yeri.....	17
2.3. Normatif İlimlerde Tabakât Çalışmaları	18
2.3.1. Hadis İlmî	18
2.3.2. Kelam İlmî.....	20
2.3.3. Fıkıh İlmî.....	21
3. TASAVVUF LİTERATÜRÜNDE TABAKÂT YAZICILIĞININ YERİ	23
3.1. Biyografik Bilgilerde Ahlâkı Aramak: Tasavvuf Doktrininin Bir Cüzü Olarak Tabakât	23
3.2. Tabakât Yazıcılığının Altın Çağı: V/XI. Yüzyıl	27

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ ABDURRAHMAN es-SÜLEMÎ'NİN TABAKÂTU'S-SÛFİYYE'Sİ

1. TASAVVUFUN TEDVİN SÜRECİNDE TABAKÂT: TABAKÂTU'S-SÛFİYYE'DE BİÇİM, İÇERİK VE METOT.....	33
1.1. <i>Tabakâtu's-sûfiyye</i> 'deki İstatistikî Bilgiler	33
1.2. <i>Tabakâtu's-sûfiyye</i> 'de Yer Alma Kriteri: İçeridekiler ve Dışarıda Kalanlar.....	38
2. TABAKÂTU'S-SÛFİYYE'NİN KAYNAKLARI: SÖZLÜ VE YAZILI HABER AKTARIMI	43
2.1. Sözlü Haber Aktarım Metodu ve Kullanılan Edâ Lafızları.....	43
2.2. Yazılı Haber Aktarımı: Risâle, Müsvedde, Vicâde, İcâzet ve Yazışmalar.....	44
3. TABAKÂTU'S-SÛFİYYE'DE SÛFÎ İSİMLENDİRİLMESİ VE BÖLGE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	47
3.1. <i>Tabakâtu's-sûfiyye</i> 'de Sûfilerin Adlandırılmasında Kullanılan Kavramlar.....	47
3.2. <i>Tabakâtu's-sûfiyye</i> 'de Bölge ve Ekoller: Seyyâhûnun Coğrafya ile Sınırlanması Mümkün Müdür?	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜLEMÎ'NİN ESERLERİNDE TABAKÂTU'S-SÛFİYYE

1. TABAKÂTU'S-SÛFİYYE ile DİĞER TABAKÂT TÜRÜ ESERLERİ	57
1.1. TABAKÂT TÜRÜ BİYOGRAFİK ESERLER	59
1.1.1. <i>Târîhu's-Sûfiyye</i>	59
1.1.2. <i>Zikru'n-Nisveti'l-Müteabbidâti's-Sûfiyyât</i>	61
1.2. MONOGRAFİK ESERLER.....	63
1.2.1. <i>Kitâbu Kelâmi's-Şâfiî fi't-Tasavvuf</i>	63
1.2.2. <i>Mustahracün min Hikâyeti Hamdûn El-Kassâr</i>	64

2. <i>TABAKÂTU'S-SÛFİYYE</i> ile TEFSİR TÜRÜ ESERLERİ.....	66
2.1. <i>ŞERHU MEÂNİ'L-HURÛF</i>	67
2.2. <i>HAKÂİKU'T-TEFSİR</i>	69
2.3. <i>ZİYÂDÂTÜ HAKÂİKİ'T-TEFSİR</i>	71
3. <i>TABAKÂTU'S-SÛFİYYE</i> ile TEMATİK ESERLERİ	73
3.1. TASAVVUF ve SÛFÎ ÜZERİNE	73
3.2. TASAVVUFUN İÇ MUHALİFLERİ: GALÂT VE TEZELLÛL EHLİ.....	79
3.3. MARİFETE ERME YÖNTEMİ OLARAK SOHBET ve SÛFÎ EDEPLERİ.....	85
SONUÇ	91
KAYNAKÇA	94

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1 :	32
Tablo 1. 2 :	32
Tablo 2. 1 :	34
Tablo 2. 2 :	36
Tablo 2. 3 :	53

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım, baskı
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.	: Doğumu
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Yayına Hazırlayan
Krş.	: Karşılaştırınız
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa aralığı
t.y.	: Tarihsiz
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
v.	: Vefatı
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve sâir
y.y.	: Yayın yeri yok
Yay.	: Yayın, Yayınları, Yayıncılık, Yayınevi

GİRİŞ

Tezin konusu, erken dönem tasavvuf literatürünün ortaya çıkışı bağlamında tabakât yazıcılığının yerini Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin (d. 325/937-v. 412/1021) *Tabakâtu's-sûfiyye*'si özelinde ortaya koymaktır. Tabakât yazıcılığı, diğer ilimlerde tarihsel olarak önemli bir yere sahipken tasavvuf ilminde ise kronolojik çerçevenin ötesine geçip nazariyatın bir parçası olmuştur. Diğer disiplinlerde tabakâtlara konu olan kimsenin nerede ve ne zaman doğduğu ve öldüğü, kimlerden ders alıp kimlere ders verdiği, hangi eserleri kaleme aldığı gibi bir dizi bilgiyi barındıran *ilmu'r-ricâl* kabilinden biyografiler aktarılırken sûfî tabakâtlarında bu tür bilgiler ikincil öneme sahip olmuştur. Üzerinde durmak istediğimiz asıl konu *ilmu'r-ricâl*in ötesine geçerek kavramlar başta olmak üzere tasavvuf alanının mevzuu, mesaili, maksadı ve mebâdisinin tabakâtlarda nakledilen *ricâlullahın* söz, öğreti ve yaşantılarından istinbat edilmesine ışık tutmaktır. Başka bir anlatımla tasavvuf ilmi açısından tabakâtların önemi sûfî tabakâtlarına konu olan kimselerin takip ettikleri yol ve yaşadıkları manevi tecrübelerin tanıtılıp, tasavvufî öğreti ve yöntemlerinin muhafaza edilip sonraki nesillere aktarılmasıdır.

İslam öncesi Arap kültüründe, şifahî olarak anlatılagelen kahramanlık, cömertlik, cesaret gibi erdemlerle meşhur şahısların hayat hikâyeleri yahut toplumu derinden etkileyen savaş ve afet gibi olaylar zamanla *eyyâmu'l-Arab*, *ahbâru'l-Arab*, *ensâb* gibi eserlerle yazılı kültürde yer edinmeye başlamıştır. İslamiyetin kabulü ile birlikte siyer ve megâzîler, vefeyât, menâkıb, cerh ve tadil türü eserler hadis merkezli olarak kaleme alınmıştır. İlerleyen süreçte İslamî literatürde neredeyse en çok eserin telif edilip sahâbe, tâbiîn, âlim, edip, şair ve sanatkârlar, muhaddis, mütekellim, fakih ve sûfîler gibi belli bir sınıfın yaşantı ve öğretilerinin anlatıldığı tabakât türü eserlere rastlanmaktadır. Tasavvuf alanında diğer disiplinlere nispeten daha geç başlayan tabakât yazıcılığı, genellikle pre-sûfîsm mesabesindeki âbid, zâhid, nâsik gibi isimlerle oluşturulurken hicrî IV. asır itibariyle sûfî ismi tabakâtlarda yer edinmeye başlamıştır. Sözcüğü Muhammed b. Âsım b. Yahyâ'nın (?) *Tabakâtü'l-evliyâ*'sı, Hakîm et-Tirmizî'nin (v. 320/932) *Târîhu'l-meşâyih*'i, Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî'nin (v. 341/952) *Tabakâtü'n-nüssâk*'ı, Ebû Bekir Muhammed b. Davud Pârsâ'nın (v.

342/953) *Ahbârü's-sûfiyye ve'z-zühhâd*'ı, Cafer el-Huldî'nin (v. 348/959) *Hikâyâtü'l-meşâyih*'i ve Hargûşî'nin (v. 406/1015) *Siyerü'l-'ubbâd ve'z-zühhâd*'ı gibi günümüze ulaşmamış eserler bu kabildendir. Günümüze eksiksiz bir şekilde ulaşan ilk sûfî tabakâtı olan Sülemî'nin *Tabakâtu's-sûfiyye*'si, adı geçen yazar ve eserlerden Faydalanmış ve kendinden sonraki tabakât literatürünü tesir altına alarak bir köprü görevi üstlenmiştir.

Sülemî'nin tasavvufa yönelmesinde dedesi İbn Nüceyd'in etkili olduğu, Sehl es-Sulûkî vasıtasıyla tasavvuf yoluna girdiği ve Ebû Bekir en-Nasrabâdî eliyle de şeyhliğine delalet edecek hırkayı giydiği görülmektedir. Tasavvufa adım atmasıyla birlikte önceden edindiği hadis formasyonunun da etkisiyle kendisine kadar yaşamış sûfî imamlarının rivayetlerini toplayıp tasnif etmiştir. Sülemî, bu yönüyle tasavvuf tarihinin ilk müdevvinlerinden olup topladığı rivayetleri konularına göre farklı eser ve risâlelerde derlemesiyle de ilk musanniflerdendir.

Çalışmamızın konusu gereği Sülemî'nin tabakât, tefsir ve müstakil konularda kaleme aldığı eserleri başvurduğumuz birincil kaynakları teşkil etmektedir. Sülemî'nin risâlelerini toplu olarak ihtiva eden Süleyman Ateş'in tahkik edip neşrettiği *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*, Nasrullah Pürcevâdî'nin editörlüğünü yaptığı *Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî*, Gerhard Böwering ve Bilal Orfali'nin hazırladıkları *Resâilu's-sûfiyye li-Ebi Abdirrahman es-Sülemî* çalışmalarının yanında yazarın müstakil olarak neşredilen eserlerinden istifade ettik. Sülemî'nin birçok yerde referans olarak gösterdiği Serrâc'ın *el-Lüma*'ı ile Kelâbâzî'nin *et-Ta'arruf*'u; Sülemî'nin etkilerinin görüldüğü Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ*'sı, Abdülkerim el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si ve Hücvirî'nin *Keşfü'l-mahcûb*'u yine başvurduğumuz ilk eserler arasında yer almaktadır. Çalışmamızda Sülemî ile sınırlandırdığımız dönem aralığımızı aşmamak adına hicrî V. asır sonrası kaleme alınan tabakâtlara bilinçli olarak yer vermemeye çalıştık. Tezimizin ikincil literatürü arasında yer alan Jawid A. Mojaddedi'nin *Tabakâtu's-sûfiyye* ile başlatıp *Nefehâtü'l-üns* ile sonlandırdığı (yaklaşık olarak hicri V. -X. asır aralığı) ve altı tabakâtı mukayese ettiği *The Biographical Tradition In Sufism* gibi eserlerden de yararlandık. Bu tür eserlerin sadece sûfî tabakâtları üzerine yapılacak çalışmalara örneklik gösterdiği kanaatindeyiz.

Tezimizde, Sülemî'nin *Tabakât*'ının biçim, içerik, haber kaynakları, eserin içerdiği sûfilerin hangi metoda göre belirlendiği, sûfilerin coğrafi dağılımı, kullandıkları ayet, hadis ve şiirlere dayalı argümanların tabakalar bazındaki dönüşümü, sûfilerin bedensel ve marifete dayalı kerametlere karşı tavırlarını yer yer yüzdelerle tablolarla bazen de diğer eserleri ile yaptığımız mukayeselerle tespit etmeye gayret ettik. İlerleyen bölümlerde *Tabakâtü's-sûfiyye* merkezinde Sülemî'nin gerek tabakât ve tefsir üst başlıkları ile kaleme aldığı eserleri gerekse sohbet, galât, âdâb gibi konu merkezli diğer eserlerini mukayese ettik. Yazarın günümüze ulaşmayanlar da dâhil sayısı yüzü aşan eserinin bulunduğu göz önüne alındığında birçok konu hakkında müstakil eser kaleme aldığı düşünülebilir. Fakat eserlerinin bir kısmının birbirinin tekrarı olduğunu, aynı rivayetlerin farklı bağlamlarda nakledilerek yeni eserler oluşturulduğunu gördük.

Kitap ve risâlelerinde sık sık Ehl-i Sünnet merkezli tasavvuf anlayışı vurgusuna rastlanan Sülemî, sûfilerin olası hata ve yanlışlara düşmelerine mani olabilmek adına nasihatler içeren eserlerin yanında iç ve dış muhalif ve “düşmanları” beyan ettiği çalışmalar da yapmıştır. Nitekim risâlelerinin birçoğu mürid yahut ihvanından bazı kimselerin sordukları sorular özelindedir. Sülemî'nin tasavvufi düşünce haritasını belirlemek için farklı bağlamlarda kaleme aldığı eserlerindeki izdüşümlerini ve rivayetleri takip ederek bir bütünlük oluşturmaya çalıştık. Sözgelimi *Tabakâtü's-sûfiyye*'de bir sûfi hakkında naklettiği bir rivayetin karanlıkta kalan yönlerini diğer eserlerindeki rivayetlerle belirginleştirdik. Bunun gibi muayyen bir risâlesinde değindiği bir kavram hakkındaki düşüncelerine diğer risâlelerinde de rastladığımız ölçüde irdeledik.

Tabakâtü's-sûfiyye özelinde tasavvuf tabakât yazıcılığını ele aldığımız bu çalışmada gerek Sülemî'nin diğer çalışmaları, gerek kendinden önce kaleme alınan biyografik çalışmalar gerekse de vefatından sonra yapılan tasavvuf literatüründe tabakât yazımının yerini gördük. Tasavvuf tarihinin sûfilerin yaşayışları üzerinden oluşturulması hasebiyle tabakât türü eserler diğer ilimlere nispetle daha önemli addedilmektedir. Bu bağlamda tabakât yazımı üzerinde yapılacak çeşitli çalışmalar tasavvuf araştırmalarına katkı sağlayıp sûfi ekollerin daha iyi anlaşılmasına vesile olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİNÎ BİLİMLERDE BİYOGRAFİ YAZICILIĞI VE TABAKÂT ESERLERİNİN YERİ

1. DİNÎ LİTERATÜRDE MÜSTAKİL ve MÜŞTEREK BİYOGRAFİ YAZICILIĞI

Hayat, yaşam ve canlı olmak anlamlarına gelen “bio” ile kaydetmek ve yazmak manasındaki “graphy” kelimelerinin terkihi olan biyografi (biography), özelde tarihe mal olmuş “büyük insanların” yaşantısının, genelde “insanın” hayat hikâyesinin kaleme alınmasıdır.¹ Biyografi yazınları, kişilerin hayatları hakkında bilgi vermenin yanında birçok tarihi ve sosyal olaya da ışık tutar. Biyografi yazımının bugünkü şeklini alması sözlü ve ilk yazılı destanlar aracılığıyla gerçekleştiğinden binlerce yıllık bir tarihe sahiptir.² Birçok farklı kültürde görülen biyografik bilgi aktarımına, soy bağları ve aile şecereleri hakkında uzman addedilen *nessâblar*; kahramanlık, cömertlik gibi konuların anlatıldığı *ahbârlar* gibi kişi ve söylencelere Arap kültüründe de rastlanmaktadır. İslamiyet sonrası dönemde ilk

---

¹ Nihal Şahin Utku, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013, 1/44, s. 264; Huzeyfe Çeker, **Hanefi Mezhebinde Biyografi Geleneği**, Konya, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları, 2018, 8.

² Sözelimi Gilgamiş Destanı, yazılı ilk biyografi nüvesi olarak nitelendirilirken, Antik Yunan’da Homeros, Hesiodos, Herodot ve Thukydides’in tarih ağırlıklı eserlerinde biyografik bilgilerin ikinci planda kaldığı kaydedilmektedir. Yunan yazarlardan yaklaşık dört asır sonra Çinli Sima Qian, biyografi ağırlıklı *Şiji*’yi kaleme almışsa da Sima Qian’dan yaklaşık dört asır sonra Romalı Plutarkhos’un Yunan ve Romalı bazı şahısların hayatlarını karşılaştırdığı *Paralel Hayatlar*’da biyografik öğelerin izlerine daha fazla rastlanmaktadır. Lakin günümüze gelen en eski yazılı biyografik eser yine aynı yazarın, Antonyus’un yaşamını kaleme aldığı *Sezarların Hayatı* adlı eseridir. Bkz. Şahin Utku, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, 265-267. Arap ve Fars çevrelerinde örneklerine daha erken tarihlerde rastladığımız özelde tabakât yazıcılığı, genelde biyografi yazımı Hristiyan dünyada daha geç olgunlaşmıştır. Biyografik yazım Ortaçağ’da azizlerin, dini liderlerin ve şehitlerin hayatının konu edildiği *hagiografia* türü eserlerle ivme kazanmıştır. Hristiyan çevredeki biyografi yazıcılığındaki yükseliş, 19. yüzyıl Avrupası’nın romantizmi ile pozitivist tarih anlayışı arasında sıkışmış ve Alman tarihçi Leopold Von Ranke’nin (v. 1886) öncülüğünde duygu ve destansılıktan ayrılmış bir biyografi yazıcılığı başlatılmıştır. Sonraki süreçte sadece şöhret sahibi “büyük insanların” değil “sıradan insanlar”ın da biyografileri üzerine çalışılmıştır. Günümüzde biyografi yazıcılığı, bireysel biyografi çalışmalarının yanı sıra tarihe mal olmuş kimseler ve temel metinler üzerine kurulu *fikirler tarihi*, kolektif şuuru inceleyen *zihniyet tarihi*, psikanalizin tarihi şahsiyetlere uyarlanması ile oluşturulan *psikobiyografi* gibi alt bölümlere kadar uzanmıştır. Bkz. Derin Terzioğlu, “Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatısı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, **Cogito**, 29, 2001, 285-286.

yazılı biyografiler Hz. Peygamber'in hayatı özelinde yazılmaya başlanmıştır. Kısa bir süre sonra muhaddislerin kaleme aldığı cerh ve tadil konulu eserler, bir kişinin hayat hikâyesinin aktarıldığı biyografilerin yanı sıra muayyen bir topluluğun bireylerinin anlatıldığı tabakâtları oluşturmuştur. Nitekim ilk örneklerine Dinî literatürde rastlandığı üzerinde görüş birliği olan tabakât yazıcılığı, biyografi yazıcılığı açısından milat kabul edilmektedir.³

Şöhret sahibi insanların hayatının kaleme alınması, yaşadıkları dönemin kaydedilmesi açısından son derece önemli bir olgudur. Fakat siyasi ve ideolojik yönlendirmeler ile mezhepsel taassupların tesirinden kurtulamayan bazı biyografi yazarlarının bu tutumu, biyografi yazıcılığının tarih araştırmalarındaki kaynaklık değerini zayıflatmaktadır. Zira bazı biyografi yazarları ele aldığı kişileri yüceltirken, bazıları onları tahkir etmekte ve tenkit etmektedir. Bu özelliğinden dolayı biyografik eserlerin tarih ile efsane arasına sıkışıp kalan bir yazın türü şeklinde değerlendirenler de söz konusudur.⁴ Sözgelimi Ebû Hanife (v. 150/767) hakkında Ebû Hafs es-Sağır (v. 264/878) ve Ebû Yahyâ en-Nîsâbûrî (v. 298/910) gibi isimler *Menâkıbü Ebî Hanîfe* adında övgü nitelikli eserler kaleme alırken başta Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî'nin (v. 256/870) *Târîhu'l-kebîr*'i olmak üzere Ehl-i Hadis ekolü Ebû Hanife'yi bazı hususlarda tenkit edebilmektedir.⁵ Diğer dinî ilimlerde bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu yönüyle biyografi yazıcılığının belki de en büyük çıkmazı subjektiflik problemidir.

Çalışmamızın bu bölümünde İslamiyet sonrası Arap toplumunda ortaya çıkmış ve diğer coğrafyalarda yer edinmiş belli başlı müstakil ve müşterek biyografi yazımları üzerinde duracağız. Tabakât yazıcılığına, çalışmamızın konusu olması münasebetiyle ilerleyen bölümlerde daha geniş bir şekilde değineceğiz. Bu başlık altında ise tabakât yazıcılığından çeşitli sebeplerle ayrışan İslam literatüründeki diğer biyografik türlerden bahsedeceğiz. Böylece ileride müstakil olarak işleyeceğimiz

---

³ George Makdisi, **İslam'ın Klasik Çağında Din, Hukuk, Eğitim**, trc. Tuncay Başoğlu, İstanbul, Klasik, 2019, 355.

⁴ Mahmut Çetin, **Biyografi Kitabı**, İstanbul, Biyografi Net, 2012, 14.

⁵ Zaylabidin Acimamatov, "Ebû Hanîfe'ye Yöneltilen Eleştiriler", **Dinî Araştırmalar**, 8/24, 2006, 172.

tabakât türü eserler ile İslâmî literatürdeki diğer biyografik çalışmaların farklılık ve benzerliklerini daha geniş bir perspektifte görme imkânına sahip olabiliriz.

1.1.Müstakil Biyografi Türü Eserler

İslam düşünce tarihinde fikirler kadar kişiler ve yaşantıları da önemli addedilip kayıt altına alınmıştır. Dinî ilimler açısından meşhur kimselerin hayat hikâyeleri, kahramanlıkları, ahlâkî vasıfları, öğretileri vs. halefleri tarafından ilk zamanlarda şifahî olarak, sonraki dönemlerde ise yazılı olarak muhafaza edilip nesilden nesle aktarılmıştır. Tarihi olgular ile edebî kaygı arasında sıkışan biyografi yazıcılığı, İslam öncesi dönemde ilk nüvelerini göstermiş, İslamiyet'in kabulünün akabinde Arap kültüründe müstakil biyografi yazıcılığı gelişmeye başlamıştır. Biyografik yazım türünün gelişimi ile ortaya çıkan birtakım problemlerden bahsedilebilir. Bunlardan en önemlisi biyografi yazarının, eserine konu edindiği kişi/kişiler hakkında daha önce sahip olduğu duygu ve düşünceleri üzerine bir hayat hikâyesi inşa etmesidir. Bu durum, tıpkı tarihi bir olgunun vakanüvislerce farklı zaviyelerden kaleme alınmasına benzemektedir. Nitekim iki farklı biyografik eserde aynı şahıs, birinde övülürken diğerinde yerilebilmektedir. Bu noktada biyografi yazarlarından konu edindikleri kişilerin hayatlarını değerlendirme hususunda objektif bir tutum sergilemelerini beklemek pek mümkün görünmemektedir. Fakat her hâlükârda vakanüvisler nasıl tarihi olguları aydınlatıyorsa biyografi yazarları da tarihi şahsiyetlerin hayatlarına ışık tutmaktadır. Bu minvalde tezimizin konusu olan tabakât yazıcılığının gelişim sürecine ön ayak olmuş müstakil biyografi türü eserlerden *ahbâr*, *siyer* ve *megâzî*, *tezkire*, *menâkıb* ve *vefeyât* yazımlarına değineceğiz. Kavramsal çerçevelerini merkeze alarak incelediğimiz müstakil biyografi eserlerini, tespit edebildiğimiz kronolojik sıralamaya göre ele alacağız.

Doğruluk ve yanlışlığa nispet edilebilen söz şeklinde tarif edebileceğimiz *haber* (خبر)⁶ kelimesinin çoğulu olan *ahbâr* (أخبار), süreç içerisinde ülke, bölge, ırk, kavim, kabile, ilim dalı, şahıs gibi kişi yahut coğrafya hakkında bilgi veren bazı teliflerin ismi olarak ıstılaha dönüşmüş ve biyografi literatüründe yer edinmiştir. İslamiyet öncesi dönemde rastlanılan *Eyyâmu'l-Arab* literatürünün megâzî türü

⁶ eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî, **et-Ta'rifât**, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1983, s. 129.

eserlere kaynaklık etmesi gibi ahbâr türü eserler de *Ahbâru'l-Arab* yazınlarına dayandırılmaktadır.⁷ Sözlü kültürün yaygın olduğu İslamiyet öncesi Arap toplumunda savaşlar ve önemli hadiselerle ilişkin aktarılan bilgilerde menkıbevi üslup ve hamasî duyguların hâkim olduğu gözlenirken tarihî olay ve şahsiyetlerin yaşantısı ahbâr türü eserlerden takip edilip okunmuştur.⁸

Ahbâr türü eserlerin kişiler, gruplar veya belirli bir bölgede yaşayan insanlar hakkında bilgi verdiğini belirtmiştik. Ahbâr türünde yazılmış en eski eser, Muâviye tarafından kadim Arap halkı ve kavimleri hususunda yazması için San'â'dan çağrılan Abîd b. Şerriye'nin (v. 67/686) Himyerîlerden bahsettiği *Ahbâru'l-Yemen ve eş'âruhâ ve ensâbuhâ* adlı eseridir. Abîd ile başlayan coğrafya merkezli ahbâr yazıcılığı *ahbârü'l-hulefâ*, *ahbârü'n-nahviyyîn*, *ahbârü'l-kudât* gibi eserlerle dini, siyasi ve idari mevkilerde bulunanlarla ilgili eserler vermeye doğru evrilmiştir.⁹ Ebû Bekir Muhammed el-Âcurrî'nin (v. 360/970) *Ahbâru Ömer b. Abdilaziz* adlı eseri bir şahsın hayatını konu edinirken, İbn Ebû Hayseme'nin (v. 279/892) *Ahbâru's-şuarâ*'sı şairlerden oluşan bir grubu ele almaktadır. Yine aynı yazarın *Ahbâru'l-Mekkiyyîn*'i herhangi bir şehri merkeze alarak yazılan Ahbâr türü eserlere verilebilecek örneklerdendir.¹⁰ İslamiyet öncesi ahbâr türünün ilk örnekleri tarihi olaylar ekseninde kaleme alınırken, zamanla kişiler, gruplar ve mekânları konu edinen eserlerin yazılması bu türe biyografik bir hüviyet kazandırmıştır. Ahbâr türü eserlerin ülke, bölge, ırk, kavim, kabile, ilim dalı gibi genellikle bir sınıf üzerinden kaleme alınan eserler olmaları münasebetiyle tabakât türü eserlere en çok benzeyen yazımlar arasında yer almaktadır. Fakat aynı zamanda sadece bir şahıs hakkında da ahbâr adı altında eserlerin yazılması tabakât türü eserlerden ayrışmasına neden olmaktadır.

---

⁷ Nihal Şahin Utku, "Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer", 275; Nihad M. Çetin, "Ahbâr", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, c. 1, 486; Mustafa Fayda, "Siyer ve Megâzî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, c. 37, 324.

⁸ Çetin, "Ahbâr", c. 1, s.487.

⁹ Çetin, "Ahbâr", c. 1, s. 487.

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Çeker, **Hanefi Mezhebinde Biyografi Geleneği**, s. 29.

Ahbâr türü eserlerin nüvelerine İslamiyet öncesi dönemde rastlamak mümkünse de siyer ve megâzî türü eserler bir kişinin hayatının anlatıldığı biyografi yazıcılığı türünün ilk örneği kabul edilmektedir.¹¹ Siyer ve megâzî türü eserler bu yönüyle tabakât, tezkire, menâkıb gibi biyografi yazınlarının temel referansı olarak değerlendirilebilir. Çoğulu *sîret* (سيرة) olan *siyer* (سير) kelimesi, sözlüklerde övülen yahut yerilen yol,¹² mezhep, şekil, kişinin yürüyüşünden kinaye olarak insanlarla olan muamelesi ve karakteri, şahısların maksat ve niyetleri¹³ gibi manaları haizdir. Literatürde ise her ne kadar Hz. Peygamber'in hayatı ile özdeşleşmiş olsa da genel olarak bir kişinin doğumundan ölümüne tüm hayatının konu edinildiği eserler olarak literatürde yer edinmektedir. Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen eserler *siyer* olarak isimlendirilirken bunun dışında herhangi bir insanın hayatından bahseden eserlere ise *sîret* denilmiştir.¹⁴ Sözlükte savaş, savaş alanı, savaş kıssaları gibi anlamlarda kullanılan *megâzî* ise terim olarak Hz. Peygamber'in *seriyye* ve *gazvelerinin* tarih ve evrelerinin anlatıldığı yazın türü olarak literatürde yer edinmiştir. İslamiyet öncesi Arap toplumunda savaş kahramanlıklarının anlatıldığı *Eyyâmu'l-Arab* literatürü, megâzî yazıcılığının arketipi konumunda olsa da sadece bir kişinin hayatının anlatılması dolayısıyla megâzîler *Eyyâmu'l-Arab* literatüründen ayrılmaktadır. Süreç içerisinde *siyer* ve *megâzî*ler Hz. Peygamber'in hayatını anlatmaları hususunda birlikte anılır olmuşlardır.

İlk megazî ve siyer türü eserler hicri birinci yüzyıldan itibaren¹⁵ Medine'de yazılmaya başlanmış, hicri II. yüzyıldan sonra diğer bölgelerde görülmüştür. Hz. Peygamber'in hayatını ve savaşlarını konu edinen bu eserlerin ilki Urve b. Zübeyr (d. 23/643-v. 94/713) tarafından yazılmıştır.¹⁶ İbn İshak'ın (v. 151/768) *el-Mübteda ve'l-Meb'as ve'l-Megazi*'si ve İbn Hişâm'ın (v. 218/833) *es-Sîretü'n-nebeviyye*'si ile geniş bir kabul gören siyer ve megâzî yazımı sonraki dönemlerde “mevlid, mu'cizât-ı

¹¹ Sabri Hizmetli, **İslam Tarihi: -İlk Dönem-**, Ankara, Ankara Okulu, 2006, s. 45.

¹² el-Cürcani, **et-Ta'rifat**, s. 125.

¹³ Luvis b Nikola el-Ma'luf el-Yesui Ma'luf, **el-Müncid fi'l-luga ve'l-a'lam**, Beyrut, Dârü'l-Meşrik (Dar el-Machreq), 2003, c. 1, s. 368.

¹⁴ Fayda, “Siyer ve Megâzî”, c. 37, s. 324.

¹⁵ Çeker, **Hanefi Mezhebinde Biyografi Geleneği**, s. 27.

¹⁶ Hizmetli, **İslam Tarihi**, s. 46; İrfan AYCAN, “URVE b. ZÜBEYR”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, s. 184.

nebî, naat, şemâil, delâil, esmâ-i nebî, evsâf-ı nebî, mi'raciyye, regâibiyye, gazavatnâme, hicretnâme ve faziletnâme”¹⁷ gibi benzer nitelikte bir literatürün oluşmasına kaynaklık etmiştir. Ayrıca Kâdî İyâz'ın (v. 544/1149) *eş-Şifâ bi-ta'arîfi hukûki'l-Mustafâ*'sı *şifâ* yazıcılığı literatürünün teşekkülüne katkıda bulunmuştur. Bu tür eserler, Hz. Peygamber'in yüksek ahlâkı, dış görünüşü ve mucizeleri gibi konuları ihtiva etmektedir.¹⁸ Hz. Peygamber'in hayatının kaleme alındığı siyer ve megâzî türü eserler yalnızca bir kişiyi konu edinmesi ile birden fazla kişiyi sınıflar halinde ele alan tabakâtlardan ayrılmaktadır.

Siyer ve megâzi ile başlayan hadise ve savaş merkezli biyografi yazıcılığı, süreç içerisinde kişi merkezli tabakât ve terâcim türü biyografi yazıcılığına doğru bir seyir takip etmiştir. Taberî'nin (v. 310/923) *Târîhu'l-kebîr*'i ile birlikte siyer ve megâzî türü eserler üçüncü bir evreye girmiş ve şahıs yahut hadise merkezli biyografi anlayışından genel tarih yazıcılığına geçilmiştir. Bugünkü anlamıyla siyer disiplini de sözünü ettiğimiz dönüşüm ile son halini almıştır.¹⁹

Siyer ve megâzî türü biyografik eserlerin ardından tarih, dinî ilimler, tıp, şiir gibi alanlarda öne çıkan kimselerin yer aldığı tabakât türü eserler, biyografik yazın literatüründe sahneye çıkmıştır. Tabakât yazımını ilerleyen sayfalarda müstakil bir başlık altında ele alacağımız için, şimdilik biyografi yazıcılığının bir başka türü olan tezkireler ile devam edeceğiz. Sözlük anlamı söylemek, hatırlamak, anmak gibi anlamlara gelen *zkr* (تذكر) kelimesinden türeyen *tezkire* (تذكرة) nişane, öğüt, yâd edilen şey, kendisine ihtiyaç duyulan bir şeyin hatırlatılma isteği²⁰ gibi manalara gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette rastlanılan kelime daha çok *öğüt* anlamındadır ve Kur'an-ı Kerim'in isimlerinden biridir.²¹

Tezkireler, çoğunlukla Arapça kaleme alınan tabakât türü eserlerin Farsça ve Türkçe literatüründeki mukâbili ve devamı niteliğinde eserlerdir. Sonraki dönemlerde genellikle şair biyografilerine yer verildiği görülen tezkire türü eserlerin

¹⁷ Nilah Şahin Utku, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, s. 277.

¹⁸ Kâdî İyâz, *Şifa-i Şerif Şerhi*, trc. Yaşar Kandemir, İstanbul, Tahlil Yayınları, 2012, c. 1, s. 23.

¹⁹ Hizmetli, *İslam Tarihi*, 67-68.

²⁰ *el-Mu'cemü'l-vasit*, 1960, c. 1, s. 313; Ma'luf, *el-Müncid fi'l-luga ve'l-a'lam*, c. 1, s. 236.

²¹ Abdulhamit Birışık, “Kur'an”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, c. 26, 412.

ilk örneği Ferîdüddin Attâr'ın (v. 618/1221) 1220'de kaleme aldığı *Tezkiretü'l-evliyâ*'dır.²² Yazar eserinin mukaddimesinde yaklaşık on beş madde halinde kitabı yazma sebeplerini açıklamış, bununla birlikte Kur'an ve Sünnete ittiba edip nebi, ehli-i beyt ve sahabileri örnek alan kimseleri eserine aldığını belirtmiştir.²³

Müstakil biyografi yazım türlerinden biri de genellikle velilerin hayat hikâyelerinin kaleme alındığı menâkıbnâmelerdir. *Menkabenin*²⁴ (منقبة) çoğulu olan *menâkıb* (مناقب) kelimesi lügatte övülen, iftihar edilen fiiller gibi manalara gelmektedir.²⁵ Menâkıb yazıcılığının ilk nüvelerine hadis ilminde rastlanmaktadır. *Kitabu'l-menâkıb* başlığı altında Hz. Peygamber ve sahabilerin yanı sıra Mekke, Medine gibi şehirlerin üstünlük ve faziletlerinin anlatıldığı bölümler mevcuttur.²⁶ IX. yüzyıldan itibaren literatürde olağanüstü halleri konu edinen menâkıb türü eserler oluşturulmaya başlanmıştır.²⁷

Bir kişinin hayatı üzerine yazılan menâkıb türü eserlere İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) Hz. Ömer'in hayatını anlattığı *Menâkibu Ömer b. el-Hattâb*'ı ve ilk dönem mutasavvıflarından Maruf el-Kerhî hakkında kaleme aldığı *Menâkibu Marûf el-Kerhî ve Ahbâruh* adlı eserleri örnek gösterilebilir. Yine aynı yazarın kaleme aldığı *Menâkibu Bağdâd*'ı ise bir şehrin öne çıkmış özelliklerinin ve diğer şehirlerden üstünlüklerinin anlatıldığı bir eser olarak literatürde yer edinmiştir. İbnü's-Saî'nin *Menâkibu'l-hulefâ*'sı ise bir grup hakkında kaleme alınmış menâkıb türü eserlere örnek olarak gösterilebilir. Bu tür eserler kaleme alındığı dönemin dinî, sosyal, siyasî ve manevî yönlerini resmetmişlerdir. Sadece İslamî literatürde değil

---

²² Yusuf Öz, "Tezkire", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 41, 69.

²³ Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîsâbü'rî Attâr, **Evliya Tezkireleri**, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2012, 45-50.

²⁴ Türkçede *menkıbe* olarak yaygınlaşan kelimenin aslı *menkabedir*.

²⁵ TDK'nın resmi internet sitesinde günümüz kullanımı "Din büyüklerinin veya tarihe geçmiş ünlü kimselerin yaşamları ve olağanüstü davranışlarıyla ilgili hikâye" şeklindedir. *Kamûs-ı Türkî*'de ise "Bir zatın fazilet ve meziyetine delalet eden fıkra ve bundan bahseden makale ve risâle, medhiyyet" şeklinde anlam verilmiştir. (Şemseddin Sâmî, **Kâmus-ı Türkî**, Dersâdet, İkdâm Matbaası, 1317, c. 1, s. 1420.) Bu da gösteriyor ki kelimenin anlamının olağanüstü ve abartılı olarak genişlemesi sonraki dönemlere tekabül etmektedir.

²⁶ Çeker, **Hanefi Mezhebinde Biyografi Geleneği**, 25; Haşim Şahin, "Menâkıbnâme", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2004, c. 29: 112.

²⁷ Ahmet Yaşar Ocak, **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler (Metodolojik Bir Yaklaşım)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992, c. 18, ss. 27-31.

Hristiyan literatüründe de azizlerin hayatının anlatıldığı *hagiogapie* diye bilinen menâkıb türü eserler mevcuttur.²⁸

Menâkıb türü eserler süreç içerisinde çoğunlukla hulefâ-i râşidîn, mezhep imamları ve ilk dönem mutasavvıflarının hayatlarını konu edinmişlerdir. Esas itibariyle menkıbe terimi sadece menâkıb yazıcılığı ile meşhur olmamış, anlam genişlemesine uğrayarak şahıslar hakkında anlatılan mucizevi hikayelerin neredeyse tümü için kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Örnek vermek gerekirse Sülemî'nin *Tabakât*'ında anlattığı İbrahim b. Edhem ile Ferîdüddin Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ*'sında anlattığı İbrahim b. Edhem neredeyse farklı kişilerdir. Attâr, İbrahim b. Edhem hakkında daha *menkıbevi* bir biyografi yazmıştır.²⁹ Bunun muhtemel sebeplerinden birisi sonraki dönem Fars kültürünün ilk dönem Arap kültürüne nispetle daha ağıdalı ve edebi bir dil kullanmasıdır.³⁰ Herhangi bir kültürün toplumda birtakım meziyetleri ile öne çıkmış bir şahsı ideal toplumu inşa etmek maksadıyla sonraki nesillere efsaneleştirerek aktarma isteği de menâkıb yazıcılığının önemli sebepleri arasında sayılabilir.³¹

Menâkıblar her ne kadar mübalağalı bir dile sahipse de bu durum onların tamamıyla realiteden kopuk olduğu anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda Ahmet Yaşar Ocak, şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

“Kahramanları gerçek ve mukaddes kişilerdir; olayların belirli yeri ve zamanı vardır; gerçek olduklarına inanılır; yarı mukaddestirler ve bir dogma gibi kendilerini kabul ettirirler; konu edindikleri velî hayatta iken de, öldükten sonra da meydana gelebilirler; biçim olarak son derece kısa ve sade bir anlatım tarzına sahiptirler.”³²

Yukarıda dile getirilen hususlar, menkıbe türünün mahiyeti ve sınırını açıklığa kavuştururken aynı zamanda menkıbelerin masal, efsane ve destan gibi türlerden ayrışma zeminini de ortaya koyar. Menâkıb yazarlarının bazen yaşanmamış olayları yaşanmış gibi gösterebileceği iddia edilirken buna karşılık bazı tarihçiler

²⁸ Arifi Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, Mütercimim Önsözü, trc. Tahsin Yazıcı, Ankara , Milli Eğitim Bakanlığı, 1989, c. 1, s. X.

²⁹ Krş, Attâr, *Evliya Tezkireleri*, 126; Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, *Tabakâtü's-Süfyye: İlk Zâhid ve Süfler*, trc. Abdurrezzak Tek, Bursa, Bursa Akademî, 2018, 13.

³⁰ *Ariflerin Menkıbeleri*, Mütercimim Önsözü, c. 1, s. XI.

³¹ Yüksel Göztepe, “Menâkıbnâme ve Kuşeyrî'nin Hayatına Dair Farklı Bir Kaynak: Menâkıbu Şeyh Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, 4/8, s. 61-64.

³² Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, s. 33.

menkıbelerin yalnızca tarihî vakıalar üzerine inşa edilen olgular olduğu görüşündedirler.³³

Yukarıda ele aldığımız ve farklı yöntemlere dayanan biyografik yazım türlerinin bir kısmını olay merkezli biyografik yazımlar oluştururken diğer bir kısmında ise şahıs merkezli bir tertip söz konusudur. Şimdi değineceğimiz vefeyât türü eserler ise kişilerin vefat tarihlerine göre düzenlenmiş biyografik eserlerdir. Vefât kelimesinin çoğulu olan vefeyât; kişilerin ölüm tarihlerini bazen de doğum ve ölüm tarihleri ile defnedildikleri yerlerin bilgisini ihtiva eder. Biyografik eserlerin çoğunda olduğu gibi vefeyât türü eserlerin ilk nüvelerine hadis ilminde rastlanmaktadır. Hadislerin sıhhat derecelerinin tespiti, ravilerin yaşadığı zaman aralığının bilinmesine bağlı olduğundan bu tür eserlerin oluşturulması hadis ilmi için elzemdir. İlk dönemlerde şifahî olarak yahut birçok farklı eserlerde dağınık bir şekilde yer alan ravilerin vefat bilgileri, vefeyât türü eserlerde toplanmıştır.³⁴ Hadis âlimlerinin vefat tarih ve yerlerine yer veren Ebü'l-Kâsım el-Beğavî'nin (v. 317/929) *Târîhu Vefâti's-şuyûh* adlı eseri bu türün öncüsü sayılmaktadır.³⁵ İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*'ı ile Ebü's-Safâ es-Safedi'nin *el-Vâfi bi'l-vefeyât*'ı bu alandaki en meşhur eserler olmuştur. Sonraki dönem vefeyât yazarları, vefat eden meşhur âlim ve yöneticilerin sayılarını artmasıyla birlikte eserlerine aldıkları kimselerin sadece vefat tarihlerini verme yolunu tercih etmişlerdir. Sözgelimi İbn Kunfûz (v. 810/1407) *el-Vefeyât*'ında hicrî 11 ve 807 yılları arasında yaşamış İslam bilginlerinin vefat tarihlerini vermekle yetinmiştir.³⁶ Bu tür eserlerin biyografi literatürüne yaptığı en büyük katkı, eser içeriklerinin alfabetik olarak sıralanmasının yanında kronolojik bir tertibe olanak sağlamasıdır.

Daha önce yer verdiğimiz ahbâr, siyer ve megâzî, tezkire, menâkıb ve vefeyât türü eserlerin yanında biyografi yazım literatüründe pek yaygın olmayan terceme, sefine, tuhfe, gülşen gibi bu türde yazılan eserlere de rastlamak mümkündür.

---

³³ Ahmet Yaşar Ocak ve Öteki Yazarlar, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler: Tartışma Panel Bildirileri**, Ankara, İmge Kitabevi, 2000; İlber Ortaylı, **Menkıbe**, s. 11.

³⁴ Mehmet Efendioğlu, "Vefeyât", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, c. 42, s. 603.

³⁵ Çeker, **Hanefi Mezhebinde Biyografi Geleneği**, s. 27.

³⁶ Çeker, **Hanefi Mezhebinde Biyografi Geleneği**, ss. 32-33.

İslamiyet öncesi Arap kültüründe *Eyyâmu'l-Arab-Ahbâru'l-Arab* türü eserlerin öncülük ettiği genel biyografi yazıcılığı, Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen siyer ve megâzî türü eserlerle yalnızca bir kişinin hayatı hakkında bilgi veren biyografik eser yazımına dönüşmüştür. Biyografi yazıcılığı, menâkıbname türü eserlerle yelpazesini genişletmiş, tezkireler vasıtasıyla da Fars ve Türk kültüründe yer edinmeye başlamıştır. Vefeyât türü eserler ise hadislerin sıhhat derecelerinin tespitine duyulan ihtiyaca binaen biyografi yazım literatüründe yer edinmiştir.

1.2. Müşterek Biyografi Türü Eserler

Tarihi şahsiyetlerin hayat hikâyelerini konu edinen müstakil biyografik eserlere mukabil; tarih, coğrafya, ensab ve bibliyografi gibi eserlerden müteşekkil müşterek biyografik yazın türünden de bahsetmemiz gerekir. Bu tür eserler, müstakil biyografik eserler olmamakla birlikte dolaylı olarak birçok şahsın hayat hikayeleri ile söz ve öğretilerine dair bilgileri ihtiva etmektedir. Bu sebeple müşterek biyografi türü eserlerin, biyografi yazarlarına kaynaklık etmeleri hususunda önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Tabakât türü eserlerde doğrudan elde edebileceğimiz kişisel bilgilere tarih, coğrafya, ensab ve bibliyografi üzerine yazılmış eserlerde dağınık olarak bulunan malumalara satıraralarını takip ederek ulaşabiliriz.

Sözelimi tarih ilmi insanlığın başından geçen olayları anlatırken biyografi yazıcılığı ise tarihe mal olmuş meşhur kimselerin yahut bir alanda öne çıkmış şahısların hayat hikâyelerini konu edinmektedir. Binaenaleyh tarihi eserler ile biyografik eserler arasında eksik girişimlilik (*umum husus min vechin*) şeklinde bir ilişki kurabiliriz. Biyografi ile tarih ilminin ortak noktaları olduğu gibi ayrıştıkları yerler de mevcuttur. Sözelimi tarih ilminde kronolojik bir tasnif söz konusu iken biyografik eserlerde böyle bir zorunluluk söz konusu değildir. Biyografi-tarih ilişkisi altında değerlendireceğimiz bazı eserlerin isimlerinde geçen *tarih* ibaresi ile biyografi kavramı neredeyse eşanlamlı kullanılmıştır. Sözelimi İmam Buhârî'nin (v. 256/870) *Târîhu'l-kebir*'i hadis ravilerinin cerh ve tadil durumlarını anlatmanın yanında ravilerin doğum ve vefat bilgilerini de ihtiva etmektedir.³⁷ Hatîb el-

---

³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b İbrâhîm Cu'fi Buhârî, **et-Tarihü'l-kebir**, Haydarabad, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362, 455.

Bağdâdî'nin (v. 463/1071) kaleme aldığı *Tarihu Bağdâd ev Medineti's-selâm*'ı münhasıran biyografik bir eser olmamakla birlikte tarih-biyografi ilişkisine dair örnek gösterilebilecek bir eserdir. Eserde Bağdat şehri ile ilgili rivayetler, şehirdeki nehirler, köprüler, nahiyeler, mezarlıklar, camiler, saraylar, şehrin konumu, kuruluşu ve kurucusu gibi bilgilerin yanında aslen Bağdatlı olan veya bir müddet burada bulunan, çeşitli ilimlerde şöhret bulmuş 7831 şahsın biyografisi yer almaktadır. Muhammed ismini önceleyen Bağdâdî diğer isimleri alfabetik sisteme göre yazmıştır.³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, eserine aldığı şahısların biyografilerini titizlikle incelemiş ve onlarla ilgili müspet-menfî rivayetleri serdetmiştir.³⁹ Görüldüğü üzere tarih kitapları doğrudan yahut dolaylı olarak biyografik bilgiler içeren kaynaklar arasında yer almaktadır.

Tarih temalı kaleme alınan eserlerde olduğu gibi coğrafik bilgilere yer veren yazınlarda da biyografik bilgilere rastlamak mümkündür. İslam yazın literatüründe coğrafi eserler, neredeyse tarih alanında kaleme alınan eserler kadar eskiye dayanmaktadır. İlk dönem coğrafi eserlere bakıldığında bölgelerin topoğrafik yapısından ziyade iklim, şehir, meşhur olan nehirler, denizler, köprüler, kuyular gibi yapıtların yer ve özelliklerinin açıklandığı görülmektedir. Sözü geçen eserlerde şehir ve bölgelerden bahsedilirken buralarda yaşamış meşhur şahıslara da değinilmiştir.

Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Ya'kûbî'nin (v. 292/905'ten sonra) *Kitabu'l-buldan*'ı ve İbn Havkal olarak bilinen Ebü'l-Kâsım Muhammed el-Bağdâdî'nin (v. 365/975) *Sûretu'l-arz*'ı coğrafik türde yazılan ilk eserlerdendir. Lakin sonraki dönemlerde Yâkût el-Hamevî'nin (v. 626/1228) *Mu'cemu'l-buldân*'ı bu türün en bilinen eseri olmuştur. Yâkût eserinde dönemin imkânları doğrultusunda bir bölgeyi tüm yönleriyle anlatmaya gayret etmektedir. Sözelimi Kerh bölgesini anlatırken burada kimlerin yaşadığını, bölgenin kimin zamanında kurulduğunu, hangi özellikleri ile öne çıktığını belirtmektedir. Bu bilgileri verdikten sonra Kerh'in meşhur sûfisi Marûf el-Kerhî (v. 200/815) hakkında çok Uzun olmamakla birlikte birtakım bilgiler

³⁸ Eser 17 ciltten müteşekkil olup ilk cildi mukaddime, yöntem ve Bağdat hakkında bilgi üzerinedir. 17. cildi eserin fihristi mesabesindeyken diğer ara ciltler Bağdat'la bir şekilde ilişkili olan şahısların biyografileri üzerinedir. Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdad ev Medineti's-selâm**, Beyrut, 2001.

³⁹ Ebû Hanîfe hakkındaki rivayetler için bkz. el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdad ev Medineti's-selâm**, ss. 444-586.

sunmaktadır.⁴⁰ Tarih kitaplarında olduğu gibi şahıslarla ilgili detaylı bilgiler sunulmasa da coğrafi eserlerde de birçok biyografik bilgiye ulaşılmaktadır.

Müşterek biyografik eserlerin bir diğer türü de ensâb kitaplarıdır. Ensâb (أنساب) yakınlık, akrabalık, iki şey arasındaki alaka⁴¹ gibi anlamlara gelen neseb (نسب) kelimesinin çoğuludur. Literatürde ise *nessâblar* tarafından yazılan, soy ve aile seçerelerinin tutulduğu eserlere⁴² verilen isimdir. Neseb bilgisi, özellikle şiir, eyyâm ve ahbâr literatüründe çoğunlukla şifahî yollarla yaygınlık kazanmıştır. Bu tür eserler, klasik anlamdaki biyografik bilgilere nazaran daha çok soy antropolojisine yönelik bilgiler ihtiva etmektedir. Zira ensâb kitaplarının birinci önceliği soy bağları hakkında tarihsel bilgi vermektir.

İbnü'l-Kelbî'nin (v. 204/819) kabile isimlerine göre tasnif edilmiş *Cemheratü'n-neseb*'i bu tür eserlerin ilk örneği sayılmaktadır. Eserde akrabalık ve soy ilişkilerinden bahsedilirken nadiren biyografik bilgilere değinilmektedir. Ebü'l-Hasen Ahmed el-Belâzurî (v. 279/892) ise *Ensâbü'l-eşrâf*'ında İbnü'l-Kelbî'ye nazaran kişiler ve soylar hakkında biyografik bilgilere daha çok yer vermiştir. Bu tür eserlerin en hacimli İbn Hazm'ın (v. 456/1064) *Cemheratü Ensâbi'l-Arab*'ıdır. İbn Hazm, eserinde biyografik bilgiler vermekten ziyade Arap kabilelerinin silsilelerine değinmektedir.⁴³ Ekseriyetle akrabalık ve soy bağlılığını konu edinen ensâb türü eserler, içerdikleri kısıtlı bilgilerle ancak müşterek biyografik eserler başlığı altında değerlendirilebilir. Lakin biyografik bilgi temininde soy ve künye gibi bilgileri barındırması sebebiyle bu tür eserlerden Faydalanılmaktadır.

Müşterek biyografi türü eser yazıcılığında son değerlendireceğimiz tür bibliyografik eserlerdir. Bibliyografik eser yazıcılığı, diğer türlere nispetle daha geç bir dönemde başlamıştır. Bu türün özelliği dağınık halde bulunan eserleri alfabetik olarak sıralayıp, eserlerin içeriği ve müellifleri hakkında bilgi vermesidir. Her ne kadar bazı eserler günümüze ulaşmamış olsa da bu eserlerin isim ve müellifleri kayıt altına alınmıştır.

⁴⁰ Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yakut Hamevi, **Mu'cemu'l-buldân**, Beyrut, Dâru Sadır, 1977, c. 4, s. 447.

⁴¹ Ma'luf, **el-Müncid fi'l-luga ve'l-a'lam**, s. 803; **el-Mu'cemü'l-vasit**, c. 1, s. 916.

⁴² Sâmi, **Kâmûs-ı Türkî**, s. 1457.

⁴³ Çeker, **Hanefi Mezhebinde Biyografi Geleneği**, s. 36.

Bibliyografik eserlerin bilinen ilk örneği İbnü'n-Nedîm'in (v. 385/995) *el-Fihrist*'idir. Kitabın içeriğinde eser-müellif bilgilendirmesinin yanında din, dil, tarih, ilimler tasnifi gibi alanlar hakkında bilgi vermektedir. Sözelimi âbid, zâhid ve sûfilerin eserlerini konu edindiği bölümde, tasavvuf ilminin hangi silsile ile devam ettiği gibi spesifik bilgilere değinmektedir.⁴⁴ *El-Fihrist*'te yer yer kişilerin künye bilgileri, itikatları, savundukları görüşleri gibi detaylı bilgiler de bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse Süfyan es-Sevrî (v. 161/778) hakkında doğum ve ölüm tarihi, ailesi, kitaplarının akıbeti gibi konularda bilgi vermektedir.⁴⁵

İbnü'n-Nedîm ile başlayan bibliyografi yazıcılığı sonraki dönemlerde gelişerek sistematik hale gelmiştir. Eserlerin içeriği ve hacmi, ilim tasnifi, ilmin gerekliliği ve adabı vs. konular bibliyografik eserlerin içeriğini zenginleştirmiştir. İbn Nedîm'e nispeten daha geç bir dönemde Taşköprizâde'nin (v. 968/1561) *Miftâhu's-saâde*'sinde aynı üsluba rastlamak mümkünse de eserdeki biyografik bilgi muhtevası daha azdır.⁴⁶ Kâtip Çelebî (v. 1067/1657) ise *Keşfu'z-zunûn*'da eserler hakkında bilgi vermenin yanında yazarların doğum yerleri ve tarihleri, nispetleri, yolculukları gibi genel bilgilere daha sık yer vermektedir.

2. TABAKÂT YAZICILIĞI

2.1. Kavramsal Çerçeve

Tabaka (طبقة) kelimesi; kaplamak, yeryüzü ve gökyüzü katmanı, bulutların havayı ve suyun yeri örtmesi, sınıf, birbirine denk topluluk, mertebe, uyumluluk, hal, durum gibi birçok manayı haizdir.⁴⁷ Terim olarak tabakât ise sahâbe, tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn gibi dönemler; edip, şair ve sanatkâr gibi zümreler; sûfi, fakih, muhaddis, mütekellim, filozof gibi ilim mensupları ve diğer ayırt edici niteliklerle temayüz etmiş kişilerin yaşantılarından söz eden biyografik eserlerdir. Ele aldığı

⁴⁴ Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedim, **el-Fihrist**, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1978.

⁴⁵ İbnü'n-Nedim, **El-Fihrist**, s. 314.

⁴⁶ Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi Taşköprüzade Ahmed Efendi, **Miftahü's-saade ve misbahü's-siyade fi mevzuati'l-ulu**, Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, 1968, c. 1, s. 285.

⁴⁷ Ebü'l-Fazl Muhammed b Mükerrrem b Ali el-Ensârî İbn Manzur, **Lisanü'l-Arab**, Beyrut, Dârü'l-Ma'arif, t.y., c. 6: 2636-2639; el-Kefevî Ebü'l-Bekâ, **el-Külliyât**, Bulak, 1253, s. 249-249, Abdullah Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2009, s. 297.

kişileri bir çatı altında toplayan tabakât eserleri, DİNÎ LİTERATÜRdeki biyografik yazım türlerinin en hacimlilerinden biridir.⁴⁸ İlk örneklerinin İslami literatürde görüldüğü üzerinde görüş birliği olan tabakât yazıcılığı⁴⁹ İslam tarihinin yazıldığı ve hadislerin tedvin edildiği dönemlerde tarih sahnesine çıkmıştır.⁵⁰ Tabakât yazarları, temsil ettikleri ilim dalı, mezhep, coğrafya gibi konularda seleflerinin yaşantılarını belli bir sistematik tema ile işlemişlerdir. Tabakâtların tasnifi “İnsanların en hayırlısı benim çağımda yaşayanlardır. Sonra onları takip edenler, sonra da onları takip edenleri takip edenlerdir.”⁵¹ hadisinden hareketle kronolojik sıralamayı takip eder. Kronolojik tabakât yazımı, ilim dalları açısından bir geleneğin oluştuğuna işaret etmektedir. Nitekim özellikle dini ilimler açısından bakıldığında tabakât yazarlarının büyük bir kısmı mensubu bulunduğu ilim dalını Hz. Peygamber dönemine kadar dayandırmaya çalışmıştır. İlerleyen dönemlerde, tabakâtların alfabetik olarak düzenlendikleri de görülmektedir. Bazı tabakât yazıcıları ise alfabetik olarak düzenledikleri eserlerini kronolojik olarak aktararak iki yöntemi mezcetmişlerdir. Bilinen anlamıyla tabaka kavramının kullanıldığı ilk eser, Asmaî'nin (v. 216/831) kaleme aldığı *Fuhûletü's-şuarâ* olarak bilinmektedir.⁵²

2.2. Tabakât Literatürünün Biyografi Yazıcılığındaki Yeri

Tabakât türü eserler muhtevaları bakımından müşterek ve müstakil biyografik eserlerin genel özelliklerini taşımaktadır. Nitekim tabakâtlar, ele aldıkları kişilerin doğum ve ölüm yıllarının yanında bazı büyük olaylara yer vermesiyle tarih; biyografisi anlatılan şahısların bulunduğu bölge hakkında kısa bilgiler aktarmasıyla coğrafya; kişilerin bağlı oldukları soy, aile ve kabilelerden bahsetmesi yönüyle ensâb ve varsa kaleme aldıkları kitaplar hakkında bilgi vermesiyle de bibliyografik

---

⁴⁸ Jawid A. Mojaddedi, **The Biographical Tradition in Sufism: The Tabakat Genre From al-Sulami to Jami**, Richmond : Curzon Press, 2001, s. 1.

⁴⁹ Makdîsî, **İslam'ın Klasik Çağında Din, Hukuk, Eğitim**, s. 355.

⁵⁰ Mesut Kaya, “Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakât Literatürü: Histografik Bir İnceleme”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, 2014, c. 31, s. 33.

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b İbrâhîm Cu'fî BUHÂRÎ, **Sahîhu'l-Buhârî**, “Şahadet”, Beyrut, Dar İbn Kesîr, 2002, s. 645.

⁵² Nilüfer Kalkan Yorulmaz, “İbn Sa'd'ın et-Tabakâtu'l-Kübra ve İbn Sellam el-Cumâhî'nin Tabakâtu Fuhûfili's-şuarâ'sından Hareketle Hicri III. Asır Tabaka Anlayışına Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, **İslam Te'lif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı**, ed. Hidayet Aydar, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2018, s. 14.

eserlere benzerlik göstermektedir. Bu tür eserler temelde belirli bir yaş, meslek, görev, nesil, unvan, mezhep, tarikat ve coğrafyaya mensup olmaları dolayısıyla ortak bir grup (tabaka) oluşturan kişilerin biyografilerine yer vermekle birlikte biyografi türü eserlerin genel adı olmuştur. Tabakâtu's-sûfiyye, tabakâtu'l-fukahâ, tabakâtu'l-mütekellimin, tabakâtu'l-muhaddisîn gibi eserler ilgili ilim dallarında öne çıkmış âlimleri tespit ve tevsik etmiştir. Aynı dönemde birbirinden farklı alanlarda kaleme alınan tabakât türü eserler, kadın ve erkeklerin karışık olarak bulunduğu, bazen kadınlara has fakat genellikle sadece erkeklerin yer aldığı özel tasniflerdir.

2.3. Normatif İlimlerde Tabakât Çalışmaları

Tefsir, hadis, fıkıh, kelam, İslam tarihi, tasavvuf gibi ilim dallarında birçok örneğine rastlanan tabakât yazıcılığının asıl gayesi, adı geçen disiplinlerde bir geleneğin oluştuğuna işaret etmektir. Söz konusu disiplinler tabakâtlarda, tevârih edilen ilmin doğrudan yahut dolaylı olarak Hz. Peygamber'e dayandığını iddia ederek kendileri için öncelikle meşru bir alan oluşturma gayretindedirler. Tabakât yazımındaki temel saikler arasında yer alan bu gayeye ek olarak normatif ilimler başlığı altında yer vereceğimiz hadis, kelam ve fıkıh disiplinlerinin diğer tabakât yazım gayelerine de yer vereceğiz. Bu anlamda itikadî ve amelî olmak üzere mezhep içi ve dışındaki farklı tutumlara tabakât yazıcılığı özelinde değineceğiz. Normatif ilimlerdeki tabakât yazıcılığının beyanının akabinde tasavvuf disiplininin tabakât yazıcılığı hususunda bu ilimlerle olan benzerlik ve farklılığından ise ileride söz edeceğiz.

2.3.1. Hadis İlmi

Hadis ilminin tesisinin ilk yıllarında Hz. Peygamber'in söz, fiil ve davranışları çoğunlukla şifahî olarak aktarılıp ezber yöntemi ile hıfzedilmiştir. Müslümanlar arasında ilk fitne olarak bilinen Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Sıffin ve Cemel savaşı gibi birtakım dinî, sosyal ve siyasî olaylar dolayısıyla hadislerin tedvin ve tasnif edilmesine başlanmıştır. Hadislerin aslına uygun olarak muhafaza edilmesi ravilerinin adalet ve zapt kayıtlarının bilinmesini gerektiriyordu. Zira yukarıdaki olaylarda taraf olan bir kesim kendi görüşünü destekleyecek hadisler uydurmaktaydı. Bu durum ravilerin özelliklerinin bilinmesini gerektirmiş ve hadis ilminin çatısı

altında ravilerin cerh ve tadil özelliklerinin bulunduğu ilk tabakât kitapları yazılmıştır. Nitekim İbn Sîrîn “Önceleri isnad sorulmazdı. Ne zaman ki fitne zuhur etti isnad sorulur oldu.”⁵³ diyerek içinde bulunulan duruma işaret etmektedir. Hicri birinci asrın ikinci yarısında Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer gibi sahabilerin yanında Muhammed b. Sîrîn gibi tabîinden raviler ile hicri ikinci asırda İbn Şihab ez-Zührî, Hişâm b. Urve gibi muhaddisler hadis metinlerini rivayet ederken râviler hakkında da bilgiler vermişlerdir.⁵⁴ Bu doğrultuda sahabeden başlanarak her tabakadan ravilerin özellikleri kaleme alınmıştır. Başka bir deyişle tabakât kavramı hadis âlimleri tarafından İslam yazın tarihinde ilk kaleme alınan eserler arasında sayılmaktadır.

Hadis tabakâtlarında ravilerin kişisel özelliklerinin cerh ve ta'dil ile ortaya konmasının yanında hoca ve talebelerin anılması ile hadis senetlerindeki olası inkitân da önüne geçilmiştir. Hadis ilminin rivayet zincirine bu denli önem vermesi ravilerin hal tercümelerinin yer aldığı tabakât türü eserlerin metin tenkidinin yapıldığı eserlere kıyasla daha yaygın ve geniş bir hacme sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Hadis ilminde ilk tabakât, Mustafa b. İmrân'ın (v. 185/801) kaleme aldığı *Kitabu't-tabakâti'l-muhaddisîn* iken İbn Sa'd'ın (v. 230/845) *Tabakâtu'l-kübrâ*'sı ve Zehebî'nin (v. 748/1348) *Tabakâtu'l-huffâz*'ı bu alanın en meşhur tabakât eserleri olarak bilinmektedir.⁵⁵ Sünnî düşünce açısından bakıldığında hicri birinci asrın ikinci yarısında karşılaştığımız hadis tabakâtları, Şîî düşüncede çok daha geç denilecek bir döneme denk düşmektedir. Şîî alimler, tabakât kavramı yerine *kitâbu'r-ricâl* adını verdikleri eserler telif etmişlerdir. Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin (v. 460/1068) *Fihrist*'i gibi Şîî dünyadaki kapsamlı ilk ricâl kitapları hicri 4. ve 5. asırlarda kaleme alınmaya başlanmıştır. Şîî gelenekte bu tür eserlerin geç kaleme alınmasının muhtemel sebebi imamların hayatta olmasının yahut onlarla irtibat kurulmasının rivayetlerin sahihliği hususunda bir çeşit garantör işlevi görmesidir. Nitekim bu tür eserlerin yazılışı Küçük ve Büyük Gaybet'in ardından mezhepleşmenin gerçekleşmesi arifesine denk

---

⁵³ Ebû Bekr el-Hafîb Ahmed b Ali b Sabit Hafîb el-Bağdâdî, *el-Kifaye fi Ma'rifeti Usuli İlmi'r-rivaye*, thk. Ebû İshak İbrâhim b. Mustafa Al-i Bahbah Dimyât, Dârü'l-Hüda, 2003, s. 372.

⁵⁴ Mehmet Efendioğlu, “Tabakât (Hadis)”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.

⁵⁵ Hizmetli, *İslam Tarihi*, ss. 45-46.

düşmektedir.⁵⁶ Hadis ilmi ile birlikte meşhur olan tabakât türü eserler, sonraki dönemlerde diğer ilim dalları arasında da geniş bir yer edinmiştir.

2.3.2. Kelam İlmî

Kelam ilminde tabakâtlar, birçok farklı mezhep ve dini akım müntesipleri tarafından kaleme alınmıştır. Havâric, Şia, Mutezile ve Ehl-i Sünnet düşüncesi savunucuları, kaleme aldıkları tabakâtlarda takip ettikleri kimselerin biyografilerine yer vermişlerdir. Başka bir anlatımla fırkalaşmalar kelam ilmi açısından tabakât yazıcılığının fikrî ve coğrafi olarak geniş bir yelpazeye yayılmasına sebebiyet vermiştir.

Hâricî düşüncenin kelami bir fırka olarak teşekkülü her ne kadar ilk dinî ve siyasî tartışmalarla paralellik arz etse de Hâricî tavra sahip isimlerden bahseden eserler, ekseriyetle Endülüs bölgesinde ve daha geç bir dönemde kaleme alınmıştır. İlk dönem Hâricîleri hakkında sistematik tabakâtlardan ziyade Müberred'in (v. 286/900) *el-Kâmil*'i gibi eserlerde küçük ölçekli biyografik bilgilere rastlanmaktadır. İlk dönem Hâricîlerin dağınık biyografilerine mukabil İbâdiyye kolu mensuplarının biyografileri daha sistematik olarak ele alınmıştır. Ebû Zekeriyâ el-Vercelânî (v. 500/1106) *Kitâbü's-Sîre* ve *Ahbârü'l-e'imme*'de, Ebü'l-Abbas ed-Dercînî (v. 670/1271) *Tabakâtü'l-meşâyih bi'l-Magrib*'de, Ebü'l-Abbas eş-Şemmâhî (v. 928/1522) *Kitâbü's-Siyer*'de, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. İbrahim el-Berrâdî *el-Cevâhirü'l-müntekat*'da farklı bölgelerdeki İbâdîler hakkında bilgi vermişlerdir.⁵⁷

Şia mensupları, diğer itikadî mezheplere nazaran tabakât eserlerine daha geniş yer vermişlerdir. Fakat Şîî tabakât literatüründe kelam âlimlerinden ziyade yukarıda değindiğimiz gibi hadis/ahbâr ravileri hakkında bilgi sunulmaktadır. Ebû Cafer el-Berkî (v. 274/887) *Kitâbu'r-ricâl*'inde sahabeden başlayarak on iki imamın yakınları ve kadın raviler hakkında malumat verilmektedir. Hz. Ebû Bekir'in halifeliğini kabul etmeyen isimlerin zikredilmesiyle sona eren eser, Şia hadis

---

⁵⁶ Mehmet Ali Büyükkara, "İmamiyye Şia'sının Hadis Usulünde 'Mezhebi Bozuk' Raviler(I): Metodolojik Değerlendirmeler", *İslâmî Araştırmalar*, 2004, 17/3, s. 202.

⁵⁷ Mustafa Öz, "Tabakât (Kelâm)", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, c. 39, s. 295.

rivayetinin yanında kelama dair bilgiler de barındırmaktadır.⁵⁸ Mutezilî kelamcılarının anlatıldığı eserlere ise nisbeten geç dönemlerde rastlamak mümkündür. Ebü'l-Kasım el-Kabî'nin (v. 319/931) *Kitabu'l-makalât*'ında bölge ve şehirlere göre Mutezilî âlimlerin anlatıldığı bir bölüm bulunmaktadır. Yine önde gelen Mutezili düşünürlerden Kâdî Abdülcebâr (v. 415/1025) *Fazlu'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*'sinde Mutezilî âlimleri on tabaka halinde incelemiştir.⁵⁹

Ehl-i Sünnet kelamcılarının tabakât yazımına diğer fırkalar kadar ehemmiyet vermedikleri görülmektedir. Bunun sebebi daha çok fıkıh mezheplerinin önde gelen isimlerinin bulunduğu tabakâtlarda, öne çıkan Sünni kelamcılarının biyografilerinin işlenmesidir. Genellikle Eşarî âlimlere Şâfiî tabakâtlarında; Mâtüridî âlimlere ise Hanefî tabakâtlarında rastlanmaktadır. Bununla birlikte İbn Fûrek'in (v. 406/1015) kaleme aldığı ve günümüze ulaşmayan eseri *Tabakâtu'l-mütekellimîn* bu türün Ehl-i Sünnet içerisindeki ilk örneğidir.⁶⁰

2.3.3. Fıkıh İlmi

Hadis ve kelâma nispetle tabakât yazıcılığının daha geç bir dönemde görüldüğü fıkıh ilminde, herhangi bir mezhebi merkeze almayan eserlerin yanında Şâfiî, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinden birini merkeze alan tabakât çalışmalarına rastlanmaktadır. Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin (v. 476/1083) *Tabakâtü'l-fukaha*'sı gibi Zâhirilik de dâhil olmak üzere büyük fıkhi mezhep müntesiplerinin biyografilerinin mezcedildiği mezhepler üstü fukahâ tabakâtlarının sayısı literatürde daha az yer kaplamaktadır. Fakat *Tabakâtu'ş-Şâfiyye*, *Tabakâtu'l-Hanefiyye*, *Tabakâtu'l-Mâlikiyye* ve *Tabakâtu'l-Hanâbile* türü mezheplere özel tabakâtlar ise fukaha tabakât literatürünün temelini oluşturmaktadır.

İlk tabakât çalışmalarının yapıldığı ve bu alanda en çok eserin kaleme alındığı Şafii mezhebinde tabakât yazıcılığı el-Mutavvaiî (v. 440/1048) ve Ebu't-Tayyîb et-Taberî (v. 450/1058) gibi isimlerle başlarken türün en meşhur eseri Taceddin es-

⁵⁸ Ebû Ca'fer el-Berkî, *Kitâbu'r-ricâl*, Tahran, Tahran Üniversitesi, t.y., ss. 1-63.

⁵⁹ Ebü'l-Kasım el-Belhî, *Fazlü'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile*, Tunis, ed-Darü't-Tunisiyye, 1974, ss. 43-115.

⁶⁰ Öz, "Tabakât (Kelâm)", c. 39, s. 295.

Sübki'nin *Tabakâtü's-Şâfiyye el-Kübrâ*'sı olarak bilinmektedir.⁶¹ Hanefî mezhebinde ilk dönemlerde Ebû Hanîfe özelinde biyografik eserler yazılmışsa da Hanefî fakihlerinin anlatıldığı günümüze ulaşan ilk eser Ebü'l-Hasen Muhammed el-Hemedânî'nin (v. 521/1127) *Tabakâtü Ashâbi Ebî Hanîfe*'sidir. Kâdî İyâz (v. 544/1149) Mâlikî mezhebi fakihlerini *Tertîbü'l-medârik*'te zikrederken Hanbelî fakihleri, İbn Ebî Ya'lâ'nın (v. 526/1131) *Tabakâtü'l-Hanâbile*'sinde aktarılmıştır.

Hadis ilminde tabakâtlar, Hz. Peygamber'den aktarılan söz, fiil ve ikrarlarını sahit bir şekilde aktarmayı engelleyecek hususların önüne geçmek gayesiyle yazılırken, kelim ilminde belli başlı fırka ve mezheplerin ilmî gelenek oluşturma arzusunun tabakât yazımında belirleyici olduğunu ifade ettik. Peki, fukahânın tabakât türü eserler yazmadaki maksadı neydi? Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*'nın mukaddimesinde yer alan kitabı yazma gayesi ve eserin içeriğine ilişkin açıklamaları bu sorunun cevabı mahiyetindedir:

“Bu kitap; fukaha, soyları, yaşları, vefat tarihleri, diğer âlimlerin haklarındaki övgüleri, kendilerinden ders alan ashâb ve takipçileri hakkında bir muhtasardır. [Bu bilgiler] icmân oluşması hususunda sözleri muteber olanlar ile icmâ dışında kalanların bilinmesi için gereklidir. Sahabeden (r.a.) başladım. Onlardan sonra tabîin ve etbâu't-tabîinden –Allah onlardan razı olsun- daha sonra bazı şehirlerin fakihleriyle devam ettim.”⁶²

Şîrâzî, diğer ilim dallarında görüldüğü gibi öncelikle fukahâ âlimlerinin Ehl-i Sünnet kanadı içerisinde meşru bir otoriteye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında *Tabakâtu'l-fukahâ*'da zikrettiği isimlerle fukahânın icmânının ve icmân dışında kalanları tespit etmek istemiştir. Fıkhın yanında diğer ilim dallarında yazılan tabakâtlar incelendiğinde şöyle bir sonuca varmak mümkündür: Tabakât türü eserlerin ilk yazıldığı mecrâ olan hadis ilminde, Ehl-i Sünnet içerisinde mukâbili yahut muadili olmaksızın homojen bir şekilde *tabakât* başlığı ile kaleme alınmıştır. Hadis ilmindeki tabakât yazıcılığı, Ehl-i Sünnet'in dışında muadili Şîi düşüncede yer bulmuştur. Çok daha geç bir döneme denk gelen *kitâbu'r-ricâl* türü eserler, Şîi hadis ravilerinin cerh ve tadil hususundaki tespitlerinden müteşekkildir. Kelâm ilminde Ehl-i Sünnet mütekellimlerinden ziyade diğer mezhep ve fırkaların tabakâtları ön

⁶¹ Çeker, **Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği**, s. 127.

⁶² Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b Ali b Yusuf Şîrâzî, **Tabakâtü'l-fukaha**, Beyrut: Dârü'r-Raidi'l-Arabi, 1981, s. 31; Makdîsî, **İslam'ın Klasik Çağında Din, Hukuk, Eğitim**, s. 371.

plana çıkmıştır. Fıkıh ilminde ise en yaygın tabakâtlar, tek mezhep merkezli eserlerdir. Çoğunlukla tabakât yazarları bağlı buldukları mezhebin fakihlerine yer vermişlerdir. Aşağıda ayrıntılı olarak değineceğimiz tasavvuf tabakât yazımında ise durum bunlardan farklıdır. Zâhidlerin ve âbidlerin yer aldığı prototip eserler dahi benzer şahıslar üzerine yoğunlaşmaktadır. Sûfî tabakât yazıcılığında Ehl-i Sünnet dışındaki mezheplerde farklılaşmadan ziyade birbirini takip eden tabakât zincirlerine rastlanmaktadır.

3. TASAVVUF LİTERATÜRÜNDE TABAKÂT YAZICILIĞININ YERİ

3.1. Biyografik Bilgilerde Ahlâkı Aramak: Tasavvuf Doktrininin Bir Cüzü Olarak Tabakât

Abdulkerim el-Kuşeyrî (v. 465/1072), *er-Risâle*'de tabakât bölümüne şu şiirle giriş yapmaktadır: “Çadırlar sanki onların çadırları gibi... Fakat görüyorum ki kabilenin kadınları onların kadınları değil.”⁶³ Kuşeyrî, zikrettiği bu şiirde metaforik olarak kendi çağında yaşayan sûfîlerin, içinde buldukları bozulma ile önceki dönemlerde doğru yol üzere yaşamış mutasavvıfların şekil olarak benzediklerini lakin ruh olarak ayrıştıklarını ileri sürmektedir. Kuşeyrî'nin amacı, deyim yerindeyse kabilenin asıl üyelerini bulmaktır. Kuşeyrî, *er-Risâle*'nin tabakât bölümünde tahrif olmamış tasavvuf yaşantısını kaleme almış ve eserin geri kalan kısmını tabakâta zikrettiği isimler üzerine kurmuştur. Herhangi bir kavramı açıklayacağı zaman sûfîlerin söz, davranış, öğretisi ve yaşamlarından bazı anekdotlar aktarmıştır. Kuşeyrî'den sonra gelen tabakât yazarlarında da benzer bir çaba görülmektedir. Fakat Kuşeyrî dâhil olmak üzere tabakât yazarlarını tesiri altına alan ilk isim Ebû Abdurrahman es-Sülemî olmuştur. Sülemî'nin *Tabakâtu's-sûfîyye*'si tasavvuf alanında kaleme alınan tabakâtların miladı sayılmaktadır.

---

⁶³İfadenin Arapçası şöyledir: “أما الخيام فإنها كخيامهم ... وأرى نساء الحي غير نسايتهم” Abdulkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd Şerif, Kâhire, Dâru's-Şa'ab, 1989, s. 19.

Tabakât literatürü sadece tasavvuf alanında yazılan eserlerden müteşekkil değildir. Bununla birlikte tasavvuf alanında başka hiçbir ilim mecrasında olmayacak kadar yer edinmiştir. Diğer disiplinlerde yazılan tabakât türü eserler; kişinin nerede ve ne zaman doğup öldüğü, kimlerden ders alıp kimlere ders verdiği, hangi eserleri kaleme aldığı gibi bir dizi bilgiyi barındıran *ilmu'r-ricâl* kabilinden eserlerdir. Fakat tasavvuf açısından bakıldığında durum bundan farklıdır. Sûfi tabakâtlarında biyografisine yer verilen kişilerin doğum ve vefatına ilişkin bilgiler, genellikle ikincil öneme sahip olmuştur. Burada üzerinde durulan esas mesele, sûfi tabakâtlarına konu olan kimselerin takip ettikleri yol ve yaşadıkları manevi tecrübelerin tanıtılıp, tasavvufî öğretisi ve yöntemlerinin muhafaza edilip sonraki nesillere aktarılmasıdır.

Diğer ilim dallarında *ilmu'r-ricâl* olarak değerlendirilen tabakât türü eserler, tasavvuf alanında daha geniş bir anlam aralığına sahiptir. Başka bir anlatımla farklı ilim dallarında önce çıkan isimleri konu edinen *ilmu'r-ricâl* türü eserler, tasavvuf alanında *ricâlullahın* nakledildiği tabakâtlara yerini bırakmıştır. Sözelimi, Cüneyd-i Bağdâdî'nin hocası Muhammed b. Ali el-Kassâb, tasavvufu “Seçkin bir zamanda, saygın insanlarla birlikte olan saygın bir kimseden zuhur eden güzel ahlâktır.” şeklinde tanımlarken⁶⁴ yine aynı hususu göz önünde bulundurmıştır. Seçkinliği *velâyet* düşüncesi ile sistematik hale getiren ilk kişi olarak Hakîm et-Tirmizî'yi (v. 320/932) örnek göstermek mümkündür. Ona göre kişi nefsinin arzularına karşı koyup *hakkullaha* riayet edince *evliyâu hakkillah* mertebesine ulaşır. Lakin bu sadece bir geçiş evresidir ve asıl gaye *evliyâullah* olmaktır. Bu makama ise Tanrı tarafından seçilerek gelinebilir.⁶⁵ Nitekim sûfi tabakâtlarındaki isimlerin, Allah tarafından seçildiği kabul edilmektedir. Hal böyle olunca *seçilen* kimselerin hayatları, tasavvuf ilminin üzerine kurulduğu kavramların dış dünyadaki izdüşümleri olmaktadır. Örnek vermek gerekirse Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî'nin (v. 295/908) *îsâr*, Haris b. Esed el-

---

⁶⁴ Ebû Nasr Abdullah b Ali et-Tusi es-Serrâc, **el-Luma'**, thk. Abdulhalim Mahmud ve Taha Abdulbâkî Surûr, Bağdad, Mektebetü'l-Müsennâ, 1970, s. 45.

⁶⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b Alî b Hasen Hakîm et-Tirmizî, **Hatmü'l-Evliyâ**, Beyrut, Ma'hedü'l-Âdâbi's-Şarkıyye, 1965, s. 117-139; Hacı Bayram Başer, “Yükümlü Varlıktan Varlığın Gayesi Olan İnsana: Tasavvufta İnsan Tanımlarının Dönüşümü Üzerine”, ed. Türker, Ömer - Üçer, İbrahim Halil, **İnsan nedir? İslam Düşüncesinde İnsan Tasavvurları**, İstanbul, İLEM Yayınları, 2019, s. 515-516; Ahmet T. Karamustafa, **Tasavvufun Oluşumu**, trc. Nagihan Doğan, İstanbul, Bilgi Üniversitesi, 2017, s. 59.

Muhasibî'nin *rıza*, Sehl et-Tüsterî'nin *müçâhede* anlayışı bu kavramların teşahhus etmiş hali olarak görülebilir. Böylece bazı tasavvufî kavramlar, sûfî imamların hayatı mesabesinde anlaşılmalıdır. Başka bir anlatımla Nûrî'den bahsetmeksizin îsâr kavramı hakkında konuşmak eksik addedilmektedir. Bu durumda tasavvuf ilmi için tabakât, yalnızca sûfîlerin hayat hikâyelerinin anlatıldığı eserler değil, tasavvuf nazariyesinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

Tabakât yazarı sûfîler, zikrettikleri şahısların biyografilerini yazarak bir yandan tasavvufun nazarî veçhesini inşa ederken diğer yandan da aktardıkları bilgileri isnad zinciri ile naklederek bu ilmin Hz. Peygamber'e kadan dayandığını ispat etmek istemişlerdir. Bununla birlikte tabakâtlara konu olan kimseler, sonraki dönem tasavvuf araştırmaları için temel referans kaynakları olmuştur. Zira tabakât literatüründe yer edinen sûfî imamlar, bu ilmin kurucuları olup bir nevi tasavvuf ilminin icmâ delili olarak gün yüzüne çıkmışlardır. İlk dönem sûfî imamlarında görülen uygulamaların sonraki nesiller tarafından referans alınmasıyla tasavvufî ekoller ortaya çıkmıştır.

Sülemî'nin üzerinde ısrarla durduğu bir konu Hz. Peygamber'in açtığı ve ardından sahabe, tâbiîn ve etbau't-tâbiîn olarak bilinen ilk üç neslin yolundan gidilmesi gerekliliğidir. Sûfî imamlar, ancak o zaman gerçek anlamda takip edilebilir. Nitekim *Tabakât*'ının her tabakası, bir nesle işaret etmektedir. Bu tabakalarda yer almanın temel şartı ise ilk üç neslin izinden gitmektir.⁶⁶

Sülemî'den sonra kaleme alınan tabakâtlarda da aynı gayeye rastlanmaktadır. Ebû Nuaym el-İsfahânî'den (v. 430/1038) önce -her ne kadar kronolojik olarak Sülemî'nin ardılı sayılsa da tabakât yazım metotlarının farklılığından dolayı- Abdulkerim el-Kuşeyrî'nin eserine değineceğiz. Sülemî'nin *Tabakât*'ındaki sûfîlerin değerlendirilmesindeki benzer bir tutum Abdulkerim el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinde görülmektedir. Kuşeyrî, eserinin tabakât bölümüne en faziletli nesillerin sırasıyla sahabe, tâbiîn ve etbau't-tâbiîn olduğunu belirterek başlar. Akabinde dini hüküm ve hassasiyetlere riayet eden kimselerin *zühhâd* ve *ubbâd* ismi ile anıldığını belirtir. Bunun yanında bidat ehlinden olanlar dâhil olmak üzere her mezhep zâhid ve

---

⁶⁶ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfîyye: İlk Zâhid ve Sûfîler*, s. 2.

âbidleri kendilerinin temsil ettiklerini söyler. Kuşeyrî, Ehl-i Sünnet mensuplarının oluşan bu müphemliği gidermek için hicrî ikinci asır itibariyle *sûfî* ismini kullanarak ehl-i bidattan ayıştıklarını dile getirir. Hicrî ikinci asırdan başlayarak sûfilerin hal tercemelerini anlatmaya koyulur.⁶⁷ Gerek Kuşeyrî, gerekse diğer tasavvuf tabakât yazarlarının sahih ve doğru yol anlayışlarının Ehl-i Sünnet itikadı ve fihhına uyumluluk hali olarak nitelemektedir.⁶⁸

Ebû Nuaym el-İsfahânî de *Hilyetü'l-evliyâ ve Tabakâtu'l-esfiyâ*'nın mukaddimesinde eseri yazma amacının Ehl-i Sünnet ile ehl-i bidatın ayırtılması olduğunu belirterek şöyle söyler:

“Mutasavvıf, fukahâ ve muhaddislerin şehir ve bölgelerde günaha düşen fâsık, ibâhî ve kâfir hulûliyye hakkında ne kadar çok görüş beyan ettikleri sana ulaşmıştır. Yalancılara inkâr ve saldırılarının; seçilmiş iyilerin menkıbelerini çürütmelerinin yahut kendi derecelerini yükseltmelerinin çözümü; yalancı ve inkârcıların bâtıllık ve inkârlarından beri olup sadıkların dürüstlüğünü ve muhakkiklerin yüceliğini izhar etmektedir.”⁶⁹

Yukarıdaki pasajda görüldüğü gibi Ebû Nuaym, yaygınlaşan bidat, inkâr ve ibâhîlik unsurlarına karşın seçkin isimleri zikredip sahabenin bir kısmını da tasavvuf tarihine dâhil ederek yaşadığı döneme kadar gelen sûfilerin biyografilerini aktarmıştır. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201), *Sıfatü's-safve*'de Ebû Nuaym'ın *Hilye*'sini on başlıkta eleştirmiş, en çok da İsfahânî'nin tasavvuf tarihini sahabeden başlatması üzerinde durmuştur.⁷⁰ Ebû Osman el-Hücvîrî (v. 465/1072) ise Ebû Nuaym'ın takip ettiği metodu *Keşfü'l-mahcûb*'un ilgili bölümünde izlemiştir. Hücvîrî, eserinin tabakât bölümüne ilk dört halife, Ehl-i Beyt imamları, Ehl-i Suffâ, tâbiûn ve etbau't-tâbiûnden olan bazı isimlerin biyografileri ile başlayıp yaşadığı çağdaki sûfileri tanıtmakla bitirmektedir.⁷¹ Ebû Nuaym ve Hücvîrî'nin tüm nesilleri zikretmelerindeki amacı tasavvuf ilminin sûfiler arasında inkıtaa uğramadan

⁶⁷ el-Kuşeyrî, **er-Risâletü'l-Kuşeyriyye**, s. 42.

⁶⁸ Ekrem Demirli, “Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri ile Metafizik Arasında Tasavvufun İlim Olma Mücadelesi”, **Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 2/4, 2016, s. 5.

⁶⁹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahani, **Hilyetü'l-evliya ve Tabakâtu'l-asfiya**, c.1, ss. 33-34.

⁷⁰ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, **Sıfatü's-safve**, Beyrut, Dârü'l-Maârif, 1979, c. 1, s. 25.

⁷¹ Ebü'l-Hasan Ali b. Osman b. Ali Hucvirî, **Keşfü'l-mahcub**, trc. İsmail Abdulhâdî Kandîl, Kahire, Şuunü'l-İslâmiyye, 1975, s. 267-291.

yaşadıkları döneme kadar aktarıldığını göstermektedir. Başka bir deyişle tasavvuf tabakâtındaki silsile sayesinde tasavvuf ilminin meşruiyeti kurulmaktadır.

3.2.Tabakât Yazıcılığının Altın Çağı: V/XI. Yüzyıl

Zühd hareketlerinin artması ile birlikte hicrî III. ve IV. asırlarda zahidâne hayatlar kaleme alınmaya başlanmıştır. Muhammed b. Âsım b. Yahyâ'nın (?) *Tabakâtü'l-evliyâ'sı*, Hakîm et-Tirmizî'nin (v. 320/932) *Târîhu'l-meşâyih'i*, Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî'nin (v. 341/952) *Tabakâtü'n-nüssâk'ı*,⁷² Ebû Bekir Muhammed b. Davud Pârsâ'nın (v. 342/953) *Ahbârü's-sûfiyye ve'z-zühhâd'ı*, Cafer el-Huldî'nin (v. 348/959) *Hikâyâtü'l-meşâyih'i* ve Hargûşî'nin (v. 406/1015) *Siyerü'l-'ubbâd ve'z-zühhâd'ı* gibi günümüze ulaşmamış olan eserler buna örnektir. İlk biyografik eserlerde sūfî kelimesinin yerine daha çok âbid, zâhid, nüssâk gibi isimlerin kullanılmıştır. Yukarıda ismi geçen müstakil tabakât türü eserlerin yanında sūfî biyografilerine ait bilgilerin dağınık olarak yer aldığı Ebû Nasr es-Serrâc'ın *el-Luma'*ı gibi kendinden önce yaşamış ve muasırı olduğu birçok sūfî hakkında bilgi veren yazınlar da mevcuttur.⁷³ Muhammed b. İbrahim el-Kelâbâzî (v. 380/990) ise *Ta'aruf'ta* her ne kadar detaylı bir bilgi vermese de sūfîleri üç sınıfa ayırıp listelemiştir. Sahabe sonrası bu ilim hakkında ilk konuşanlar, işâret ilmi hakkında kitap ve risâleler neşredenler ve muameleler hakkında kitap derleyenler. Kelabâzî, kendi döneminde yaşayan sūfîlere ulaşılabilir olmalarından dolayı zikretme gereği duymamıştır.⁷⁴ Memzuç tasavvuf çalışmalarının aksine tarihi hicrî V. asrın başlarına dayanıp günümüze ulaşan sistematik sūfî tabakât yazıcılığını temelde iki sınıfta değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi tasavvuf literatüründe daha geniş bir hacme sahip olan müstakil tasavvuf tabakâtları iken, ikincisi Kuşeyrî'nin

⁷² Kitabın zikredildiği ve çeşitli alıntuların yapıldığı bazı eserler için bkz. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahani, *Hilyetü'l-evliya ve tabakâtü'l-asfiya*, 2: 25; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm : 301-350 h.*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrut, Darü'l-Garbi'l-İslami, 2003, s. 185.

⁷³ *Arif ve marifet* kavramları için bkz. Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tusi es-Serrâc, *İslam Tasavvufu: el-Lüma'*, trc. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul, Altınoluk, 2016, s. 33.

⁷⁴ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim el-Buhârî el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi Ehli't-tasavvuf*, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, 21-30; Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim el-Buhari Kelabâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yayınları, 2016, s. 61-62.

Risâle'sinde ve Hücûrî'nin *Keşfü'l-mahcûb*'unda rastlandığı şekliyle eserin bir bölümüne tekabül eden tabakâtlardır.

Sûfîlerin yaşantı ve öğretilerinin anlatıldığı elimize yazılı olarak ulaşan ilk tabakât eseri Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'ye (v. 412/1021) ait olan *Tabakâtu's-sûfiyye*'dir. İlerleyen bölümlerde sözü geçen eser ile ilgili geniş bilgi verilecektir. Sülemî ile sistematikleşen tasavvuf tabakâtı yazıcılığı kendisinden sonra gelen tabakât yazarları tarafından takip edilmiştir. Ebû Nuaym el-İsfahânî (v. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*'sında birçok noktada Sülemî'yi ana referans kaynakları arasında zikretmekte⁷⁵ ve eserin dokuzuncu cildinin sonu ile onuncu cildinin neredeyse tamamını Sülemî'nin *Tabakât*'ta zikrettiği kişilerden oluşturmaktadır. İsfahânî'nin *Hilye*'si kronolojik bir tasnif ile derlenmiş, başta sahabe olmak üzere tâbiîn, etbau't-tâbiîn ve kendi zamanına kadar yaşamış 649 (28'i kadın) zahid, âbid ve sûfiyi ihtiva etmektedir. Fakat İsfahânî'nin benimsediği tasavvuf anlayışı ve takip ettiği mezhepsel duruşu bazı isimleri dışarıda bırakmasına sebebiyet vermektedir. Hocası Sülemî'nin *Tabakât*'ta ver verdiği Hallâc-ı Mansûr'u İsfahânî *Hilye*'de zikretmemiştir. Bunun bir benzeri *Hilye*'de diğer tüm mezhep imamlarını anmasına karşın –kendini Ehl-i Hadis'e yakın görmesinden olsa gerek– Ebû Hanife'ye yer vermemesidir. İsfahânî, eserinde yer verdiği şahısların kişisel bilgilerinden ziyade aktardıkları hadis ve ahbâr aktarımları ile birlikte öne çıkmış sözlerini nakletmektedir.

Sülemî'nin öncülüğünde başlayan tabakât yazıcılığı, öğrencileri arasında yer alan ve Horasan bölgesi yazarlarından Kuşeyrî ile sürdürülmüştür. Kuşeyrî; Şafî-Eşârî paradigmanın yanında özellikle Ebû Ali ed-Dekkâk'a (v. 405/1015) olan yakınlığı artınca fıkıh ve kelama olan merakına tasavvufu da eklemiştir. Kelam alanında yirmiye yakın eserinin yanında tasavvuf alanında da birçok kitap ve risâle kaleme alan Kuşeyrî, adını en çok Sülemî'nin *Tabakât*'ı ile Serrâc'ın *Luma*'sının birleşimi olarak addedebilecek *er-Risâle* ile duyurmuştur.⁷⁶ Kuşeyrî, *Risâle*'nin tabakât bölümünde 161-369 yılları arasında yaşamış 83 sûfiye yer vermiştir. Eser, bu

⁷⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahani, *Hilyetü'l-evliya ve Tabakâtü'l-asfiya*, c. 2, s. 25.

⁷⁶ **Classical Islam : A Source Book Of Religious Literature**, London, Routledge, 2003, s. 243.

yönüyle sūfî isimlendirmesinin tarih aralığı olarak Sülemî'nin *Tabakât*'ına en çok benzeyen kitaptır. Eserde yer verilen sūfîler ve sūfîlerin kronolojik tertibi büyük ölçüde Sülemî'nin *Tabakât*'ından mülhemse de *Risâle*'nin sūfîleri değerlendirme metodu *Tabakât*'a nazaran farklılık arz etmektedir. *Risâle*'de yer verilen sūfîlerin künyeleri hakkında detaylı bilgi verilmemesi, sohbetinde bulunduğu kişileri zikretmemesi, rivayet ettikleri hadisleri nakletmemesi bunlardan birkaçıdır. Kuşeyrî her ne kadar *Risâle*'de hocası Sülemî hakkında müstakil olarak bilgi vermese de Ebû Ali ed-Dekkâk'tan sonra en çok referans verdiği ikinci isimdir.

Sülemî'nin İran'ın Nişabur şehrinde yaşayıp eserlerini bu bölgede kaleme alması yalnızca Arap coğrafyasında değil Farsça konuşulan bölgelerde de isminin duyulmasında etkili olmuştur. Nitekim Sülemî'den ilk etkilenen kişilerden olup eserlerini Farsça kaleme alan ve Hanefî-Mâturîdî çizgiyi benimseyen yazar Hücûvîrî'dir. İsfahânî'de şahit olduğumuz sahabeden başlayıp kendi dönemine kadar yaşamış zâhid, âbid ve sūfîlerin kaleme alınma durumu Hücûvîrî'de de karşımıza çıkmaktadır. Hücûvîrî; *Keşfü'l-mahcûb*'da 109 müstakil biyografinin yanında Şam ve Irak bölgesinden üç, Fâris bölgesinden altı; Kûhistan, AzerbAycan, Taberistan ve Kümş bölgelerinden altı, Kirman bölgesinden iki, Horasan bölgesinden on, Mâverâünnehir bölgesinden beş ve Gaznîn bölgesinden yedi kişi olmak üzere toplamda 148 isim hakkında bilgi vermektedir. *Keşfü'l-mahcûb*'da Abdülkerim el-Kuşeyrî'ye müstakil bir biyografi ayırıp Sülemî'ye yer vermemesi Hücûvîrî'nin Kuşeyrî'ye daha yakın olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Hücûvîrî, Marûf el-Kerhî'nin biyografisini tehir etme sebebini anlatırken şöyle söylemektedir: “Eseri bu tertip üzere olan nakilci Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve yine kitabında bu hal üzere zikreden tasarruf sahibi Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî'ye muvafık olmak için burada zikrettim.”⁷⁷ Hücûvîrî'nin Kuşeyrî'yi tasarruf sahibi ve Sülemî'yi de nakilci olarak tasvir etmesi onları tasavvuf disiplininde nasıl konumlandığına işaret etmektedir. Nitekim Hücûvîrî ve Kuşeyrî'nin aynı formatta eserler kaleme almaları tesadüf değildir.

⁷⁷ Ebü'l-Hasan Ali b. Osman b Ali Hücûvîrî, **Hakikat Bilgisi: Keşfu'l-mahcûb**, trc. Süleyman Uludağ İstanbul, Dergah Yayınları, 2016, 179; Hücûvîrî, **Keşfü'l-mahcub**, c. 2, 325.

Tasavvuf eserlerinin Farsça yazılması ile birlikte içerik ve üslup olarak alışık olduğumuz sade ve olağanüstülüklerden uzak dil; ağdalı bir anlatım ve olağanüstü durumların sıklaştığı bir içeriğe dönüşmeye başlamıştır. Sülemî yahut Kuşeyrî’de gördüğümüz sade ve yalın bir dil yerine Hücuvîrî eserine konu edindiği kimseleri daha övgülü bir dil ile tanıtmaktadır. Hücuvîrî ile başlayan bu süreç özellikle tezkirelerin yazılması ile birlikte doruğa çıkacaktır.

Hicrî V. asırda değerlendireceğimiz son tabakât yazarı Abdullah Herevî Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089), Hanbelî-Ehl-i Hadis çizgisini takip etmiş ve diğer ekolleri şiddetle eleştirmiştir. Herevî, adı geçen yazarlar arasında hakkında en az bilgi bulunan isimdir. Sülemî’nin *Tabakât*’ını bazı değişiklikler ve eklemeler yaparak Herevî’nin aynı isimle meclisinde okutup Farsça’ya dikte ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁸ Herevî, eserini Sülemî’nin aksine Şam dolaylarında yaşamış bir mutasavvıf olan İbrahim es-Sûfî ile başlatmıştır. Sülemî’de gördüğümüz beş tabakaya ek olarak kendi döneminde yaşayanların yer aldığı altıncı bir tabaka daha eklemiştir. Sülemî’nin *Tabakât*’ında şahit olduğumuz resmi tavır Herevî’de farklılık göstermektedir. Sözgelimi Cüneyd’i Ruveym’e tercih etmesi, yaşadığı yıllardaki en önemli on sûfîyi kendince listelemesi eserine görüş ve düşüncelerini alenen kattığının göstergesidir.⁷⁹ Herevî’nin *Tabakât-ı Sûfiyye*’si ile birlikte yaygınlaşan Farsça tabakât yazıcılığı Ferîdüddin Attâr’ın (v. 618/1221) *Tezkiretü’l-evliyâ*’sı ile Molla Câmi’nin (v. 898/1492) *Nefehâtü’l-üns*’ünün referans metni olmuştur.⁸⁰

Aşağıdaki tablolarda hicri dördüncü yüzyılda kaleme alınıp günümüze ulaşmayan tabakât türü eserlerin ilk örnekleri ve beşinci yüzyılda yazılıp günümüze ulaşan tabakâtların listeleri verilmiştir. Eserlerin yazım tarihi genellikle hicrî beşinci yüzyıla denk gelmekte ve yazıldığı bölge de Horasan’a tekabül etmektedir. İki tabloyu göz önüne alınca Sülemî’nin günümüze ulaşmayan tabakâtlar ile kendinden

---

⁷⁸ Tahsin YAZICI - Süleyman Uludağ, “Herevî, Hâce Abdullah”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, c. 17, s. 225.

⁷⁹ Karamustafa, **Tasavvufun Oluşumu**, 122.

⁸⁰ Osman Türer, “Hilyetü’l-Evliyâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, c. 18, s. 51; Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin Sülemî, **Tabakâtü’s-sûfiyye**, thk. Nureddin Şerîbe, Kahire : Mektebetü’l-Hancı, 1969, Muhakkikin Mukaddimesi, s. 50; Nedim Tan, “Abdullah Ensârî Herevî’nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri Ve Sad Meydân’ı”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

sonra s fi biyografi literatürü olacak yazın türü arasında köprü vazifesi gördüğü ve merkez  bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. S lem 'nin *Tabak t*'nda Faydalandığı yazılı eser ve materyallere aşağıdaki ilgili başlıkta değindik. Fakat tabloda zikrettiğimiz eserlerden hiğbiri ile doğrudan yahut dolaylı olarak bir irtibata rastlamadık. Bununla birlikte S lem 'nin aşağıdaki eserlerden tamamen big ne olduğunu söylemenin de erken verilmiş bir karar olduğu düşüncesindeyiz. Burada sadece işaret etmekle yetindiğimiz bu sorunu sonraki bölümde ele alacağız.

Tablo I : Günümüze Ulaşmayan Tasavvuf Tabakâtları.

Yazar	Eser
Ebû Said Ahmed İbnü'l-Arabî (v. 341/952)	<i>Tabakâtu 'n-nüssâk</i>
Ebû Bekir Muhammed b. Davud Pârsâ (v. 342/953)	<i>Ahbâru 's-sûfiyye</i>
Cafer el-Huldî (v. 348/959)	<i>Hikâyetu 'l-meşâyih</i>
Ebû'l-ferec Abdulvâhid b. Bekir el- Veresânî (v. 372/982)	<i>Tabakâtu 's-sûfiyye</i>
Ebû Bekir Şazan er-Râzî (v. 379/985)	<i>Hikâyetu 's-sûfiyye</i>
Ebû Sa'd el-Hargûşî (v. 406/1015)	<i>Siyeru 'l-ubbâd ve 'z-Zühhâd</i>

Tablo II : Günümüze Ulaşan Tasavvuf Tabakâtları.⁸¹

Yazar	Eser
Ebû Abdurrahman es-Sülemî (v. 412/1021)	<i>Tabakâtu 's-sûfiyye</i>
Ebû Nuaym el-İsfahânî (v. 430/1038)	<i>Hilyetü 'l-evliyâ ve Tabakâtu 'l-asfiyâ</i>
Ebû'l-Kâsım Abdulkerim el-Kuşeyrî (v. 465/1072)	<i>Risâletu 'l-Kuşeyrî</i>
Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hücvîrî (v. 465/1072)	<i>Keşfü 'l-mahcûb</i>
Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî (v. 481/1089)	<i>Tabakâtu 's-sûfiyye</i>

⁸¹ Tablo I ve Tablo II'de Ahmet T. Karamustafa'nın *Tasavvufun Oluşu*'ndan yararlanılmıştır. Bkz. Karamustafa, **Tasavvufun Oluşumu**, s. 1.

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ ABDURRAHMAN es-SÜLEMÎ'NİN *TABAKÂTU'S-SÛFİYYE'Sİ*

1. TASAVVUFUN TEDVİN SÜRECİNDE TABAKÂT: *TABAKÂTU'S-SÛFİYYE'DE BİÇİM, İÇERİK VE METOT*

1.1. *Tabakâtu's-sûfiyye'deki İstatistikî Bilgiler*

Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye'nin* mukaddimesinde aynı yahut birbiri ardınca gelen asırlarda yaşamış imam, şeyh ve âlim sûfilere oluşan beş tabakadan bahsedeceğini ve sözü geçen tabakaları yirmi kişi ile sınırlandıracağını belirtmektedir.⁸² Fakat yazar ikinci tabakada Muhammed ve Ahmed b. Ebü'l-Verd kardeşleri bir başlık altında anlatmış, son tabakada ise yirmi dört ismin biyografisine yer vermiştir. Böylece eserde hakkında bilgi verilen sûfi sayısı yüz beşe çıkmıştır. *Tabakât'ta* yer alanların sayısı yüzü aşkına da eserin, belli başlı sûfiler etrafında kurgulandığına rastlanmaktadır. Bunun yansımaları Sülemî'nin, *Tabakât'ı* kronolojik olarak tasnif etmesine karşın yeri gelince fazilet olarak üstün gördüklerini diğerlerine öncesinde görmekteyiz. Özellikle Cüneyd-i Bağdâdî'nin (v. 298/909) *Tabakât'ın* merkez ismi olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim ilk tabakada yer verilen Marûf el-Kerhî (v. 200/815), Serî es-Sekatî'nin (v. 251/865) üstadı; Serî es-Sekatî ise Cüneyd'in hem dayısı hem de hocasıdır. Cüneyd, ikinci tabakada ilk zikredilen isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında üçüncü, dördüncü ve beşinci tabakalarda zikredilen ilk isimler yine Cüneyd'in sohbetinde bulunmuş kimselerdir. Tabakalardaki sûfiler arasında birbirlerinin sohbetinde bulunmak suretiyle şöyle bir ilişki kurulmaktadır: Birinci tabaka; Marûf el-Kerhî → Serî es-Sekatî → ikinci tabaka; Cüneyd-i Bağdâdî → üçüncü tabaka; Ebû Muhammed el-Cerîrî → dördüncü tabaka; Ebû Bekir eş-Şiblî → beşinci tabaka; Ebû Saîd b. el-Arâbî.

⁸² es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 2.

Sülemî, âdeti olduğu üzere her sûfinin tam adını, künyesini, her sûfi için geçerli olmasa da nerede ve ne zaman doğup, büyüyüp, öldüğünü; kimin sohbetinde bulunduğunu, varsa rivayet ettiği hadisın sened ve metnini zikrettikten sonra ilgili sûfinin söz ve öğretilerinin aktarımına geçer. Sûfilerin söz ve öğretilerinin içeriği tasavvuf, zühd, tavsiye, sakındırma, ayet ve hadis yorumu gibi konular çerçevesinde olup bazen soru-cevap şeklinde aktarılırken kimi zaman da hikmetli sözler mahiyetindedir.

Tablo III : Sülemî'nin Tabakâtu's-sûfiyye'sinde Yer Alan İsimlerin Hadis Rivayeti, Ayet Tefsiri ve Şiir İstişhâdı Oranları.

Tabakalar	Hadis Rivayeti	Ayet Tefsiri	Şiir İstişhâdı	Tarih Aralığı
1	%85 (17/20)	%45 (9/20)	%20 (4/20)	161-271/110
2 ⁸³	%66 (14/21)	%38 (8/21)	%52 (11/21)	263-317/44
3 ⁸⁴	%30 (6/20)	%50 (10/20)	%40 (8/20)	291-322/31
4	%40 (8/20)	%55 (11/20)	%45 (9/20)	322-340/18
5	%54 (13/24)	%58 (14/24)	%46 (11/24)	340-378/38

Tablo III'te, tarih aralıkları belirtilmiş tabakalar özelinde senedleri ile rivayet edilmiş hadislerin yanında ayet tefsiri ve şiir istişhadlarının yüzdelik oranı belirtilmiştir. Peki, bu oranların tasavvuf tarihi açısından önemi nedir? Tabakalar arasında değişen yüzdelikler neyin göstergesidir? Birinci tabakaya bakıldığında hadis rivayetinin sonraki tabakalara nispetle yüksek bir oranda olduğu görülmektedir. Christopher Melchert, ilk üç tabakayı ele alıp giderek azalan bir hadis rivayeti tablosu çizmiş, sonraki nesillerin ilk nesil kadar bilfiil hadis ile iştiğal etmedikleri sonucuna varmıştır.⁸⁵ Fakat son iki tabakada seyreden hadis rivayetindeki artışı

⁸³ Melchert, Muhammed b. Ebû'l-Verd ve Ahmed b. Ebû'l-Verd kardeşleri tek kişi addetmiş ve tabakadaki kişi sayısını 20 olarak kabul etmiştir. Melchert, **Sünnî Düşüncenin Teşekkülü: Din-Yorum-Dindarlık**, s. 313.

⁸⁴ Melchert, sözü geçen tabakadaki hadis rivayet eden sûfi sayısını üç kişi olarak tertip etmiştir. Fakat yaptığımız tetkik sonucu bu sayının altı olduğunu tespit ettik. Melchert, **Sünnî Düşüncenin Teşekkülü: Din-Yorum-Dindarlık**, s. 313.

⁸⁵ Melchert, **Sünnî Düşüncenin Teşekkülü: Din-Yorum-Dindarlık**, s. 313.

gözden kaçırmıştır. Kaldı ki Sülemî'nin sikâ terimini sadece beşinci nesildeki üç isim için kullandığını belirtmiştik. Son iki tabakanın hadis rivayeti hususunda gözden kaçırılmayacak kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hadis rivayetinin dışındaki diğer hususlar ise ayet tefsiri ve şiir istişhadıdır. Şiir istişhadında küçük dalgalanmaların yanında ilk tabakadan itibaren ciddi bir ivme kaydedilmektedir. Yaklaşık her iki sûfiden birinin şiir istişhâdında bulunmuş olması tasavvufun dilinin şiire yatkınlığını göstermektedir. Şiirin birinci tabakadan sonra katlanarak yaygınlaşmış olması akıllara Gulam Halîl olayına denk gelen bu süreçte dilin şiire kayma ihtimalini getirmektedir. Nitekim sûfîlerin sorguya çekildiği Gulam Halîl hadisesi, Cüneyd'in yaşadığı döneme denk gelmektedir ve Cüneyd ikinci tabakada zikredilen ilk imam olma özelliği taşımaktadır.⁸⁶ Ayetlerin tefsir edilmesi ise ikinci tabakayı istisna edecek olursak birbirine yakın bir seyir izlemektedir.

---

⁸⁶ Sûfîlerin dilinin geçirmiş olduğu paradoksal dönüşümün detaylı bilgisi için bkz. Hacı Bayram Başer, **Şeriat ve Hakikat: Tasavvufun Teşekkül Süreci**, İstanbul, Klasik, 2017, s. 215.

Tablo IV : Sülemî'nin Tabakâtu's-sûfiyye'sinde Yer Alan Hadis İçerikleri ve Sufi İmamların Olağanüstü Durumlara Karşı Tutumları.

Tabaka	Hadis ve İçerik	Keramet ve Olağanüstü Durumlara Karşı Tutum
1	Zühd: 2 Ahlâk: 4 Dua: 2 Fıkıh: 2 Hz. Peygamber'in Hayatı: 4 Genel: 4	Bahsedem: 6 Olumlayan: 1 Bahsetmeyen: 12 İzhârına Karşı Çıkan: 1
2	Zühd: - Ahlâk: 5 Dua: 1 Fıkıh: 2 Hz. Peygamber'in Hayatı: 4 Genel: 3	Bahsedem: 5 Olumlayan: 2 Bahsetmeyen: 10 İzhârına Karşı Çıkan: 3
3	Zühd: - Ahlâk: 2 Dua: - Fıkıh: 2 Hz. Peygamber'in Hayatı: 2 Genel: 2	Bahsedem: 6 Olumlayan: 3 Bahsetmeyen: 9 İzhârına Karşı Çıkan: 2
4	Zühd: 1 Ahlâk: 1 Dua: - Fıkıh: 2 Hz. Peygamber'in Hayatı: 1 Genel: 4	Bahsedem: 6 Olumlayan: 1 Bahsetmeyen: 11 İzhârına Karşı Çıkan: 2
5	Zühd: 1 Ahlâk: - Dua: 3 Fıkıh: 5 Hz. Peygamber'in Hayatı: 5 Genel: -	Bahsedem: 4 Olumlayan: 5 Bahsetmeyen: 14 İzhârına Karşı Çıkan: 1

Tablo IV'te ise *Tabakât*'ta zikredilen hadislerin içeriği ve sûfilerin yaşadığı olağanüstü durumlar ile bu tür olaylara bakışlarının, tabakalar bazındaki nakil sayısını ortaya koyduk. *Tabakâtu's-Sûfiyye*'de nakledilen hadislere baktığımızda, Sülemî'nin beklenenin aksine sadece ahlâk, zühd gibi tasavvufun esasını oluşturan konuları nakletmediğini gözlemledik. Buna göre *Tabakât*'ta, zühd ve ahlâka dair rivayetlerin yanında fihkî konular, dua, esmâü'l-hüsnâ, Hz. Peygamber'in özel hayatı ve ayet tefsirleri, önceki peygamberlerin hayatı, ahiret ve hatta sarımsak yemenin şekli ve koşulları gibi birçok meseleye dair rivayetler yer almaktadır. Yine nakledilen hadislerin muhtevasına baktığımızda tabakalar arasında bazı ufak farklılıkların göze çarptığını ifade edebiliriz. Zühd ve ahlâk vurgusunun ağırlıkta olduğu birinci tabakanın mukabilinde süreç içerisinde beşinci tabakaya doğru fikha/ahkâma ilişkin

hadisler belirginlik kazanmaktadır. İlk tabakadaki sûfîlerin tasavvuf anlayışı ile sonraki tabakalardaki tasavvuf algısı arasındaki farklılık, rivayet edilen hadisler üzerinden de okunabilmektedir. Hadisi nakleden sûfîler için kullanılan terimler de tabakalar arası farklılık konusunda fikir vermektedir. Sülemî'nin, hadis rivayetinde güvenilir olmak anlamına gelen *sikâ* terimini sadece beşinci tabakada kullandığı görülmekle birlikte bu terimi önceki tabakalarda hadis rivayetinde bulunan diğer sûfîler için kullanmamasının sebebi bilinmezliğini korumaktadır.⁸⁷ *Tabakâtu's-sûfiyye*'de zikredilen hadislerin senedleri ile birlikte nakledilmesi Hz. Peygamber ile sûfîlerin isnad zinciri aracılığıyla bağ kurduklarına işaret etmektedir. Bunun yanında tasavvuf ilminin meşruiyet iddiasına katkı sağlamaktadır.

Sûfîlerin keramet ve olağanüstü durumlara ilişkin yaklaşımları da süreç içerisinde farklılık arz etmektedir. Keramet kavramını en genel haliyle insanüstü birtakım fiiliyâtı yerine getirmek olarak vücûdî; keşf, ilham gibi gaipten bilgi edinmek sûretiyle sahip olunan marifetler cihetiyle de ilmî/haberî olarak iki gruba ayırmak mümkündür.⁸⁸ Varlık cihetinden değerlendirilebilecek kerametler, zamanla yerini marifet ve bilgi ağırlıklı haberi kerametlere bırakmıştır. İlk tabakalarda çoğunlukla çölde günlerce azıksız bulunma ve bu esnada olağanüstü durumlarla karşılaşma, her şeyin terk edilmesine sebebiyet veren gaibden sesler duyma, şatahattan sayılabilecek sözler dile getirme gibi durumlarla karşılaşmaktadır. Fakat çöle azıksız çıkmak, Uzun süre yemek yememek gibi bedensel kerametler süreç içerisinde yerini keşf ve ilham gibi bilgiye dayalı keramet anlayışına bırakmaktadır. Tasavvufi algıda meydana gelen bu değişimin bizzat ilk tabakalarda bulunanlar tarafından dile getirilmesi konunun önemini daha da arttırmaktadır. Buna karşın sonraki dönemdekilerin keramet ve olağanüstü hallerle ilgili genellikle menfî veya müspet bir tutum sergilemedikleri söylenebilir. Bu bağlamda melamî anlayışın hâkim olduğu Horasan bölgesindeki sûfî imamlar, olağanüstü hallerin imkânını kabul

---

⁸⁷ Sülemî, Dârekutnî'ye Bişr b. el-Hâris el-Hâfi'nin raviliği hakkında sormuş ve Dârekutnî Bişr'in sikâ olduğunu belirtmiştir. Buna rağmen Sülemî *Tabakât*'ta Bişr'in sikâlığından bahsetmemiştir. Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-SÜLEMÎ, **Suâlâtu Ebî Abdurrahman es-Sülemî li'd-Dârekutnî**, thk. Mecdî Fethî es-Seyyid, Tanta, Daru's-sahâbe li't-turâs, 1992, s. 67.

⁸⁸ Süleyman Uludağ, "Kerâmet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, c. 25, s. 268.

etmekle beraber iddia barındırdığı gerekçesiyle bu hallerden uzak durulması gerektiğini ifade etmişlerdir. Kişileri tanıttığı bölümlerde keramet ve olağanüstü hallere çoğunlukla değinmeyen Sülemî, yeri geldikçe bazı sûfileri “keramet ehli” şeklinde tanımlamaktadır.

1.2. *Tabakâtu's-sûfiyye*'de Yer Alma Kriteri: İçeridekiler ve Dışarıda Kalanlar

Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin günümüze ulaşmayanlar da dâhil yüzü aşkın eseri bulunmaktadır. Muhtemelen hadis temelli bir eğitime tabi olması sebebiyle eserlerini rivayet ağırlıklı kaleme almıştır. Bu durum Sülemî'nin, mensup olduğu fikrî ve itikadî çizgi bakımından kendisinden ayrışan kimselerden de rivayette bulunması neticesini doğurmuştur. Sülemî'nin tabakât türü eserlerine kimleri hangi kriterlerle aldığı ve bu konuda nasıl bir tavır geliştirdiği gibi soruları cevaplandırabilmek için tabakât külliyatına yakından bakmak icap etmektedir. *Kitâbu'z-Zühd*'ünde –günümüze ulaşmamıştır- sahabe, tâbiîn ve etbau't-tâbînden olan zahidlerin biyografilerini konu edinirken, *Zikru'n-nisveti'l-müteabbidâti's-sûfiyyât*'ta kadın sûfileri ele almaktadır. Bir diğer eseri ise yaklaşık bin sûfinin biyografisine yer verdiği, fakat günümüze yalnızca bir kısmının ulaştığı *Tarihu's-sûfiyye*'sidir. Eserin günümüze ulaşan bölümlerini incelediğimizde, Sülemî'nin kronolojik tertip yerine alfabetik bir dizin kurduğu ve ilk üç nesli eserine dâhil etmediği görülmektedir.⁸⁹ Sülemî'nin *Tabakâtu's-sûfiyye*'si ise çalışma konumuz olması hasebiyle biyografilerine yer verdiği kimselerin takibini yapacağımız temel eseridir. *Tabakât*'nın yanında diğer risâlelerinde müstakil olarak yer verdiği yahut sözlerini rivayet ettiği kimselere de yeri geldikçe atıfta bulunacağız. Sülemî'nin

---

⁸⁹ Knysh, **Tasavvuf Tarihi**, 125. *Tarihu's-sûfiyye* günümüze müstakil olarak ulaşmamış olsa da Muhammed Edîb el-Câdir tarafından Zehebî'nin *Tarihu'l-İslam*, İbn Asâkir'in *Tarihu Medineti Dimeşk*'i, Abdülkerim er-Râfî'nin *et-Tedvîr fî Ahbâri Kazvîn*'i, Şemseddin esl-Sehâvî'nin *Tabakâtu'l-evliyâi'l-mükerremîn*'i ve Bağdâdî'nin *Tarihu Bağdâd*'ında zikredilmiş olan alıntıların derlenip tahkik edilmesiyle neşredilmiştir. Ebû Abdurrahman es-Sülemî, **Tarihu's-sûfiyye bi-Zeylihi Mihanü's-sufiyye**, thk. Muhammed Edîb el-CÂDİR, Dımaşk, Dâru Ninevâ, 2015; Nasrullah Pürcevadî tarafından Sülemî'ye ait eserlerin derlendiği *Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman es-Sülemî*'de *Tarihu's-sûfiyye*'ye yer verilmiştir. Lakin Pürcevadî derlemiş olduğu eserde sadece Hallâc'ın biyografisine yer vermiştir. Zira Pürcevadî'nin neşrettiği bölüm Louis Massignon tarafından derlenmiş olunan *Ahbâru'l-Hallâc*'ta çeşitli eserlerde Sülemî'den rivayet edilen Hallâc hakkındaki nakillerin derlenmiş halidir. es-Sülemî, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman es-Sülemî**, c. 1: 293.

Tarihu's-sûfiyye, *Tabakâtu's-sûfiyye* ve *Zikru'n-nisveti'l-müteabbidâti's-sûfiyyât* eserlerinde yer verdiği biyografilerde, sûfî kavramının tarihsel başlangıcını hicrî ikinci asrın ikinci yarısı olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Hicrî II. yüzyıl öncesi süreci ise *Kitâbü'z-zühd'* de değerlendirmiştir.

Sülemî, *Tabakât'*ının mukaddimesinde *Tabakâtu's-sûfiyye'*ye ve *Kitâbü'z-zühd'*e dâhil ettiği kimselerin özelliklerine kısaca işaret etmiştir:

“*Kitâbü'z-zühd'*de sahabe, tabiîn ve tebeu't-tâbiînden çağ çağ ve tabaka tabaka olmak suretiyle bahsettikten sonra sıra hal erbabları, tefrîd dili ile tevhidin hakikatlerinden bahseden ve tecrîd yollarını kullanan kimselere geldi. Böylece sonraki dönemlerde yaşayan evliyanın hayatını *Tabakâtu's-sûfiyye* adı ile isimlendirdiğim bu kitapta toplamak istedim. O kitabı kavmin imamlarından, şeyhlerinden ve âlimlerinden oluşan beş tabaka olarak derledim. Her bir tabakada aynı zamanda yahut birbirine yakın bir dönemde yaşayan yirmi şahsı zikrettim. Yine aynı şekilde her birinin sözlerini, seçkin özelliğini, hayatını, yoluna delalet eden özellikleri, halini ve ilmîni elimden geldiği ölçüde zikrettim.”⁹⁰

Sülemî'nin tabakât yazıcılığı hususunda ilk eserinin *Tabakâtu's-sûfiyye* olmadığına işaret etmiştik. Fuat Sezgin'in belirttiği gibi *Tabakât*, diğer eserlerinin bir tetimmesi, tabiri caizse *Kitâbü'z-zühd'*ün zeyli mesabesindedir.⁹¹ Sülemî de *Tabakât* mukaddimesinde sahabe, tabiîn (65-135) ve etbâu't-tâbiînin⁹² (135-190) zahidlerinin hayatlarını ve ahlâkî özellikleri konu ettiği *Kitabu'z-zühd'*ünden bahseder. Sülemî'nin adı geçen bu üç sınıf için sûfî ismini kullanmaktan bilinçli bir şekilde uzak durduğu anlaşılmaktadır. Fakat konu *Tabakâtu's-sûfiyye* olunca etbâu't-tâbiînden sonra kendi dönemine kadar yaşayan kimseleri (161-378 yılları arası), sûfî ismiyle nitelediğini belirtmek mümkündür. Başka bir anlatımla Sülemî hicrî 161 yılından sonra sûfî isminin yaygınlaştığını düşünüyordu. Sülemî'nin anlayışına göre sürekliliğin isimde değil, ahlâkta söz konusu olduğu düşünülebilir.

*Tabakât'*ın mukaddimesinden, eserde zikredilen sûfîlerin tasavvuf ilmi açısından muteber kimseler oldukları anlaşılmaktadır. Sülemî onları; “hal erbabı,

⁹⁰ Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye*, s. 3.

⁹¹ Fuad Sezgin, *Târîhü't-türâsi'l-Arabî [GAS] : Şî'r ile'l-havali Sene 430 h: Asrû'l-Abbâsî*, Riyad, Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1991, c. 1, s. 180.

⁹² Kûfe'de Süfyan es-Sevrî; Mekke'de Süfyan b. Uyeyne tebeu't-tâbiînden sayılmaktadır. Sülemî *Tabakât'*ında iki isme de yer vermemiştir.

tefrîd dili ile tevhidin hakikatlerinden bahseden, tecrîd yollarını kullanan kimseler” olarak takdim etmektedir. Bununla birlikte onlar kavmin/sûfilerin imamları, şeyhleri ve âlimleridirler. Yine *Tabakât*’ın mukaddimesinden anlaşıldığı kadarıyla Sülemî, eserine aldığı kimseleri yalnızca tasavvufî şahsiyetleri sebebiyle tercih etmiştir. Bu minvalde, *Tabakât*’a dâhil ettiği kimseleri -Ehl-i Sünnet anlayışını benimsemeleri şartıyla- herhangi bir fikhî yahut itikadî mezhep; sekrî yahut sahvî meşreb ile sınırlandırmamıştır.⁹³ Bunun yanında Sülemî, sûfilerin özellikleri hakkında bilgi verirken fıkıh ile iştigal edenleri ayrıca övmüş, muhaddis sûfilere de özellikle yer vermiştir. Nitekim o, eserine aldığı kimselerin tasavvufî anlayışlarını izah etmeden önce varsa onların rivayet ettiği hadisleri senetleri ile birlikte zikretmiş ve sikâ iseler bunu belirtmiştir.⁹⁴

Sülemî’nin *Tabakât*’ında Irak ve Horasan imamlarının sayısal olarak ağırlıkta olduğu görülmektedir. Irak genelinde Bağdat; Horasan genelinde ise Nişabur şehirleri, sûfilerin yoğunluk gösterdiği yerler olarak öne çıkmaktadır. Bu şekilde iki merkezli bir tablonun ortaya çıkması, Sülemî’nin temsil ettiği ekollerden kaynaklanıyor olmalıdır. Bunun yanında *Tabakât*’taki sûfilerin matematiksel olarak en çok mensup oldukları bölge Horasan’dır. Eser Horasan dışında başka bir bölgede yazılsaydı belki de eserle birlikte günümüze ulaşan isimler, farklılık gösterecekti. Sülemî’nin döneminde zâhidane bir hayatı benimseyen sûfilerin aşına olduğu ve kendilerine örnek aldıkları birinci tabakadaki isimleri bu durumun dışında değerlendirebiliriz. Sözelimi Sülemî ilk tabakanın birinci ismi olan Fudayl b. İyâz’ın (v. 187/802) nereli olduğu konusundaki bir bilgiyi dahi rivayet silsilesi ile

---

⁹³ Fakat Hallâc-ı Mansûr’un durumu müstesna görülmektedir. Nitekim Sülemî onun hakkında şöyle söylemektedir: “Meşâyih’in onun hakkındaki görüşleri farklı farklıdır. Şeyhlerin çoğu onu kabul etmeyip reddetmiş ve tasavvufta bir mertebesinin olduğunu söylemekten kaçınmışlardır. Bununla birlikte Ebû’l-Abbâs b. Atâ, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Hafîf ve Ebû’l-Kâsım İbrahim b. Muhammed en-Nasrabâdî gibi isimler Hallâc’ı kabul etmiş, övmüş, halini doğru bulup sözlerini nakletmiş ve onun hakkında “Hüseyn b. Mansûr rabbânî bir âlimdir.” demiştir.” Sülemî, *Tabakât*’ta Hallâc’ın eleştirilen sözlerinden ziyade kabul görmüş öğretilerini naklederek orta bir yol tuturmaya çalışmıştır. es-Sülemî, **Tabakâtü’s-sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler**, 188.

⁹⁴ es-Sülemî, **Tabakâtü’s-sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler**, sika olarak vasıflandırılan isimler Ebû Said el-Arabî (v. 341/952-953) s. 272; Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed eş-Şa’rânî (v. 353/964-965), s. 290; Ebû Amr İsmail b. Nüceyd es-Sülemî (v. 366/976-977), s. 292.

bildirmektedir.⁹⁵ Bunun yanında yine ilk tabakada yer verdiği Zünnûn el-Mısırî (v. 248) hakkındaki bazı bilgileri Ömer el-Kindî tarafından kaleme alınan *A'yânü'l-Mevâlî* adlı eserden aktarmaktadır.⁹⁶ Bu durum birinci tabakadaki isimlerin sûfi çevrelerce tanınırlığını tescil etmektedir. Diğer tabakaların imamlarını ve öne çıkan isimlerini istisna edecek olursak ikinci, üçüncü ve dördüncü tabakaların sonlarında zikredilen isimler ile beşinci tabakanın büyük bir kısmı Sülemî'nin hüsnü şahadeti ile tebci edilmektedirler. Nitekim bu durum ilerleyen bölümlerde değineceğimiz tabakalardaki bölge ve şehir dağılım oranları ile daha açık görülecektir.

Farklı bölgelerde kaleme alınan ve çoğu günümüze ulaşmayan tabakâtlara rastlanmakla birlikte böyle bir eserin yazılabilmesi için gerekli altyapının sadece Horasan'da mevcut olduğu görülmektedir. Takip eden tabakâtlara bakıldığında Horasan sûfilerinin rolü bu savı güçlendirmektedir. Özellikle tasavvufun hızla yayılmasında Nişabur'un etkisini gözden kaçırmamak gerekir. Nitekim merkezi otoriteden uzak olma, diğer disiplinlerin tasavvuf ile münasebeti ve halkın sûfilere ilgi duyması gibi sebepler, özelde Nişabur'u genelde Horasan ve Maverâünnehir bölgelerini sûfi literatürü yazınında ön plana çıkarmıştır. Bilhassa Bağdat'ta olgunlaşan fikirler bu bölgelerde kaleme alınmıştır.⁹⁷ Böylece Bağdat'ta olgulaşan tasavvuf düşüncesi anlatılmak istenmektedir.

Sülemî'nin *Tabakât*'ında kimlere yer verdiğinden ziyade kimleri dışarıda bıraktığını irdeleneceğiz. Sülemî, fakih olmayı övülen bir özellik olarak nitelmesine karşın kitabında fıkıh mezheplerinin kurucu imamlarına yer vermemiştir. Kuşeyrî *Risâle*'de Sülemî ile aynı tutumu sergilerken Ebû Nuaym el-İsfâhanî'ye bakıldığında *Hilyetü'l-evliyâ*'sında Ebû Hanife hariç, başta İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel; Hücvîrî ise *Keşfü'l-mahcûb*'da Ahmed b. Hanbel hariç diğer mezhep imamlarına yer vermektedir. Ebû Nuaym el-İsfâhanî ile Hücvîrî eserlerinde fıkıh imamlarına yer

---

⁹⁵ es-Sülemî, **Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler**, s. 3. Bunun yanında bazı sûfilere Ehl-i Hadis içerisinde değerlendiren İbn Kuteybe (ö. 276/889) gibi erken dönem yazarları da mevcuttur. Bkz. Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dineverî, **el-Ma'ârif**, thk. Servet Ukkâşe, Dâru'l-ma'ârif, Beyrut, t.y., Fudayl b. İyâz için s. 511, Bişr el-Hâfi için s. 525, vd.

⁹⁶ es-Sülemî, **Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler**, s. 7.

⁹⁷ Christopher Melchert, **Sünnî Düşüncenin Teşekkülü: Din-Yorum-Dindarlık**, içinde **Nişabur'da Sûfiler ve Hasımları**, trc. Ali Hakan Çavuşoğlu, İstanbul, Klasik Yayınları, 2018, s. 349-367.

vermişlerdir fakat onların fakîhliklerine değil zühd ve mücahede yönlerine işaret etmişlerdir. Sözelimi Hücvîrî, Ebû Hanife'nin biyografisini açıklarken zâhidâne yaşamından örnekler vermiş ve akabinde İbrahim b. Edhem, Fudayl b. İyâz, Davud et-Tâî, Bişr el-Hafî gibi şeyhlere hocalık yaptığını söylemiştir.⁹⁸ Böylece fıkıh imamlarını da tasavvufun tarih serüvenine katarak tasavvufun meşruiyetini başka bir yönden kanıtlamaya çalışmıştır.

Şâfiî mezhebinin sıkı bir takipçisi olarak bilinen Sülemî, *Tabakât*'ında yer vermediği İmam Şafiî'nin tasavvuf hakkındaki görüşlerini müstakil bir eserde ortaya koymuştur: *Kitâbu Kelami's-Şâfiî fi't-Tasavvuf*. Sülemî, adı geçen risâlesinde İmam Şafiî'ye nispet edilen zühd, kanaat ve tasavvufa dair söz ve görüşleri toplamıştır. Bununla birlikte İmam Şafiî'nin sûfilerle olan münasebeti üzerinde durmuştur.⁹⁹ Ayrıca Sülemî, fakîh ve zâhid/sûfi olarak tanınan Süfyan es-Sevrî (v. 161/778) için de müstakil bir başlık açmamıştır fakat Hamdûn el-Kassâr (v. 271/884) gibi bazı sûfilerin, Süfyan'ın yolunu tuttuklarını söylemeyi de ihmal etmemiştir.¹⁰⁰ İlerleyen bölümlerde İmam Şafiî ve Hamdûn el-Kassâr hakkında kaleme alınan bu risâleler üzerinde durulacaktır.

Sülemî'nin *Tabakât*'ta Şîî imamlara veya onların müntesiplerine müstakil bir başlıkta bilinçli olarak yer vermediğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte Maruf el-Kerhi'yi anlattığı bölümde onun İmam Ali er-Rıza'nın (v. 203/819) elinden Müslüman olduğu bilgisini paylaştığı görülmektedir.¹⁰¹ Şîîler tarafından son derece önemli bir yerde bulunan başka bir imam olan Cafer es-Sâdık'ın (v. 148/765) ismini *Tabakât*'ta sadece Ebû Abdullah er-Rûzbârî'nin (v. 369/979-980) naklettiği hadisin rivayet zincirinde zikreden Sülemî, *Hakâkiku't-Tefsir*'inin nerdeyse beşte birlik bölümünü onun rivayetleri ile oluşturmuştur. Sülemî, sûfi kadınları da *Tabakât*'ında zikretmemiş, onlar için *Zikru'n-Nisveti'l-Müteabbidâti's-Sûfiyyât* adında 84 sûfi kadının biyografisinin bulunduğu müstakil bir eser kaleme almıştır.

---

⁹⁸ Hücvîri, *Keşfü'l-mahcub*, c. 1, 302-303.

⁹⁹ es-Sülemî, *Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman es-Sülemî*, c. 3, s. 407.

¹⁰⁰ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 67.

¹⁰¹ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 46.

Anlaşılan o ki Sülemî, Hücvîrî'nin *Kesfî'l-mahcûb*'da sahabe, tabiîn ve etbâu't-tâbîne yer verdiği yahut Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Asr-ı saadet*ten kendi dönemine kadarki İslam büyüklerinin ve kadın sûfilerin yer aldığı *Hilyetü'l-Evliyâ* gibi eserler kaleme almamıştır. Bunun yerine her bir sınıf için müstakil kitaplar telif etmiştir.

2. *TABAKÂTU'S-SÛFİYYE*'NİN KAYNAKLARI: SÖZLÜ VE YAZILI HABER AKTARIMI

2.1. Sözlü Haber Aktarım Metodu ve Kullanılan Edâ Lafızları

Ebû Abdurrahman es-Sülemî'yi muhaddis kimliğinin öne çıktığı sûfiler arasında zikretmek mümkündür. Onun bu yönü tasavvuf yazıcılığında kendini göstermiştir. Nitekim tasavvuf literatürü açısından tedvin ve tasnif çalışmalarında bulunan Sülemî, bu bağlamla birçok eser kazandırmış ve eserlerinin büyük bir kısmını rivayet usulü şeklinde tertip etmiştir. O, bilgi aktarımında ravi zincirini de zikretmeyi adet haline getirmiştir. Bu tutumu *Tabakâtu's-Sûfiyye*'de devam ettirdiği görülmektedir. Sülemî, birinci tabakadan itibaren o tabakadaki kişilere dair bilgileri senetleri ile birlikte vermiştir. Bu aktarım biçimine yalnızca ilgili kişinin söz ve öğretilerinin nakledilmesinde değil, zaman zaman kişilerin doğum ve ölümlerinin yer ve zamanlarının belirtilmesinde dahi başvurmuştur. İlerleyen tabakalarda Sülemî'nin eserine konu edindiği bazı kimseler ile bizzat görüşüp birinci ağızdan bilgi edindiğini görmek mümkündür.

Sülemî aktaracağı bilgileri hangi yollarla elde ettiğini ifade ederken farklı kalıplar kullanmaktadır. Sözelimi *sem'itu* (سمعت), *haddesenâ* (حدثنا), *ahberanâ* (أخبرنا/أخبرني), *zekera* (ذكر), *kâle* (قال) gibi haber aktarım yöntemlerinin yanında *icâzet* (إجازة)¹⁰² kalıbı ile de bilgiler ve rivayetler aktarmıştır. Söz konusu ifadelerden bilgiye ulaşma yolunu ve bilginin tevsik derecesini tespit etmek mümkün olmaktadır. Nitekim eda lafızları olarak bilinen *tahdîsin* kullanımına göre rivayet edilen bilgiler

¹⁰² Sülemî'nin haber nakillerinin neredeyse hepsi diğer kalıplarla kullanılmıştır. İcazet kalıbı kullanılarak yapılan nakiller diğer yöntemlere nispetle çok daha azdır. İcazet (إجازة) için bkz. es-Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, ss. 7-301-325.

değişebilmektedir.¹⁰³ Sülemî'nin hadis formasyonu bu nüansların farkında olarak rivayetlerde bulunmasına vesile olmaktadır. Sözlü haber aktarımının eserin genelinde son derece yaygın olması hasebiyle biz daha çok yazılı haber aktarımı üzerinde duracağız. Nitekim tasavvufun erken dönemindeki yazılı kaynakların diğer ilim dallarına nispetle az olması bizim yazılı haber aktarımı konusuna yoğunlaşmamıza sebebiyet vermektedir.

2.2. Yazılı Haber Aktarımı: Risâle, Müsvedde, Vicâde, İcâzet ve Yazışmalar

Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye*'de işitme yolu ile edindiği bilgileri aktarmanın yanında başta babası ve dedesinin yazmaları olmak üzere birçok eserden yararlandığını belirtmektedir. Eserleri kimi zaman bizzat kendisi okuyup bilgi aktarımında bulunurken bazen de başkalarının bir eserden aktardığı bilgileri eserin ismini zikrederek dile getirmektedir. Sülemî'nin nakle bu derece sadık kalması günümüze ulaşmasa dahi tasavvuf literatürünün bazı kayıp halkalarının bilinmesine imkân tanımıştır.

Sülemî'nin *Tabakât*'ında aktarılan bilgilerin detayına bakıldığında çeşitli kitap ve risâlelerin isim ve yazarlarına rastlanmaktadır. Bu eserlerin bir kısmı biyografisine yer verdiği kimselere aitken bir kısmı da bilgiyi edindiği kaynakla ilintilidir. Zünnûn el-Mısrî (d. 155/771 v. 245/859) hakkında bilgi veren Sülemî, Ebû Ömer el-Kindî'nin *A'yânü'l-mevâlî* adlı kitabından dolayı olarak bilgiler aktarmaktadır.¹⁰⁴ Ebû Abdurrahman Hâtim b. Ünvan el-Esam'ın (v. 237/851) biyografisinde de benzer bir durum söz konusudur. Süleyman el-Kefruşilânî'nin ismini vermediği bir eserinde Hâtim el-Esam hakkındaki bilgileri aktarmaktadır.¹⁰⁵ Sülemî'nin yazılı olarak haber aktardığının bir başka örneği de Abdullah b. Muhammed el-Muallim'in el yazısı ile Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî (v. 340/951) hakkında yazılanları aktarmasıdır.¹⁰⁶

¹⁰³ Erdinç Ahatlı, "Tahdis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, c. 39, 391.

¹⁰⁴ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 7.

¹⁰⁵ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 48.

¹⁰⁶ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 308.

Bir başka yazılı kaynak türü ise Sülemî'nin biyografisini anlattığı kişilerin yazılarına ulaşıp oradan bilgi aktarmasıdır. Bunlardan ilki Ebû Osman el-Hîrî (d. 230/844 v. 298/910) olmuştur. Sülemî, âdeti olduğu üzere kişilerin hayatını anlatırken rivayet ettikleri hadisleri nakletmektedir. Ebû Osman'ın naklettiği hadisi rivayet ederken söz konusu rivayeti Ebû Osman'ın kendi kitabında da gördüğünü belirtmektedir. Bir diğer örnek ise İbn Hafîf eş-Şîrâzî'dir (v. 371/982). Sülemî, onun hakkında yaklaşık üç sayfalık bilgi aktardıktan sonra şu ifadeyi kullanmaktadır: “Bütün bu anlattıklarımızı Ebû Abdullah Muhammed b. Hafif bizzat kendi yazısıyla izin vererek/icâzeten bana bildirmişti”¹⁰⁷

Sülemî, en önemli bilgi kaynaklarından olan dedesi Ebû Nüceyd'den hem sözlü hem de yazılı birçok bilgi aktarımında bulunmaktadır. Ebû Hafs el-Haddâd Amr b. Seleme en-Nîsâbûrî (v. 270/883) hakkında bilgi verirken dedesinin müsvetelerini referans göstermektedir.¹⁰⁸ Dedesinin yazınlarından kendisi hakkında bilgi aktardığı bir diğer sûfî ise Şâh el-Kirmânî'dir (v. 300/912). Sülemî, “Dedem Ebû Nüceyd'in el yazısıyla şöyle yazdığını görmüştüm” diyerek Şâh Kirmânî'nin sözlerini aktarmaktadır.¹⁰⁹ Sülemî'nin babası Ebû Cafer Amr b. Hamdân da dedesi gibi bilgi kaynakları arasında yer almaktadır. Nitekim Sülemî'nin babasının yazmalarında, Ebû Hafs ile Mahfûz b. Mahmud en-Nîsâbûrî (v. 303-304/915-916) hakkında bilgi aktardığı görülmektedir.¹¹⁰

Yazılı ve sözlü biyografik haber aktarımında *Tabakâtu's-sûfiyye*'de otorite olarak tanıtılan isimler de mevcuttur. Cafer el-Huldî (v. 348/959) bu isimlerden biridir. Sülemî, Cafer hakkında şöyle söylemektedir: “Sûfilerin ilim, eser, menkıbe ve hayat hikayelerinde başvuru kaynağı idi.” Benzer bir sözü bizzat Cafer'in kendisinden aktarmaktadır: “Elimde sûfilere ait yüz otuz küsur kitap var.”¹¹¹ Otorite olarak kabul edilen bir başka isim de Ebü'l-Kâsım İbrahim b. Muhammed en-Nasrâbâzî'dir. “Siyer ve buna dair bilgileri toplama, tarih ve kendisine has olan

---

¹⁰⁷ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 301.

¹⁰⁸ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 62.

¹⁰⁹ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 109.

¹¹⁰ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 163.

¹¹¹ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s.279.

hakikat ilmi gibi çeşitli ilimlerde otorite idi.”¹¹² Cafer’in söz konusu bu eseri Tablo I’de ismini verdiğimiz ve günümüze ulaşmayan *Hikâyetu’l-meşâih* adlı eseri olmalıdır.

Sülemî’nin *Tabakât*’ında rastladığımız en erken yazışma örneği Ebû İshak İbrahim b. Edhem (v. 161/777) ile Süfyan es-Sevrî (v. 161/777) arasında gerçekleşmiştir. Sülemî, İbrahim b. Edhem’in biyografisini aktarırken onun Fudayl b. İyâz (v. 187/802) ve Süfyân es-Sevrî’nin sohbetinde bulunduğunu belirtmiştir. İbrahim b. Edhem’in söz ve öğretilerinden yapılan aktarımların biri de Süfyân’a yazmış olduğu şu sözlerdir: “Ne istediğini bilene yaptıkları kolay gelir. Gözü yukarıda olanın üzüntüsü çok olur. Tûl-i emel sahibinin ameli kötü olur. Diline sahip çıkmayan canından olur.”¹¹³ Tabakalarda kronolojik olarak ilk sırada yer alan İbrahim b. Edhem’den dahi yazılı olarak bilgi aktarılmış olması erken dönem tasavvufunda belki de hadis tahsilinden kaynaklanan okur-yazarlık düzeyinin tahmin edilenin ötesinde olduğuna işaret etmektedir. Sûfîlerin, özellikle hadis ilmi ile kurdukları yakın münasebet okur-yazarlık oranını yükseltmiştir. Bu durum çok erken dönemlerde yazı ile iştiğal ettiklerini ortaya koymaktadır. Ancak diğer taraftan sûfîlerin bir kısmı ise süreç içerisinde okur-yazarlığa değer atfetmeyip entelektüel ilgilere sırt çevirmişlerdir.¹¹⁴ Buna rağmen İbrahim b. Edhem ile Süfyan es-Sevrî arasında şahit olduğumuz mektuplaşmanın ilk nüvesi, Cüneyd-i Bağdâdî ile daha ileri seviyeye taşınan yazışmaların temeli sayılabilir.

---

¹¹² es-Sülemî, *Tabakâtu’s-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfîler*, s. 315.

¹¹³ es-Sülemî, *Tabakâtu’s-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfîler*, s. 17.

¹¹⁴ Başer, *Şeriat ve Hakikat: Tasavvufun Teşekkül Süreci*, s. 65.

3. *TABAKÂTU'S-SÛFİYYE*'DE SÛFÎ İSİMLENDİRİLMESİ VE BÖLGE DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. *Tabakâtu's-sûfiyye*'de Sûfilerin Adlandırılmasında Kullanılan Kavramlar

Dinî ilimler içerisinde tedvin ve isimlendirme süreci en geç tamamlanan disiplin tasavvufur. Bu durumun sosyal, politik ve dinî birçok sebebi bulunmaktadır. Lakin biz tasavvuf ilminin isimlendirme evrelerini değil, Sülemî'nin *Tabakât*'ı özelinden sûfilerin bu isimle anılma süreçlerini işleyeceğiz. Tasavvuf ilmi için şunu söylemek eksiklikler barındırır da mümkündür: Tasavvuf zühd hareketinin tekâmülüdür. Yapılan çalışmalarda referans aralığının her halükarda ilk dönem sûfî imamları olduğunu göz önüne alırsak, bu tekâmül sürecinin doğrusal bir çizgiden ziyade dairesel ve döngüsel bir seyir takip ettiğini söylememiz mümkündür. Sûfilerin isimlendirmesinde süreç içerisinde değişkenlik gösteren kavramlardan ziyade belli başlı terimler etrafında bir döngü oluşmaktadır. Âbid, zâhid, nâsik, fakîr-i sâdık, fetâ ve sûfî bu isimlerin başlıcalarıdır.

Tasavvuf ehlinin isimlendirilmesi hususunda Bundâr b. Hüseyin eş-Şirâzî(v. 353/964), sûfilerin takip ettikleri yöntem doğrultusunda ayrışıp, hangi sıfatlarla vasfedilecekleri hususunda detaylı bir rivayette bulunmuştur. Bundâr, bütün sûfilerin vahdâniyet hususunda ittifak halinde olduklarını belirtir. Buna karşın izledikleri mücâhede ve mükâşefe anlayışları ile buldukları hallere göre farklı isimler aldıklarına işaret ederek şöyle söyler:

“Bunlardan bazıları müctehid, zâhid, âbid, hâif, râci, ganî, fakîr, mürîd, murâd, sâbir, razî, mütevekkil, muhib, müstehtir, müste'nis, müştak, vâhil, hâim, vâcid, fâni, bâki vb. pek çok isim almışlardır. Bazı durumlarda hallerin tümü bir (sûfide) toplanabilir. Böylece ona bütün isimleri kapsayan bir isim verilir.”¹¹⁵

Sülemî'nin *Tabakât*'ında beşinci tabakada yer alan Bundâr b. Hüseyin'in bu ifadelerinden hareketle manevî yaşantılardaki farklı yönelimlerin, isimlendirilmedeki

¹¹⁵ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 303.

ayrışmayı açıklamada en önemli faktör olduğu görülmektedir. Ebû Hafs el-Haddâd (v. 260/874) ve takipçileri melâmet ehli olmalarından dolayı sûfileri fetâ yahut sâdık fakîr olarak isimlendirirken¹¹⁶ riyazet yolunu benimseyen Sehl et-Tüsterî¹¹⁷ ve takipçileri de müctehid olarak isimlendirmektedirler.

Zahid ve sûfi terimlerinin keskin hatlarla birbirinden ayrıldığını söylemek ve tasavvuf tarihini zühd dönemi-tasavvuf dönemi şeklinde iki döneme ayırmak ne derece mümkün olabilir? Christopher Melchert, zühdden mistisizme geçildiğini ve bunun ilim dünyasının malumu olduğunu kesin bir şekilde dile getirirse de¹¹⁸, bu ayrışmanın ne zaman ve nasıl gerçekleştiğini açıklamanın bazı güçlükler barındırdığı için kolay olmadığını ifade etmeliyiz. Nitekim *Tabakât*'ta ilk sıralarda yer alan Şakîk el-Belhî (v. 194/810), bir yandan Horasan bölgesinde hal ilimlerinden ilk bahseden kişi olarak tanımlanmakta, diğer yandan İbrahim b. Edhem'in sohbetinde bulunduğunu belirtmektedir. Hal ilimlerinden bahseden bir kimsenin, Melchert'in tasnifine göre zühd söylemlerinin yerine mistik bir aşkınlıktan, insan-Tanrı arasındaki aşk/muhabbet/sevgi bağından bahsetmesi beklenmektedir. Fakat İbrahim b. Edhem'in sözlerinde doğrudan veya dolaylı olarak zühd hayatı ile ilgili söylemlere rastlanmaktadır. Öte yandan İbrahim b. Edhem'in Fudayl b. İyâz'ın sohbetinde bulunduğu belirtilmektedir.¹¹⁹ O halde şöyle bir resim ortaya çıkmaktadır: Fudayl b. İyâz → İbrahim b. Edhem → Şakîk el-Belhî. Bir başka anlatımla Melchert'in iddia ettiği zühd ve mistisizmi ayrıştırma anlayışından ziyade Bundâr b. Hüseyin'den yapılan alıntılama da görüldüğü üzere tasavvufu "zahidane tavrın tekâmül etmiş hali" şeklinde nitelendirmek daha doğru görünmektedir. İfade ettiğimiz bu ilişki biçimi tasavvuf düşüncesini benimseyenlerin isimlendirilmesinde kendini göstermektedir.

Sûfi ismi, açıkça ilk defa Zünnûn el-Mısrî'nin biyografisinde zikredilmektedir. Birinci tabakada Fudayl b. İyâz'dan sonra zikredilen Zünnûn'a sûfinin nitelikleri sorulduğunda şöyle demiştir: "Konuştuğunda hakikatlerden haber veren, sustuğunda ise bağlarını koparmak suretiyle uzuvlarının konuştuğu

---

¹¹⁶ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 63.

¹¹⁷ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 119-122.

¹¹⁸ Melchert, *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü: Din-Yorum-Dindarlık*, s. 231.

¹¹⁹ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 13.

kimsedir.”¹²⁰ Zünnûn’un ardından sûfi kelimesi ile Yahya b. Muaz er-Râzî’nin (v. 258/872) biyografisinde karşılaşmaktayız. Fakat Yahya b. Muaz’ın sûfi kelimesini kullanması cahil sûfilere yönelik eleştirel bir nitelemedir. Yahya şöyle söylemektedir: “Şu üç gruptan uzak durmaya gayret ettim: Gafil âlimlerden, dalkavuk karilerden ve cahil mutasavvıflardan.”¹²¹ Yahya b. Muaz’ın söyleminden mutasavvıfların da alim ve kârîler gibi İslam toplumunda yüksek bir popülariteye sahip olduklarını çıkarsamak mümkündür. Ahmed b. Hanbel’in (v. 241/855) meclisinde sûfi sözlerinin zikrediliyor olması sûfi söyleminin yaygınlığının bir başka örneğidir. Ahmed b. Hanbel, sûfilerin sözleri hakkında konuşulduğunda Ebû Hamza el-Bağdâdî el-Bezzâz’a (298) “Ey Sûfi! Senin bu konudaki görüşün nedir?” diyerek sorulmaktadır.¹²² Yahya b. Muaz’ın söyleminden elde edilecek bir diğer çıkarım ise bazı kimselerin sûfi görünmesine karşın bu ilimden habersiz cahil kimseler olduğudur. Yahya bu grubu da uzak durulması gerekenlerden saymaktadır.

Sülemî, Abdullah b. Hubeyk b. Sabık el-Antâkî’nin (?) biyografisini anlatırken, kendisini sûfi zâhidler (زهاد الصوفية) şeklinde nitelemektedir.¹²³ Bu manada teknik olarak *Tabakât*’ta *sûfi* olarak nitelenen ilk kişi Abdullah b. Hubeyk olmuştur. Sülemî’nin Abdullah b. Hubeyk’i “sûfilerin zâhidi” şeklinde nitelemesi zühd ve tasavvuf kavramlarının terkip halinde kullandığı yegâne örneklerdendir. Bu terkip, zâhid olmanın sûfilik levâzımından olup olmadığı sorusunu da bir yönüyle içermektedir. Sülemî dedesi İbn Nüceyd’den yapmış olduğu bir rivayette bazı bölgelerin sûfi imamlarını (أئمة الصوفية) zikretmektedir. Buna göre Bağdat bölgesinin imamı Cüneyd, Nişabur’un Ebû Hafs ve Şam’ın ise Ebû Abdullah b. el-Cellâ’dır.¹²⁴ Sûfi ismini, ayrıntılı olarak inceleyip etimolojisine varıncaya değin zikreden Bundâr b. Hüseyin ise şöyle söylemektedir:

“Sûfi, Allah’ın kendisi için seçip sâfi hale getirdiği, kendisini nefsinden uzaklaştırdığı, iddia içeren teklif ve amellerden alıkoymuş kimsedir. Sûfi kelimesi

¹²⁰ Sülemî, *Tabakâtü’s-sûfiyye*, s. 19, es-Sülemî, *Tabakâtu’s-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 8.

¹²¹ es-Sülemî, *Tabakâtu’s-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 61.

¹²² es-Sülemî, *Tabakâtu’s-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 179.

¹²³ es-Sülemî, *Tabakâtu’s-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 78.

¹²⁴ es-Sülemî, *Tabakâtu’s-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 98.

“ûfiye” vezninden olup Allah’ın afiyet verdiği, “kûfiye” vezninden olup Allah’ın kendisine kâfi olduğu ve “cüziye” kalıbından olup Allah’ın ödüllendirdiği kimse anlamındadır. Allah Teala’nın fiili onun isminde zahir olur.”¹²⁵

Yukarıdaki pasaja bakıldığında sûfi kelimesinin, Sülemî’nin *Tabakât*’ında sonlarda yer alan isimlerden olan Bundâr b. Hüseyin tarafından detaylı olarak irdelendiği, kavramın anlamının belirginleştirildiği, etimolojik tahlilinin yapıldığı ve daha açık ifadelerle tanımlandığı görülmektedir.

3.2. *Tabakâtu’s-sûfiyye*’de Bölge ve Ekoller: Seyyâhûnun Coğrafya ile Sınırlanması Mümkün Müdür?

Coğrafya üzerinden tasavvuf okuması yapılabilir mi? Sûfilerin yaklaşımını belirleyen asıl faktör sosyal, kültürel ve demografik yapısıyla bölgenin kendisi midir yoksa coğrafyadan bağımsız olarak imam diye anılan öncü kimseler midir? Çokça yolculuk yaptıklarından *seyyâhûn*¹²⁶ olarak da nitelendirilen sûfiler üzerindeki bölge ve coğrafyanın etkisi aşikârdır. Tasavvuf ilmini yolculuk/sülûk olarak nitelendiren sûfilerin, seferleri sırasında edindikleri tecrübeler neticesinde tasavvuf anlayışlarında dönüşümler yaşadıkları söz konusudur. Bunun yanında dışarıdan gelen seyyâhûn ile içerideki sûfiler arasında tesir-teessür ilişkisi olduğu da görülmektedir. Hal böyle olunca tasavvufî bir düşünceyi/ekölü bir bölge/coğrafya ile sınırlamanın imkânı nedir?

Sülemî’nin *Tabakât*’ına bakıldığında bölgeler yahut şehirler ile özdeşleşmiş isimlere rastlanmaktadır. Sözelimi Sülemî, dedesi İbn Nüceyd’den şu alıntıyı yapmaktadır: “Sûfilerin dünyada dördüncüsü olmayan üç tane imamları vardır: Bağdat’ta Cüneyd, Nişabur’da Ebû Osman ve Şam’da Ebû Abdullah b. el-Cellâ.”¹²⁷ İbn Nüceyd’den aktarılan bilgi, coğrafya üzerinden şehir merkezli tasavvuf okumasına imkân tanımaktadır: Söz konusu şehirlerde adı geçen sûfilerin tasavvuf anlayışları cereyan etmektedir. Sülemî, Ebû Abdullah el-Mağribî (v. 299/911) hakkında bilgi verirken ondan naklettiği bir sözde ise bazı tasavvufî zümrelerin özdeşleştiği bölgelerdeki tasavvuf anlayışlarını izah etmektedir: “Büdelâ Şam’da,

¹²⁵ es-Sülemî, *Tabakâtu’s-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 302.

¹²⁶ Kelabâzî, *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli’t-tasavvuf*, s. 11.

¹²⁷ es-Sülemî, *Tabakâtu’s-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 98.

nücebâ Yemen’de ve ahyâr ise Irak’ta bulunur.”¹²⁸ Bölge ve şehirlerde hâkim olan tasavvuf anlayışları hakkında daha hususi bilgiler nakleden sûfiler de vardır. Sözelimi Ebû Abdullah er-Râzî, Irak şeyhleriyle ilgili şöyle söylemiştir: “Irak şeyhleri Bağdat’ta tasavvuf ile ilgili üç noktanın dikkat çekici olduğunu söylemişlerdir: Şibli’nin işaretleri, Murtaîş’in nükteleri¹²⁹ ve Cafer el-Huldî’nin menkıbeleri.”¹³⁰ Böylece bölge-şahıs-tasavvuf anlayışı şeklinde üçlü bir kombinasyon gözler önüne serilmektedir.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî, sûfî bir yazar olarak birçok şehir ve bölgeye ziyaretlerde bulunmuştur. Eserinde aktardığı bilgilerden, bulunduğu şehirleri veya bulunma ihtimalinin olduğu beldeleri tespit etmek mümkündür. Sülemî, farklı bölgelerde meşhur olan sûfî imamlara ilave olarak seyahatlerinin çoğunu gerçekleştirdiği Irak/Bağdat bölgesi ile doğup büyüdüğü ve vefat ettiği Horasan/Nişabur bölgesindeki mahalli isimleri de tespit ederek eserine almıştır. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere Sülemî’nin eserinde yer alan sûfilerin, bölge dağılımlarında Horasan ve Irak başat konumdadır. Sülemî’nin *Tabakât*’ı sonraki tabakât literatürünün şekillenmesinde etkili olmuş ve biyografisine yer verilen isimler büyük ölçüde *Tabakât* üzerinden belirlenmiştir. Bundan dolayı Sülemî sonrası yazılan tabakâtların *Tabakâtu’s-Sûfiyye*’nin zeyli mesabesinde olduğunu söyleyebiliriz. Acaba Horasanlı Sülemî’nin yerine farklı bir bölgeden başka bir yazar ilk sûfî tabakâtını yazsaydı bugün bilinmeyen sûfileri tarih sayfalarında yer almaları mümkün olur muydu? Bu sorunun cevabını bulmak oldukça zordur. Nitekim Kuşeyrî’nin *Risâle*’sinde ve Hücûvîrî’nin *Keşfü’l-mahcûb*’unda kitap bölümü olarak yer verdikleri tabakât kısımlarındaki biyografilerde *Tabakâtu’s-Sûfiyye*’ye göre yer yer farklı isimlerin biyografilerine rastlanırken, Ebû Nuaym’ın *Hilyetü’l-Evliyâ*’sında hakkında bilgi verdiği birçok ismin yanında *Tabakâtu’s-Sûfiyye*’de yer verilen sûfî biyografileri, takribi olarak *Hilye*’nin son cildine tekabül etmektedir. Sülemî’nin *Tabakâtu’s-sûfiyye*’yi kaleme alırken son derece seçici davrandığı ortadadır. Fakat

---

¹²⁸ es-Sülemî, *Tabakâtu’s-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 144.

¹²⁹ Ebû Süleyman ed-Dârânî “Günlerce sûfilerin nüktelerinden bir nükte kalbime gelir de, âdil şahid; Kur’an ve Sünnet olmadan onları kabul etmem” diyerek sözü geçen nüktelyi açıklamıştır. es-Sülemî, *Tabakâtu’s-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 41.

¹³⁰ es-Sülemî, *Tabakâtu’s-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 218.

Tarîhu's-sûfiyye gibi daha geniş hacimli lakin kayıp olan eserlerine ulaşma imkânımız olmadığı için Sülemî dışındaki tabakât yazarlarının eserlerinde farklılık gösteren isimlerin yine Sülemî aracılığıyla mı tabakât literatüründe yer edindiğini tespit etmek mümkün görünmemektedir.

Sülemî'nin *Tabakâtu's-sûfiyye*'sindeki şehir ve bölge dağılımına tekrar dönecek olursak aşağıda oluşturduğumuz tablo üzerinden birtakım çıkarımlarda bulunabiliriz.

Tablo V : Sülemî'nin Tabakâtu's-sûfiyye'sinde Yer Alan Tabakaların Bölge, Şehir ve Tarih Aralıkları.

Tabakalar	Bölge	Şehir	Tarih Aralığı
1	Horasan %60 (12/20) Irak %25 (5/20) Mısır, Suriye %10 (2/20) Bilinmeyen %5 (1/20)	Nişabur %10 (2/20) Merv %15 (3/20) Belh %20 (4/20) Bağdat %10 (2/20) Diğerleri %45 (9/20)	161-271
2	Horasan %52 (11/21) Irak %33 (7/21) Mısır, Suriye %9 (2/21) Orta İran %4 (1/21)	Nişabur %4 (1/21) Belh %4 (1/21) Merv %4 (1/21) Bağdat %38 (8/21) Diğerleri %43 (9/21)	263-317
3	Horasan %30 (6/20) Irak %40 (8/20) Suriye %15 (3/20) Orta İran %10 (2/20) Mısır %5 (1/20)	Nişabur %20 (4/20) Bağdat %25 (5/20) Şam %15 (3/20) Diğerleri %40 (8/20)	291-322
4	Horasan %30 (6/20) Irak %40 (8/20) Orta İran %30 (6/20)	Nişabur %10 (2/20) Bağdat %25 (5/20) Cebel %15 (3/20) Diğerleri %50 (10/20)	322-340
5	Horasan %62,5 (15/24) Irak %24 (6/24) Orta İran %9 (2/24) Mağrib %4 (1/24)	Nişabur %41 (10/24) Merv %4 (1/24) Bağdat %9 (2/20) Diğerleri %38 (9/24)	340-378

Sözü geçen Tablo V'te her ne kadar Horasan bölgesi özelinde Nişabur; Irak bölgesi özelinde ise Bağdat şehirleri öne çıkmış görünüyorsa da çoğunlukla sûfilere doğduğu, büyüdüğü, yetiştiği ve vefat ettikleri yerler farklılık göstermektedir. Bu yönüyle tasavvufî akımların belli başlı coğrafya ve bölgelere hasredilmesi doğru görülmemektedir. Hal böyle olunca Tablo V'i oluştururken sûfilere doğduğu, büyüdüğü, yetiştiği ve vefat ettikleri yerlerden ziyade meşhur oldukları coğrafyayı baz alarak söz konusu tabloyu oluşturduk. Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin (v. 283/896) hayat hikâyesi bu duruma örnek kabilindedir. Onun yolculuğu ile paralel olarak değişkenlik gösteren düşünce yapısı coğrafyayı aşkın tasavvufî anlayışa örnek olarak gösterilebilir. İran'ın Güneybatı bölgesinde yer alan Tüster şehrinde doğmuş, tasavvufî anlamda ilk hocası sayılabilecek kişi olan dayısı

Muhammed b. Sevvâr'ın sohbetinde bulunmuştur.¹³¹ Ergenlik çağlarına gelince zihninde uyanan bir sorunun peşinden Basrâ'ya gitmiş fakat istediği cevabı alamamıştır. Ardından Abbâdan'da bulunan ve dönemin zâhidlerinin sıkça uğradıkları yer olan bir ribata yolculuk yapmış ve Hamza b. Abdullah'ta aradığı sorunun cevabını bulmuştur. Hac farızasını yerine getirmek için gittiği Mekke'de Zünnûn el-Mısrî ile görüşmüştür.¹³² Ardından Tüster'e tekrar dönmüş ve bir müddet orada kalmıştır.¹³³ Burada yirmi yılı aşkın bir süre yoğun bir riyazet ve açlık döneminin ardından sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte vefat edeceği yer olan Basra'ya tekrar dönmüştür. Peki bu yolculuklar Tüsterî'de nasıl bir etki bıraktı? Koyu bir zühd ve riyazet anlayışı ile yola çıkan Tüsterî, öncelikle Hamza b. Abdullah ve özellikle de Zünnûn el-Mısrî ile bu anlayışını tefekkür ve murakabeye kanalize etmiştir. Bu süreç içerisinde tasavvuf düşüncesini kalp ve nefis üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bağdat ekolü ile benzer özelliklere bürünmüş ve koyu zühtçülüğünden bir nebze de olsa sıyrılmış gözükmemektedir.¹³⁴ Yolculuk esnasında Tüsterî'de hâsıl olan bu dönüşüm bazı bölgelerin sadece belli başlı görüşlerle anılmasına mani olmaktadır. Binaenaleyh coğrafya merkezli tasavvuf anlayışının her zaman gerçeği yansıtmadığı ortaya konmaktadır.

Buna mukabil Ahmet T. KaraMustafa'nın bölge merkezli tasavvuf anlayışına dikkat çektiği görülmektedir. KaraMustafa, Irak'ta tasavvufun yaygınlaşmaya başladığı dönemlerde henüz sûfî teriminin Irak dışına çıkmadığına işaret etmektedir. Ona göre sûflilik benzeri riyazet ve zühd anlayışları¹³⁵ Mâverâünnehir bölgesinde hakîmlerin; Horasan'da ise Melâmîlerin eliyle önceden ortaya konmuştu.¹³⁶ KaraMustafa'ya göre Tirmizî'de Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Hakîm et-Tirmizî (v. 320/932); Belh'de Muhammed b. Ömer Ebû Bekir el-Verrâk el-Hakîm (v. 280/893) ve Semerkant'ta Ebü'l-kâsım İshâk b. Muhammed el-Hakîm es-

---

¹³¹ es-Sülemî, **Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfler**, s. 119.

¹³² es-Sülemî, **Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfler**, s. 119.

¹³³ Ebû Muhammed Sehl b Abdullah Sehl et-Tüsterî, **Tefsirü't-Tüsterî**, nâşirin girişi, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002, s. 5.

¹³⁴ Karamustafa, **Tasavvufun Oluşumu**, s. 51.

¹³⁵ Karamustafa, **Tasavvufun Oluşumu**, s. 55.

¹³⁶ Karamustafa, **Tasavvufun Oluşumu**, s. 185.

Semerkindî (v. 342/953) Mâveraünnehir bölgesindeki hakîmleri temsil etmektedir. Hakîmler, temel paradigmalarını Hakîm et-Tirmizî'nin velâyet düşüncesi üzerine kurmuş ve bu düşünce etrafında kümelenmişlerdir. Fakat biz, vakıanın farklı olduğu kanaatindeyiz. Hakim et-Tirmizî'nin sohbetinde bulunan ve en yakın talebelerinden biri olan Ebû Bekir el-Verrâk ile Tirmizî arasında bağ kuranlar olmuştur.¹³⁷ Bununla birlikte daha çok kelam ve fıkıh alanında tanınmış olan Muhammed es-Semerkindî ile Muhammed b. Ali et-Tirmizî arasında el-Hakîm nisbesinden ve buldukları coğrafyanın birbirine yakın olmasından başka doğrudan yahut dolaylı bir bağlantıya rastlanmamaktadır. Nitekim Semerkindî, *es-Sevâdü'l-a'zam*'ı yazması ve Semerkant'ın isabetli kararlar alan kadısı olmasından dolayı "hakîm" sıfatı ile nitelenmektedir.¹³⁸ Dolayısıyla bu üç isim arasında KaraMustafa'nın işaret ettiği gibi gelenek oluşturabilecek organik bir bağdan bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. KaraMustafa, Horasan Melâmetiyye'si için de benzer bir kanaate sahiptir. Ona göre Hamdûn el-Kassâr (v. 271/884), Ebû Hafs el-Haddâd (v. 265/878) ve Osman el-Hîrî (v. 298/910) öncülüğünde oluşan, gösteriş ve toplamsal takdiri dışlayan, bireysel dindarlığı önemseyen, el emeği ile maişetini kazanan bireylerin yetişmesi doktrini ile yola çıkan melamet anlayışı, Irak sûfileriyle etkileşimde olsalar da Horasan'a has bir zühd hareketidir.¹³⁹ Ebû Hafs ve Ebû Haddâd'ın Bağdat'a gelip Cüneyd ve Nûrî ile görüştüklerine değinen KaraMustafa, görüşmelerinin içeriği hakkında bilgi vermemektedir. Kaldı ki Cüneyd ile Ebû Hafs bu görüşmelerinde fütüvvetin mahiyetini tartışmışlardır.¹⁴⁰ Bunun yanında Sülemî *Tabakât*'ında fütüvvetten ilk bahseden kişi olarak Marûf el-Kerhî'ye (v. 200/815) işaret etmektedir. Marûf ise Bağdat'ın dışına çıkmamıştır.¹⁴¹ Hal böyle olunca KaraMustafa'nın Melâmiyyenin Horasan'a ait olduğu hakkındaki görüşleri muallakta

---

¹³⁷ Salih Çift, "Ebû Bekir Verrâk", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, c. 43, s. 58.

¹³⁸ Mustafa Can, "Hakîm es-Semerkindî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, c. 15, ss. 193-194.

¹³⁹ Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*, s. 67.

¹⁴⁰ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, 63, Ebû Hafs'ın Arapça bilmediği ve Cüneyd ile olan konuşmaları hususunda tercüman talebinde bulunduğu hakkında bkz. Ebû'l-Hasan Data Gencbahş Ali b Osman b Ali Hücvi, *Keşfü'l-mahcub*, (Kahire, Şuunü'l-İslâmiyye, 1975, s. 336.

¹⁴¹ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 44.

kalmaktadır. En nihayetinde tasavvuf akımlarının bir bölge ile sınırlandırılma çabaları beraberinde birçok sorunu getirmektedir.

Özetlemek gerekirse sürekli hareket halinde olan sûfiler ve tasavvuf anlayışlarının bir bölge yahut coğrafya ile sınırlanması yanıltıcı bir yaklaşımdır

. Özellikle Irak, Horasan ve Mâverünnehir bölgelerinde dinamik bir etkileşim söz konusudur. Diğer bölgelerle olan etkileşim ise hac farızası münasebetiyle yapılan Mekke ziyaretleri ile gerçekleşmektedir. Sülemî'nin sûfileri ele alış tarzından bir bölge ile sınırlı kalmadan farklı coğrafyalar arasında mutasavvıfların sürekli bir etkileşim halinde oldukları görülmektedir. Buna mukâbil Sülemî'nin *Tabakât*'ında Bağdat ve Nişabur şehirlerine mensup sûfilerin ağırlıkta olmaları, Sülemî'nin yakın çevresinde tanıdığı ve görüştüğü kişiler ve o kişiler hakkında bilgi veren sûfilere daha çok yer verdiği izlenimini uyandırmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜLEMÎ'NİN ESERLERİNDE *TABAKÂTU'S-SÛFİYYE*

1. *TABAKÂTU'S-SÛFİYYE* ile DİĞER TABAKÂT TÜRÜ ESERLERİ

Eserleriyle tasavvufun tedvin tarihi açısından mümtaz bir yere sahip olan Ebû Abdurrahman es-Sülemî, günümüze ulaşmayanlar da dâhil yüzü aşkın eser kaleme almıştır. Bu eserlerin bir kısmı küçük çaplı risâleler olarak karşımıza çıkarken bir kısmı da birkaç ciltlik muhtevaya sahip kitaplardır. Çalışmamızın bu bölümünde Sülemî'nin eserlerinin toplu olarak mütalaa edildiği Farsça literatürde Nasrullah Pürcevâdî'nin editörlüğünde *Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî*,¹⁴² Arapça literatürde Gerhard Böwering ve Bilal Orfali'nin hazırladıkları *Resâilu's-sûfiyye li-Ebû Abdurrahman es-Sülemî*¹⁴³ ve Türkçe olarak Süleyman Ateş'in tahkik edip yayına hazırladığı *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*¹⁴⁴ kitaplarının yanında Sülemî'nin müstakil olarak neşredilen eser ve risâlelerinden istifade ettik.

¹⁴² Birinci ciltte; *Hakâiku't-tefsir* (bu başlık altında İmam Cafer-i Sâdık, İbn Atâ, Ebû'l-Hüseyn Nûrî ve Hüseyn b. Mansûr Hallâc'tan nakledilen rivayet editörlük tarafından adı geçen kimselerin tefsirleri olarak düzenlenmiştir), *Târîhu's-sûfiyye* (*Mecmuâ*'da Louis Massignon tarafından düzenlenmiş Hallâc-ı Mansûr'un hayatının anlatıldığı bir derleme olarak sunulmuştur), *Cevâmi'ü Âdâbi's-Sûfiyye*, *Uyûbü'n-nefs ve Müdâvâtühâ* ve *Derecâtü'l-muâmelât* bulunmaktadır. İkinci ciltte *Kitâbu's-semâ*, *Âdâbü's-sohbe* ve *hüsnü'l-'uşre*, *Menâhicü'l-'ârifîn*, *Kitâbu Nesîmi'l-ervâh*, *Kitâbu kelâmi's-Şâfi'î fi't-tasavvuf*, *Kitâbü'l-fütüvve*, *el-Melâmetiyye ve's-Sûfiyye* ve *Ehlu'l-fütüvveti*, *Risâletu Mes'eleli sıfati'z-zâkirîn* ve *l-mütefekkirîn*, *el-Mukaddime fi't-tasavvuf* ve *Kitâbü'l-erba'in fi't-tasavvuf* bulunmaktadır. Üçüncü ciltte ise *Kitâbu Beyânî tezellülü'l-fukarâ*, *Mes'eleli derecâti's-sâdikîn*, *Edebu Mücâleseti'l-meşâyih* ve *Hıfzi Hurumâtihim*, *Kitâbu Mehâsini't-tasavvuf*, *Hikemun Müntehabun min Akvâli'l-ulemâ*, *Kitâbu Fusûl fi't-Tasavvuf*, *Şerhu Meâli'l-hurûf*, *Kitâbu'l-erba'in li's-sûfiyye*, *Mâ et-Tasavvufu* ve *Men es-Sûfi*, *Müstahmec min Hikâyât Ebî Sâlih Hamdûn el-Kassâr*, *Risâle fi Marifetullah*, *Risâletü Ravzai'l-mürîdîn*, *Kitâbu Beyânî's-şeriatî ve'l-hakîkati*, *Kitâbu Kelâmi's-Şâfi'î fi't-tasavvuf*, *Mesâil Veredet min Mekke*, *Risâle fi Galatâti's-sûfiyye*, *Zikru'n-nisvetü'l-mutabbidâtu's-sûfiyyât*, *Zikru Âdâbi's-sûfiyyeti fi İtyânihimi'r-ruhas* ve *Kitâbu Sülûki'l-ârifîn*'den oluşmaktadır. es-Sülemî, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman es-Sülemî**.

¹⁴³ *Şerhu Meâli'l-hurûf*, *Beyânü Letâifi'l-mi'râc*, *Tefsîru Elfâzi's-sûfiyye*, *el-Müntehabât min Hikâyâti's-sûfiyye* ve *Kitâbu'l-emsâl ve'l-İstîşhâdât* risâlelerinden müteşekkildir.

¹⁴⁴ *Menâhicü'l-'ârifîn*, *Derecâtü'l-muâmelât*, *Cevâmi'ü Âdab lisûfiyye*, *el-Mukaddime fi't-tasavvuf*, *Sülûki'l-ârifîn*, *Beyânü Ahvâli's-sûfiyye*, *Mes'eleli Derecâtü's-sâdikîn*, *Nesîmu'l-ervâh* ve *Beyânü Züleli'l-fukarâ* risâlelerinden oluşmaktadır. Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyn es-SÜLEMÎ, **İslâm Tasavvufunun Ana İlkeleri: Sülemî'nin Risâleleri**, trc. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi, 1981.

Sülemî'ye ait tabakât, tefsir ve didaktik türdeki risâle ve kitaplarını *Tabakâtu's-sûfiyye* perspektifinden değerlendirmeye gayret ettik. Böylece Sülemî'nin tasavvuf anlayışını *Tabakât*'ı merkeze alarak diğer eserleri muvacehesinden yorumlamaya çalıştık. Bu durum tasavvuf literatürünün tabakât üzerinden okunabileceğini ve tabakât yazıcılığının tasavvuf açısından sahip olduğu payeyi ortaya koymaktadır.

Sülemî'nin, tasavvuf rivayetlerini nakletmedeki yeri, Taberî'nin tefsir alanındaki otoritesiyle aynıdır.¹⁴⁵ O, derlemiş olduğu rivayetlerdeki sûfilere söz ve öğretilerini tabakât türü eserlerinde biyografik anlatı; tefsirlerinde işârî yorum; tasavvufun temel konuları üzerine kaleme aldığı müstakil eserlerinde didaktik yönlendirme; kavram merkezli eserlerinde ise ıstılâhî çıkarım olarak oluşturmuştur. Sülemî, düşüncelerini ortaya koyma, rivayetleri eleştirme ve yorumlama hususunda son derece çekimser davranmış, ekseriyetle sûfi imamların sözlerini farklı bağlamlarda derleyip âdâb, sohbet, fütüvvet gibi başlıklarla risâle ve kitaplar kaleme almıştır. Bunun yanında Sülemî'nin kitap ve risâleleri tetkik edildiğinde birbirinin aynısı denecek kadar benzerlikler barındıran birçok eseri bulunmaktadır.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin tabakât türü eserleri, bir bütün olarak değerlendirildiğinde kaleme aldığı her bir tabakâtın farklı bir döneme yahut topluluğa karşılık geldiğini görmek mümkün olacaktır. Sahabe, tâbiîn ve etbâu't-tâbiînden olan zahidlerin konu edinildiği *Kitâbu'z-zühd* bu külliyyatın ilk , yaklaşık bin sûfinin hayatını konu edinen *Târîhu's-sûfiyye* ikinci, *Târîhu's-sûfiyye*'nin özeti mahiyetindeki *Tabkâtu's-sûfiyye* üçüncü, yalnızca kadın sûfilere yer verilen *Zikru'n-Nisveti'l-Müteabbidâti's-Sûfiyyât* dördüncü ve kısa fragmanlar şeklinde bazı zâhid ve sûfilere söz ve öğretilerinin aktarıldığı risâleler beşinci bölüm olarak değerlendirilebilir. Adı geçen eserlerden bazıları eksiksiz olarak günümüze ulaşırken bir kısmı ise tarih, coğrafya, bibliyografya gibi ikincil literatürlerde kesitler halinde nakledilerek tasavvuf yazımında yer edinmiştir. Diğer bir kısım eserleri ise sadece ismen bilinmektedir.

---

¹⁴⁵ Süleyman Ateş, "Hakâiku't-Tefsîr", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, c. 15, s. 164.

1.1.TABAKÂT TÜRÜ BİYOGRAFİK ESERLER

1.1.1. *Târîhu's-Sûfiyye*

Sülemî'nin kayıp kitaplarından olan *Târîhu's-sûfiyye*, farklı vesilelerle derlenmiştir. Bunlardan biri Pürcevâdî tarafından *Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî*'de *Târîhu's-sûfiyye* başlığı ile yayına hazırlanan çalışmadır. Fakat Pürcevâdî'nin bu çalışması incelendiğinde yaklaşık bin sûfiden bahsettiği belirtilen *Târîhu's-sûfiyye*'nin, Louis Massignon tarafından Hallâc-ı Mansûr'un rivayetlerinden oluşan yalnızca dokuz sayfadan müteşekkil bir içerikle karşılaşılmaktadır.¹⁴⁶ Muhammed Edîb el-Câdir'in derlediği *Târîhu's-sûfiyye* çalışması ise daha geniş bir hacme sahiptir. Çalışma, Ebû Abdillâh ez-Zehebî'nin (v. 748/1348) *Târîhu'l-İslam*'ı, Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'in (v. 571/1176) *Târîhu Medineti Dimeşk*'i, Ebü'l-Kâsım Abdülkerim er-Râfî'nin (v. 623/1226) *et-Tedvîr fî Ahbâri Kazvîn*'i, Şemseddin es-Sehâvî'nin (v. 902/1497) *Tabakâtü'l-evliyâ el-Mükerremîn*'i ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*'ında *Târîhu's-sûfiyye* referansı ile aktarılan rivayetlerden müteşekkildir.¹⁴⁷ Câdir, hazırlamış olduğu *Târîhu's-sûfiyye*'de 244 sûfiyi isim ve künye başlıkları altında alfabetik olarak düzenlemiş, *fî Zikri'n-nisâ* bölümünde ise bazı kadın sûfilerin biyografilerini aktarmıştır. *Tabakâtu's-sûfiyye*'de ismi geçen sûfilerin büyük çoğunluğunun *Târîhu's-sûfiyye*'de zikredildiği görülmektedir.¹⁴⁸

Câdir tarafından hazırlanan derleme *Târîhu's-sûfiyye*'nin bir bölümü olarak takdir edildiğinde *Tabakâtu's-sûfiyye* ile olan benzerlik ve farklılıklarına değinilebilir. İki eser mütalaa edildiğinde *Târîhu's-sûfiyye*, *Tabakâtu's-sûfiyye*'nin arketipi ve hazırlayıcısı olarak görülebilir. Nitekim *Tabakâtu's-sûfiyye*'de zikredilen her sûfinin birkaç cümlelik kısa hayatı, naklettikleri hadisler ve akabinde söz ve

---

¹⁴⁶ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, "Târîhu's-sûfiyye", **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Louis Massignon, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, c. 1, s. 293.

¹⁴⁷ es-Sülemî, **Tarihü's-sûfiyye bi-Zeylihi Mihanü's-sûfiyye**.

¹⁴⁸ *Tabakâtu's-sûfiyye*'deki beş tabaka ile *Târîhu's-sûfiyye*'de zikredilen sûfilerin oranı şöyledir: Birinci tabaka 20/20, ikinci tabaka 16/21, üçüncü tabaka 14/20, dördüncü tabaka 12/20 ve beşinci tabaka 15/24.

öğretilerinden oluşan birbirine yakın hacimdeki sistematik değerlendirmeler *Târîhu's-sûfiyye*'de yerini konu bütünlüğü olmayan, kimi sûfinin birkaç cümle ile kiminin sayfalarca anlatıldığı, öğretilerinden ziyade yaşantılarının merkezde bulundurulduğu bir derlemeye bırakmıştır. Sülemî, *Târîhu's-sûfiyye*'de zikrettiği bazı sûfilere *Tabakât*'ında zikretmemiş ve *Tabakât*'ta yer verdiği isimlerden naklettiği rivayetler hususunda daha seçici davranmıştır. Öte yandan *Tabakâtu's-sûfiyye*'de muğlak kalan bazı bölümler, *Târîhu's-sûfiyye*'deki mukabilleri ile belirginleşmektedir. Sözgelimi Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye*'de Hallâc-ı Mansûr'dan bahsederken künyesi, yaşadığı yer, sohbetinde bulunduğu kimseler gibi tasavvuf tarihi açısından önemli addedilen noktalar üzerinde durmaktadır.¹⁴⁹ *Târîhu's-sûfiyye*'de ise Hallâc'ın lakabını alma serüveni, lehinde ve aleyhinde nakledilen sözler ve hatta Hindistan'a gidip orada insanları Allah'a davet etmek için sihir öğrenmek istediği, cinlerle yakın münasebet kurduğu gibi aşırı denebilecek bilgilere dahi rastlanmaktadır.¹⁵⁰ İki eserin metot farklılığına Hallâc üzerinden devam edecek olursak *Tabakâtu's-sûfiyye*'de Hallâc hakkında birtakım farklı görüşlerin varlığında, onun öğretilerini kabul edenler kadar reddedenlerin sayısının da çok olduğu söylenmiş ve onu öven birkaç ismi zikretmekle yetinilmiştir. Fakat *Târîhu's-sûfiyye*'de ise Hallâc'ın idamına sebebiyet veren durumların yanında lehinde ve aleyhindeki bazı görüşler açıkça zikredilmiştir. Hallâc'a ait olan "Rahman ve Rahim olandan Falan oğlu Falana" şeklindeki mektubun bulunması ve Hallâc'ın mektubun kendisine aidiyetini kabul etmesi, onun bu tavrı karşısında Ebû Bekir eş-Şiblî, Muhammed el-Cerîr ve İbn Atâ'nın tutumları ve nihayet Hallâc'ın idam edilmesi gibi ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.¹⁵¹

Sülemî'nin *Târîhu's-sûfiyye*'de sûfilere tarihinin değindiği, *Tabakâtu's-sûfiyye*'de ise tasavvufun tarihini derlediği gözlemlenmektedir. Başka bir ifade ile *Târîhu's-sûfiyye* sûfi şahıslar üzerine kurulu iken *Tabakâtu's-sûfiyye* tasavvuf müessesesini temellendirmektedir. *Târîhu's-sûfiyye*'de, *Tabakâtu's-sûfiyye*'deki bazı sûfiler hakkında farklı rivayetlerin bulunmasının yanında, aktarılan bilgilerin

---

¹⁴⁹ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 188.

¹⁵⁰ es-Sülemî, *Tarihü's-sûfiyye bi-Zeylihi Mihanü's-sûfiyye*, s. 130.

¹⁵¹ es-Sülemî, *Tarihü's-sûfiyye bi-Zeylihi Mihanü's-sûfiyye*, s. 132.

Tabakât'ta bazen aynı ifadelerle nakledildiği de görülmektedir. Sözgelisi Bundâr b. Hüseyin eş-Şirâzî hakkında verilen bilgiler *Târîhu's-sûfiyye*¹⁵² ve *Tabakâtu's-sûfiyye*¹⁵³ aynı rivayetlerle nakledilmiştir.

1.1.2. *Zikru'n-Nisveti'l-Müteabbidâti's-Sûfiyyât*

Rabia el-Adeviyye (v. 185/801) ile başlayıp Sülemî'nin muasırı Aişe binti Ahmed et-Tavîl el-Merveziyye (v. ?) ile son bulan -hicrî II. ve IV. asır aralığı- *Zikru'n-Nisveti'l-müteabbidâti's-sûfiyyât*, seksen dört kadın sûfî biyografisinden müteşekkildir. Eserde ikinci, on ikinci ve on üçüncü¹⁵⁴ biyografiler ile yirmi ikinci, otuz dokuzuncu ve kırkinci¹⁵⁵ biyografiler neredeyse birbirinin tekrarıdır. Sülemî, *Tabâku's-sûfiyye*'ye benzer bir şekilde *Zikru'n-Nisve*'de kadın sûfîlerin çoğunlukla isimleri, künyeleri, buldukları bölgeler, sahip oldukları haller, varsa yakını oldukları tasavvuf büyükleri, sûfilere hizmetleri gibi konulardan bahsetmesine rağmen Aişe binti Ebû Osman Saîd b. İsmail el-Hîrî en-Nîsâbûrî (v. 346/957),¹⁵⁶ Fehraveyh binti Ali (v. 313/925)¹⁵⁷ ve Fatıma en-Neysâbûriyye (v. 223/837)¹⁵⁸ dışındaki diğer kadın sûfîlerin ölüm tarihlerini belirtmemiştir. *Tabâku's-sûfiyye* ile *Zikru'n-Nisve*'nin tertip ve rivayet aktarımı hususundaki ortak noktalarından biri de *Tabakât*'ta *منهم* و (onlardandır) şeklinde aktarılan sûfî biyografilerininin *Zikru'n-nisve*'de *منهنّ* و (onlardandır) olarak zikredilmesidir. Sülemî; *sem'itu* (سمعت), *haddesenâ* (حدثنا), *ahberanâ* (أخبرنا/أخبرني), *zekera* (ذكر), *kâle* (قال) gibi eda lafızları ile şifahî olarak edindiği nakilleri belirtmiştir. Bunun yanında ikisi babasının müsveddelerinden¹⁵⁹ biri Ebû Saîd b. el-Arabî'nin *Tabakât*'ından¹⁶⁰ olmak üzere üç

¹⁵² es-Sülemî, *Tarihü's-sûfiyye bi-zeylihi Mihanü's-sûfiyye*, ss. 106-107.

¹⁵³ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, ss. 302-304.

¹⁵⁴ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, *Zikrû'n-nisveti'l-müteabbidâti's-sûfiyyât*, Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 1993, ss. 32-42-43.

¹⁵⁵ es-sülemî, *Zikrû'n-nisveti'l-müteabbidati's-sûfiyyat*, ss. 52-74-75.

¹⁵⁶ es-Sülemî, *Zikrû'n-nisveti'l-müteabbidâti's-sûfiyyât*, s. 85.

¹⁵⁷ es-Sülemî, *Zikrû'n-nisveti'l-müteabbidâti's-sûfiyyât*, s. 81.

¹⁵⁸ es-Sülemî, *Zikrû'n-nisveti'l-müteabbidâti's-sûfiyyât*, s. 63.

¹⁵⁹ es-Sülemî, *Zikrû'n-nisveti'l-müteabbidâti's-sûfiyyât*, ss. 34-35.

rivâyeti, vicâde yöntemiyle aktarmıştır.¹⁶¹ Sülemî, *Zikru'n-nisve*'de sûfileri çoğunlukla ibadet eden kadın manasındaki *müteabbide* kelimesi ile isimlendirmiştir. Nüsk, vera, marifet, mücahede, hizmet ehli gibi vasıflar da kullanmış, eserinin sonlarına doğru nadiren sûfi, tasavvuf ehli gibi sıfatlara yer vermiştir.¹⁶²

Zikru'n-nisve'de zikredilen sûfilerin büyük çoğunluğu tabiîn, muhaddis, hakîm ve önde gelen sûfilerin eş,¹⁶³ hizmetçi, akraba¹⁶⁴ yahut yakınlarıdır. Kadın sûfiler, İslam tarihi açısından önde gelen şahıslara ve sûfi imamlara nispetleri oranında değer görmüşlerdir. Buna karşın Zünnûn el-Mısırî, Hasan el-Basrî, Bayezid-i Bistâmî gibi sûfi imamların fikir ve görüşlerine değer verdiği hatta *üstad*¹⁶⁵ olarak nitelediği Râbiatü'l-Adeviyye, Muâzetü'l-Adeviyye (v. 101/719), Fâtıma en-Nisâbüriyye gibi isimlere rastlamak da mümkündür. Sülemî'nin biyografilerini aktardığı diğer kadın sûfilerin çoğu ömürlerini *fukarâya* yardım etmek ve hizmetlerinde bulunarak geçirmişlerdir.¹⁶⁶ Eserde ilk dönem kadın sûfilerin tövbe, zühd, vera, rıza, samt, ihlas, şükür, sıdk, hayâ gibi hal ve makamlara dair -birer cümleyle olsa dahi- görüşlerine yer vermektedir.¹⁶⁷

---

¹⁶⁰ es-Sülemî, **Zikrû'n-nisveti'l-müteabbidâti's-sûfiyyât**, 36. Sülemî'nin *Zikrû'n-nisve*'nin yanında *Tabakâtu's-sûfiyye*'de de Ebû Saîd b. el-Arâbî'nin *Tabakât*'ından birtakım rivayetler nakletmiş olması Ebû Saîd'in günümüze ulaşmayan eseri hakkında önemli bir çıkarımda bulunmamızı sağlamaktadır. Nitekim her iki rivayeti bir araya getirdiğimizde Ebû Saîd'in *Tabakât*'ının erkek sûfilerin yanında kadın sûfilerin bilgilerini ihtiva ettiği görülmektedir.

¹⁶¹ Nazife Vildan Güloğlu, "Tasavvufta Kadın ve Ebû Abdurrahman Sülemî'nin Zikru'n-Nisvetil Müteabbâti's-sûfiyyât Adlı Eseri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 61.

¹⁶² Sülemî, **Zikrû'n-nisveti'l-müteabbidati's-sûfiyyat**, s. 79-104.

¹⁶³ Safrâ er-Râziyye; Ebû Hafs el-Haddâd'ın; Fahreveyh binti Ali, Ebû Amr b. Nuceyd'in Râbia binti İsmail, Ahmed b. Ebû'l-Havârî'nin; Ümmü Ali, Ahmed b. Hadraveyh Belhî'nin eşidir. es-Sülemî, **Zikrû'n-nisveti'l-müteabbidâti's-sûfiyyât**, s. 10.

¹⁶⁴ Bişr el-Hâfi'nin kız kardeşleri Zübde ve Mudğa için bkz. es-Sülemî, **Zikrû'n-nisveti'l-müteabbidâti's-sûfiyyât**, s. 88.

¹⁶⁵ es-Sülemî, **Zikrû'n-nisveti'l-müteabbidâti's-sûfiyyât**, s. 62.

¹⁶⁶ es-Sülemî, **Zikrû'n-nisveti'l-müteabbidati's-sûfiyyat**, Ümmü Ali, 76; Râbia binti İsmail, 59, bunlardan bazılarıdır.

¹⁶⁷ Haller ve makamlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Güloğlu, "Tasavvufta Kadın ve Ebû Abdurrahman Sülemî'nin Zikru'n-Nisvetil Müteabbâti's-sûfiyyât Adlı Eseri", ss. 90-102.

1.2.MONOGRAFİK ESERLER

Ebû Abdurrahman es-Sülemî; tabaka, nesil yahut belli başlı topluluklara mensup sûfî ve zahitlerin yanında yalnızca bir kişinin söz, öğreti ve yaşantısına değindiği monografik risâleler de kaleme almıştır. İmam Şâfiî'yi konu edindiği *Kelâmu's-Şâfiî fi't-tasavvuf* ile Hamdûn el-Kassâr'ın öğretilerine yer verdiği *Müstahrecün min Hikâyât Ebî Sâlih Hamdûn b. Ahmed el-Kassâr* risâleleri Sülemî'nin monografik eserlerindedir. O, genelde tabakât türü eserlerinde, özelde *Tabakât*'nda kişinin künyesi, yaşadığı bölge, onu diğer sûfilere ayırtıran nitelikler, naklettiği hadisler gibi alışlagelen konularda bilgiler aktarmanın aksine monografik eserlerinde inceliği kimsenin doğrudan söz ve öğretilerini nakletmekle söze başlamaktadır. Bununla birlikte *Müstahrecün min Hikâyât Ebî Sâlih Hamdûn b. Ahmed el-Kassâr*'da Hamdûn el-Kassâr'da bu tavrından farklı olarak onun hayatı ve şahsiyetinden birkaç cümle ile bahsetmektedir.

1.2.1. *Kitâbu Kelâmi's-Şâfiî fi't-Tasavvuf*

Sülemî, kendisine İmam Şâfiî'nin mücahede, muamelenin adabı ve hallerin istikameti hakkındaki nasihatlerinin sorulması üzerine İmam Şâfiî'nin bu minvaldeki söz ve şiirlerini toplayıp *Kelâmu's-Şâfiî fi't-tasavvuf* adı altında derlemiştir. Sülemî, mukaddimede kitabın telif sebebini şöyle dile getirmektedir: “İmam Şâfiî'nin sûfilerle sohbetinde bulunduğu, onların yolu hakkında konuştuğu ve onların âdâb ve ahlâklarından bahsettiğini bu kitapta sahih senedlerle beyan edip sûfilerin âdâb ve şekillerini bildiğine delalet edeceğim.”¹⁶⁸

İmam Şâfiî'nin yaşadığı dönem (150-204) ve bulunduğu bölgeler (Kûfe, Mekke, Mısır) göz önüne alındığında sûfilerle karşılaşması muhtemeldir ve Sülemî'nin risâlesinin başında iddia ettiği gibi İmam Şâfiî ile sûfiler arasında doğrudan bir irtibattan söz etmek mümkün görünmektedir. Sülemî'nin risâlesinde aktardığı bilgiler, genellikle İmam Şâfiî'nin ilmin fazileti, iyi bir kul olmak, tevazu ve alçak gönüllülük, halife ile olan münasebeti, zühd gibi konulardaki kanaatleri

---

¹⁶⁸ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, “Kitâbu kelâmi's-Şâfiî fi't-tasavvuf”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Ahmed Tâhir Irâkî, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, c. 2, s. 174.

üzerine yoğunlaşmaktadır. Sûfi kelimesinin İmam Şâfiî ile doğrudan anılmasına sadece iki rivayette rastlamaktayız. Bunlardan ilki oğlu Muhammed'in babasından yaptığı şu alıntıdır: “On yıl boyunca sûfilerin sohbetinde bulundum ve onlardan şu iki şeyi öğrendim: Vakit kılıç gibidir ve en faziletli korunma şekli hiçbir şey bulundurmamaktır.”¹⁶⁹ Bir diğeri ise doğrudan İmam Şâfiî'den aktarılan şu sözdür: “Sûfi şu dört şey olmaksızın tam manasıyla sûfi olmaz: Tembel, obur, uykucu ve çok konuşan.”¹⁷⁰ İmam Şâfiî'nin dile getirdiği bu özellikler Beyhakî tarafından tevekkül ehlinin vasıfları olarak değerlendirilirken başkaları tarafından günah işlemede tembel, helal rızık yemede obur ve emr bi'l-maruf nehyi ani'l-münkerden söz etmek suretiyle çok konuşan kişiler olarak değerlendirilmişlerdir.¹⁷¹ Bunun yanında Sülemî, Bilal el-Havvâs'tan İmam Şâfiî'nin evtâddan olduğuna dair rivayetini nakletmiştir.¹⁷² Nakledilen bu rivayetin bir rüyadan aktarılması İmam Şâfiî'nin tasavvuf ilminde söz sahibi olduğuna doğrudan işaret etmemektedir. Binaenaleyh İmam Şâfiî belki tasavvufî/zâhidâne bir hayat yaşamışsa da kendisine sûfi denilebilecek karineler mevcut değildir. İmam Şâfiî'nin tasavvuf hakkındaki görüşlerine dair müstakil bir eser yazdığını söyleyen Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye*'de onun tasavvuf ile irtibatını gösterecek herhangi bir nakilde bulunmamıştır. Fakat Ebû Osman Saîd b. Sellâm el-Mağribî'nin (v. 373/983) İmam Şâfiî'nin “İlim, beden ilmi ve din ilmi olmak üzere ikiye ayrılır.” sözünü “Din ilmi marifet ve hakikat; beden ilmi terbiye, riyazet ve mücâhededir” şeklinde açıkladığını belirtmektedir.¹⁷³

1.2.2. *Mustahracün min Hikâyeti Hamdûn el-Kassâr*

Muhakkik Muhammed Sûrî, Farsça kaleme aldığı mukaddimede eserin isminde bulunan müstahrac kelimesinden yola çıkarak risâlenin aslının adı geçen kitap olmadığını ancak orijinalinden yapılan derlemelerle oluşturulduğunu

¹⁶⁹ es-Sülemî, “Kitâbu kelâmi's-Şâfiî fi't-tasavvuf”, 2: 184.

¹⁷⁰ es-Sülemî, “Kitâbu kelâmi's-Şâfiî fi't-tasavvuf”, 2: 289.

¹⁷¹ es-Sülemî, “Kitâbu kelâmi's-Şâfiî fi't-tasavvuf”, 2: 190.

¹⁷² es-Sülemî, “Kitâbu kelâmi's-Şâfiî fi't-tasavvuf”, 2: 185.

¹⁷³ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, 311.

belirtmektedir.¹⁷⁴ Fakat Sûrî'nin gözden kaçırdığı nokta *müstahrec* kelimesi ile işaret edilen şeyin eserin Sülemî'nin diğer kitap ve risâlelerinde Hamdûn el-Kassâr'dan yaptığı alıntılardan mürekkep olmasıdır. Sülemî; benzer bir metotla oluşturduğu *Müstahrecün min Hikâyât Ebî Sâlih Hamdûn b. Ahmed el-Kassâr*'ı ile *Kelâmu's-Şâfiî fi't-tasavvuf*'u aynı saikle kaleme almıştır. Nitekim Sülemî'den İmam Şafii'nin sözlerinin derlendiği bir risâle yazması istendiği gibi aynı şey Hamdûn el-Kassar hakkında da istenmiştir: “Şeyhlerimden biri kendisi için Ebû Salih Hamdûn b. Ahmed b. İmâre el-Kassâr'ın sözlerinden oluşan bir derleme tertip etmemi istedi.”¹⁷⁵

Sülemî, İmam Şâfiî'nin tasavvuf hakkındaki görüşlerini aktarırken şahsiyeti hakkında bilgilendirmede bulunmasa da Hamdûn el-Kassâr ile ilgili söz konusu eserde farklı bir yol izlemiştir. O, Hamdûn'dan övgü ile bahsettiği birkaç satırın ardından fıkhîta Süfyân es-Sevrî'nin talebesi olduğu, hadis yazıp rivayet ettiği, Melâmî hareketi benimsediği gibi birtakım kısa bilgilerin akabinde Hamdûn'un sözlerini nakletmeye başlamıştır. Zühd, melamet, sohbet gibi tasavvufî

konularda Hamdûn'dan aktarılan görüşlerin büyük çoğunluğu *Tabakâtu's-sûfiyye*'de daha önce zikredilen öğretilerden oluşmaktadır.¹⁷⁶ Bunun yanında Kuşeyrî, Sülemî'nin *Tabakât*'ta yer vermediği Hamdûn'un bazı sözlerini *er-Risâle*'de Sülemî'den nakille aktarmıştır.¹⁷⁷ Sülemî, söz konusu eserdeki Hamdûn'un ayet tefsirlerini de genellikle *Hakâiku't-tefsîr*'de naklettiği rivayetlerden derlemiştir.¹⁷⁸ Sonuç itibariyle *Müstahrecün min Hikâyât Ebî Sâlih Hamdûn b. Ahmed el-Kassâr* risâlesi Sülemî'nin *Tabakât*, *Hakâiku't-tefsîr* gibi önceki çalışmalarında naklettiği bazı rivayetlerin Hamdûn el-Kassâr özelinde derlediği bir eser görünümündedir.

---

¹⁷⁴ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, “Müstahracun min Hikâyât Ebî Sâlih Hamdûn el-Kassâr”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Muhammed Sûrî, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, c. 1, s. 333.

¹⁷⁵ es-Sülemî, “Müstahrecun min Hikâyât Ebî Sâlih Hamdûn el-Kassâr”, s. 339.

¹⁷⁶ es-Sülemî, **Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler**, s. 68.

¹⁷⁷ el-Kuşeyrî, **er-Risâletü'l-Kuşeyriyye**, s. 165.

¹⁷⁸ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin Sülemî, **Tefsîrü's-Sülemî: Hakâikü't-tefsîr**, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004, c. 2, s. 333.

Sülemî'nin *Hikemun Müntehabun min Akvâli'l-ulemâ* gibi Hz. Peygamber ve önde gelen bazı sûfîlerin zühd ve tasavvuf hakkındaki sözlerini derlediği risâleleri de bulunmaktadır. Sülemî, az yemek ile hikmetli olmanın ilişkisine dikkat çekilen hadislere yer verdikten sonra Sehl et-Tüsterî'nin tevekküle dayanmanın sırlarıyla ilgili sözlerini aktarmaktadır. Sülemî eserine Hâtim el-Esam'ın (v. 237/851) taât, zühd, mârifet, havf ve recâ, riya gibi birçok kavram ve konuyu içeren sözleri ile devam etmektedir.¹⁷⁹ Bu sözlerin birçoğu *Tabakâtu's-sûfîyye*'de zikredilmiştir.¹⁸⁰

Ahmed b. Ebü'l-Havârî, kalbin derecesinin yükselmesi ile günahların oraya hücumunun eş zamanlı olduğu, Peygamberlerin zikrin kesilmesine neden olduğu için ölümü sevmemeleri,¹⁸¹ dünyanın değersizliği, sevgiliye yapılan ibadet¹⁸² hakkındaki sözleri ile İbnü'l-Cellâ'nın zühdü “ölüm pahasına tevekkülden ayrılmamak”¹⁸³ şeklinde değerlendirmesine benzer sözler *Tabakât*'ta zikredilmektedir.

2. TABAKÂTU'S-SÛFİYYE ile TEFSİR TÜRÜ ESERLERİ

Ebû Abdurrahman es-Sülemî, kendisinden önce bazı ayet ve sûrelerle sınırlı olan işârî tefsir geleneğini tüm sureleri kapsayacak şekilde genişleten ve ayetlerin işari yorumlarını sistematik olarak derleyen ilk mutasavvıftır. Bu anlamda ilk olarak sûfîlerin ayet yorumlarını derleyip *Hakâiku't-tefsîr*'i kaleme almış ardından rastladığı yeni nakilleri *Ziyâdâtü Hakâiki't-tefsîr* adı altında bir araya getirmiştir. Daha sonra *Hakâiku't-tefsîr*'in son kısmına eklemek üzere sûfîlerin harfler hakkındaki rivayetlerini derlemiş fakat bu rivayetleri *Hakâiku't-tefsîr*'e eklemeyip müstakil bir kitap olarak *Şerhu Meâni'l-Hurûf*'u yazmıştır. Sülemî'nin tefsir türü

---

¹⁷⁹ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman es-Sülemî**, ed. Nasrullah Pürcevadî, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş., c. 3, ss. 150-156.

¹⁸⁰ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, “Hikemun Müntehabun min Akvâli'l-ulemâ”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Kennedy Lee Honerkamp, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş., ss. 150-156.

¹⁸¹ es-Sülemî, **Tabakâtu's-Sûfîyye: İlk Zâhid ve Sûfîler**, s. 53.

¹⁸² es-Sülemî, **Tabakâtu's-Sûfîyye: İlk Zâhid ve Sûfîler**, s. 54.

¹⁸³ es-Sülemî, **Tabakâtu's-Sûfîyye: İlk Zâhid ve Sûfîler**, s. 99.

eserlerini, kronolojik yazım tarihlerinden ziyade özelden genele/harflerden ayetlere doğru bir seyir takip ederek aşağıdaki tertibe göre inceleyeceğiz.

2.1. ŞERHU MEÂNİ'L-HURÛF

Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den *Hakâiku't-tefsîr*'i kaleme aldıktan sonra harflerin manaları ile marifet ehlinde olan hükemânın konu hakkındaki görüşlerini içeren bir risâle yazması istenmiştir. Kendisi de *Hakâiku't-tefsîr*'i bu bölüm ile tamamlamak istemiştir.¹⁸⁴ Fakat anlaşılır o ki Sülemî'nin *Hakâiku't-tefsîr*'e ek olarak düşündüğü bu bölüm hacim olarak genişlemiş ve *Şerhu Meâni'l-Hurûf* başlığı ile müstakil bir risâleye dönüşmüştür. *Şerhu Meâni'l-Hurûf*, ayet ve surelerden müteşekkil sûfi tefsirlerin yanında, daha da özele inerek harflerin işaret ettiği manaları temellendirme çabası olarak okunabilir. Nitekim Sülemî, hadis olarak naklettiği “Her ayetin zâhiri ve batını; her harfin de haddi ve matlaı vardır.”¹⁸⁵ sözünden yola çıkarak *Hakâiku't-tefsîr*'de hadisin birinci kısmı olan ayetlerin yorumu üzerinde durmuştur. *Şerhu Meâni'l-Hurûf*'ta ise harflerin anlamları üzerinde durmuş ve sözü geçen hadis sebebiyle harfler hakkında konuşmanın mubah olduğunu belirtmiştir. Harfler hakkında konuşma hususunda yalnızca bu hadisle yetinmeyip farklı hadisler de rivayet ederek mubahlık sahasını genişletmiştir.¹⁸⁶ Sülemî, söz konusu bu nakillerle gerek kendi görüşlerine gerekse çalışmalarına şerî bir kalkan oluşturmak istemiştir. Yazarın harfler hakkında konuşmaktan çekinmesinin dönemsel problemlerden kaynaklandığı aşikârdır. Sülemî'nin harflerin işaret ettiği anlamlar hakkında konuşmaktan imtina etmesinin ana nedeni hicrî IV. asırda Horasan Bölgesi'nde Bâtıniyye unsurlarının görünür hale gelmesi olmalıdır. Nitekim

---

¹⁸⁴ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-SÜLEMÎ, “Şerhu Meâli'l-hurûf”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Jean-Jacques Thibon, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, c. 3, s. 347.

¹⁸⁵ Sülemî, Hz. Ali'den naklettiği bir rivayetle yukarıdaki hadisi şöyle açıklamaktadır: “Her ayetin dört manası vardır. Bunlar zâhir, bâtin, had ve matla. Zâhiri tilâvet, bâtin kavrayış, haddi ibare, işaret, helal ve haramların hükümleri, matlaı ise Allah'ın kuldân ayet ile ilgili olan beklentisidir. Sülemî, **Tefsîrî's-Sülemî: Hakâikü't-tefsîr**, 2004, s. 21.

¹⁸⁶ es-Sülemî, “Şerhu Meâli'l-hurûf”, c. 3, s. 248.

Bâtînîlerde, ayetlerin Ebced hesabına göre tevil edilmesi yaygın bir metottur.¹⁸⁷ Zira Hâfız ez-Zehebî (v. 748/1348) gibi önde gelen isimler, *Hakaiku't-Tefsir*'i bazı yönlerden eleştirirken eserin Sülemî tarafından yazılmadığını, Karmatîlerin bâtinîlik barındıran kitaplarına benzediğini, bir tahrifin söz konusu olduğunu ve eserden uzak durulması gerektiğini söylemiştir.¹⁸⁸

Şerhu Meâni'l-Hurûf'un ilk bölümü Hz. Peygamber, Hz. İsa, Hz. Ali ile Hâris el-Muhâsibî, İbn Atâ, Şiblî, Hallâc-ı Mansûr, Ebû Said el-Harrâz gibi birtakım sûflerinin EBCED¹⁸⁹ harflerinin faziletleri hakkındaki sözlerinin zikredildiği kısımdır.¹⁹⁰ Sözgelişi Sülemî'nin Ebced öğrenmenin emredildiği ve bunu bilmeyenlerin yerildiğine dair naklettiği hadis bunlardan biridir.¹⁹¹ Risâlenin ikinci bölümü ise Elif'ten (ا) başlayıp Yâ (يا) harfine kadar tüm harflerin münferit olarak ne anlama geldikleri ve neye işaret ettikleri hakkındaki rivayetlerin derlenmesi ile ilgilidir.¹⁹²

Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye*'de “harf” kavramını iki yerde zikretmiş ve daha geniş bir anlamda kullanmıştır. Bunlardan ilki Ebû Ali Hasan b. Ali el-Cüzcânî'den nakille buhl (cimrilik) kelimesini çözümlendiği rivayettir. Cüzcânî şöyle der: “Buhl (بخل) üç harftir: Bâ belâ, Hâ hüsrân ve Lâm levm.”¹⁹³ Sülemî, “harf” kavramını kullandığı başka bir yerde ise *Şerhu Meâni'l-Huruf*'ta geçen “seslerden mürekkep olan” şeklindeki harf tanımının ötesine geçerek “anlam” manasını vermektedir. Ebû Ali Şakik b. İbrahim el-Ezdî el-Belhî'den naklettiği rivayet şöyledir: “Yirmi yıldır Kur'an'a göre yaşadım ve nihayet dünya ile ahireti birbirinden ayırdım. Buna şu ayetteki iki harf (anlam) ile ulaştım: ‘Size verilen şeyler dünya hayatı için Faydalı

¹⁸⁷ Avni İlhan, “Bâtîniyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, c. 5, s. 190.

¹⁸⁸ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, **Tefsiru's-Sülemî: Hakâikü't-tefsir**, thk. Seyyid İmrân, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, muhakkikin mukaddimesi, s. 11.

¹⁸⁹ EBCED harflerinin açılımı şöyledir: “Ebced (أبجد), hevvez (هوز), hutî (حطي), kelemen (كلمن), sa'fes (سعفس), karaşet (قرشت), sehaz (ثخذ), dazağ (ضظغ)” bkz. Mustafa İsmet Uzun, “**Ebced**”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, c. 10, s. 68.

¹⁹⁰ es-Sülemî, “Şerhu Meâli'l-hurûf”, c. 3, ss. 247-253.

¹⁹¹ es-Sülemî, “Şerhu Meâli'l-hurûf”, c. 3, s. 248.

¹⁹² es-Sülemî, “Şerhu Meâli'l-hurûf”, c. 3, s. 253-272.

¹⁹³ es-Sülemî, **Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfler**, s. 147.

nesnelere ve güzelliklerden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha hayırlı ve kalıcıdır. Aklınızı kullanmaz mısınız?’ (Kasas/60).”¹⁹⁴ *Tabakât*’ta Sünnî paradigmanın dışına çıkmamaya özen gösteren Sülemî, *Şerhu Meâni'l-Hurûf* takine benzer rivayetleri *Tabakât*’ta nakletmekten kaçınmıştır.

2.2. HAKÂİKU’T-TEFSİR

Hasan el-Basrî (v. 110/728) ile başlayan işârî yorum geleneği Sehl et-Tüsterî (v. 283/896) ve Vâsîfî (v. 320/930) ile işârî tefsir yazıcılığına kalbolmuş, Sülemî’nin *Hakâiku’t-Tefsîr*’i ile sistematik hale gelmiştir.¹⁹⁵ Abdülkerim el-Kuşeyrî’nin (v. 465/1072) *Letâ’ifü'l-İşârât*’ı, Rûzbihân-ı Baklî’nin (v. 606/1209) *Arâisü'l-beyân*’ı, Necmeddîn-i Dâye’nin (v. 654/1256) *Bahrü'l-hakâ’ik ve'l-me’ânî*’si (*et-Te’vilât*) *Hakâiku’t-Tefsîr*’in etkisi ile kaleme alınmış işârî tefsirler arasındadır.¹⁹⁶ *Hakâik*, işârî tefsir geleneği açısından kendisinden önceki birikimi derleyip muhafaza eden, sonraki çalışmaları ise etkileyip şekillendiren özelliğiyle iki dönem arasında köprü vazifesi görmüştür.

Sülemî, *Hakâiku’t-Tefsîr*’i oluşturma sürecini şöyle açıklamaktadır:

“Mütevessimlerin (ferâset ehli âlimlerin)¹⁹⁷ zahir ilimleri Kur’an’ın içeriğine göre kıraat, tefsir, müşkil, ahkâm, irab, lügat, mücmel, müfesser, nâsîh, mensûh ve benzeri şekilde tasnif ettiklerini ve hiç birinin Allah’ın hitabının manasını hakikat ehlinin dilinde birkaç belirli ayet dışında toplamadıklarını gördüğümde Ebü’l-Abbâs b. Atâ’ya ve Câfer b. Muhammed es-Sâdık’tan (r.a.) nakledilen ayet yorumlarına başvurduğum. Daha önceleri onlardan birtakım sözler işitmiştim. Herhangi bir tertip olmaksızın onlardan güzel bulduğum bu sözleri diğerlerine ekledim ve onların sözlerine hakikat ehlinin öteki şeyhlerin de sözlerini kattım. Böylece surelere göre gücüm yettiği ölçüde tertip ettim.”¹⁹⁸

¹⁹⁴ es-Sülemî, *Tabakâtu’s-Süfiyye: İlk Zâhid ve Süfler*, s. 32.

¹⁹⁵ Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, 2001, c. 23, s. 245.

¹⁹⁶ Süleyman Ateş, *Sülemî ve tasavvufî tefsiri*, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1969, s. 221.

¹⁹⁷ Mütevessimler müteferrislerdir. Nitekim âyette şöyle buyrulur: "Şüphesiz bunda mütevessimin (işaretten anlayanlar) için (nice) ibretler vardır" (Hicr/75).

¹⁹⁸ Sülemî, *Tefsîrü’s-Sülemî: Hakâikü’t-tefsîr*, ss.19-20.

Sülemî, yukarıdaki pasajda görüldüğü üzere Kur'an-ı Kerîm'in yalnızca kıraat, belagat, irab, fıkıh gibi yönleriyle tasnif ve tefsir edilmesine karşı çıkararak tasavvufî perspektiften de incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Özellikle İbn Atâ ile Câfer es-Sâdık'tan nakledilen rivayetlerden son derece etkilenmiş ve bu nakillerden yola çıkarak diğer sûfî büyüklerinin de ayet yorumlarını derleyip *Hakâiku't-Tefsîr*'i kaleme almıştır.¹⁹⁹ Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*'in mukaddimesinde ismini alenen zikredip kendisinden birçok rivayet naklettiği Cafer es-Sâdık'a *Tabakâtu's-sûfiyye*'de sadece Ebû Abdullah er-Rûzbârî'nin (v. 369/979) naklettiği hadisin rivayet zincirinde yer vermiştir.²⁰⁰ İbn Atâ'yı ise *Tabakâtu's-sûfiyye*'de "Kur'an'ı anlamaya dair kendisine özgü bir dili vardır"²⁰¹ şeklinde tanıtarak onun Kur'an-ı Kerîm'i yorumlama hususundaki kabiliyetine değinmiştir.

Sülemî'nin *Tabakât*'ta İbn Atâ'dan naklettiği ayetlerle²⁰² bu ayetlere ilişkin *Hakâik*'te nakledilen rivayetler arasında birtakım farklılıklar görülmektedir. Sözelimi *Tabakât*'ta İbn Atâ'dan nakledilen "Onları takvâ sözüne bağlı kıldı" (Fetih/26) ayetinin yorumu, *Hakâiku't-Tefsîr*'de Câfer es-Sâdık'ın dedesi olduğunu düşündüğümüz *Kâsım* adlı ravinin naklettiği ayetin yorumu ile neredeyse örtüşmekte ve söz konusu ayette İbn Atâ'nın ismi zikredilmemektedir.²⁰³ İbn Atâ'nın avâmı mücahede ehli olarak tanımlayıp "Bizim için mücahede edenler" (Ankebût/69) ayetini bu bağlamda zikrettiği *Tabakât*'in²⁰⁴ aksine *Hakâik*'ta aynı ayet İbn Atâ'dan şöyle yorumlanmıştır: "Mücâhede, Allah dışındaki her şeyden bağın kopartılıp yalnızca O'na ihtiyaç duymaktır."²⁰⁵ *Tabakât*'ta Kuran'ı anlama kabiliyetinden övgü ile söz edilen İbn Atâ, *Hakâik*'te bu özelliğine pek temas edilmemekle birlikte

---

¹⁹⁹ Nasrullah Pürcevâdî, Sülemî'nin *Hakâiku't-tefsîr*'ini İmam Câfer, İbn Atâ, Ebû'l-Hasan en-Nurî ve Hallâc-ı Mansûr'un tefsirleri olmak üzere dört başlıkta derlemiş, eseri adı geçen kimselere ait göstermiştir. Geri kalan nakilleri eserden saymamıştır. Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, "Hakâiku't-tefsir", *Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî*, thk. Paul Nwyia, Tahran: Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, c. 1, s. 3-292.

²⁰⁰ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 325.

²⁰¹ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 158.

²⁰² Bunlar; Kâf/37, Fetih/26 ve Ankebût/69 şeklindedir.

²⁰³ Sülemî, *Tefsirü's-Sülemî = Hakaikü't-tefsir*, c. 2, 258; es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, 159.

²⁰⁴ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 159.

²⁰⁵ es-Sülemî, "Hakâiku't-tefsir", c. 1, s. 121.

rivayetlerine en çok yer verilen kişi olarak öne çıkmaktadır. Bu durumda *Tabakât*'ta Kur'an'ı anlama kabiliyeti üzerinden övülen İbn Atâ'nın bu vasfının, çok sayıda rivayetine yer verilmesinden hareketle *Hakâik*'te tebârüz ettiği söylenebilir.

Hakâiku't-Tefsîr'in mukaddimede Sülemî tarafından bizatihi adı zikredilen işârî yorumda bulunan kimselerin yanında *Tabakât*'ta yer alan birçok sûfinin *Hakâiku't-Tefsîr*'de ayet yorumları nakledilmiş ve bu yorumlardan bir kısmı her iki eserde de aynı ifadelerle rivayet edilmiştir. Sözgelisi Hamdûn el-Kassâr'ın "Ahde vefa gösterin; çünkü ahid sorumluluk doğurur." (İsrâ/34) ayeti bağlamında "Kim Allah'a verdiği sözlerde durmazsa, şeriatın edeplerini gözetmemiş demektir" sözü her iki eserde de aynı ifadelerle zikredilmiştir.²⁰⁶ Fakat bunun yanında Ebü'l-Hüseyn en-Nuri, Ebû Bekir el-Vâsıtî, Hallâc-ı Mansûr gibi önde gelen bazı sûfîlerin *Tabakât*'ta ayet yorumları ya hiç nakledilmemiş yahut *Hakâiku't-Tefsîr*'dekinden farklı nakledilmiştir. Sülemî, *Tabakât*'ta Cüneyd-i Bağdâdî'den "Onda inananlar için bir ders vardır." (Hicr/75) ayeti bağlamında naklettiği "Müminin ferasetinden sakının! O, Allah'ın nuru ile bakar." hadisini²⁰⁷ meçhul siga ile *Hakâiku't-tefsîr*'de de zikretmiştir.²⁰⁸

2.3. ZİYÂDÂTÜ HAKÂİKİ'T-Tefsîr

Ziyâdâtü Hakâiku't-tefsîr, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin *Hakâiku't-tefsîr*'i kaleme aldıktan sonra rastladığı işârî tefsir rivayetlerini derlediği eserdir.²⁰⁹ Sülemî, bu yeni rivayetleri *Hakâik*'e eklemek maksadıyla derlemişse de *Şerhu Meâni'l-hurûf*'ta görüldüğü gibi nakillerin hacmi genişlemiş ve müstakil bir esere bürünmüştür. Eser, bu yönüyle *Hakâiku't-tefsîr*'in zeyli mesabesindedir. Sülemî'nin *Ziyâdâtü Hakâiki't-tefsîr*'de naklettiği rivayetler, sûrelerin tümünü içermekteyse de her sûrede birkaç ayetin yorumu ile sınırlıdır.

²⁰⁶ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfîler*, 69; es-SÜLEMÎ, "Hakâiku't-tefsîr", 1: 387.

²⁰⁷ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfîler*, 84.

²⁰⁸ Sülemî, *Tefsîrî's-Sülemî = Hakaikü't-tefsir*, c. 1, s. 357.

²⁰⁹ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, *Ziyâdâtu Hakaiki't-tefsir: The minor Qur'an Commentary of Abu Abd ar-Rahman Muhammad*, thk. Gerhard Böwering, Beyrut, Dârü'l-Meşrik (Dar el-Machreq), 1986, s. 1.

Peki, Sülemî'nin *Ziyâdâtü Hakâiku't-tefsîr*'de derlediği bu yeni rivayetleri *Hakâiku't-tefsîr* ve *Tabakâtu's-sûfiyye* bağlamında karşılaştırdığımızda nasıl bir değerlendirmede bulunabiliriz? Rivayetler, adı geçen eserlerde bulunmayan nakiller midir yoksa bu nakillerin benzer ifadelerle dile getirilen farklı varyantları mıdır? *Tabakâtu's-sûfiyye*'de herhangi bir ayet yorumu nakledilmeyen Ebû Bekir el-Vâsîtî'nin *Hakâiku't-tefsîr* ve *Ziyâdetü Hakâiki't-tefsîr*'de "Azap etmek istediğinde gece gündüz Rahmân'a karşı sizi kim koruyabilir?" (Enbiyâ/42) ayetiyle ilgili yorumları nakledilmiştir. Vâsîtî'nin sözü geçen ayet hakkındaki yorumu *Hakâik*'ta "Sizleri gece gündüz Rahman'dan kim muhafaza eder ve O'ndan başka kim destekleyebilir?"²¹⁰; *Ziyâde*'de ise "Sizleri gece gündüz sizin için takdir edip planladıklarından, istediği şeyi başınıza getirmesinden, Rahman'ın inayet ve hidayetinden kim alıkoyabilir?"²¹¹ Her iki rivayete bakıldığında Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr*'de yer verdiği bazı rivayetlerin daha kapsamlı varyantını *Ziyâdetü Hakâiki't-tefsîr*'de zikrettiği görülmektedir. *Ziyâdetü Hakâiki't-tefsîr* ile *Hakâiku't-tefsîr*'de az da olsa bazı ortak rivayetlerin yer aldığı görülmektedir. Fakat *Ziyâdetü Hakâiki't-tefsîr* ile *Tabakâtu's-sûfiyye* arasında konu edindikleri sûfilerden aktardıkları rivayetler hususunda herhangi bir ortak noktaya rastlayamadık.

İşârî tefsir yazımında kilometre taşlarından olan Sülemî, Ehl-i Beyt imamlarından ve farklı dönemlerde yaşamış zahid ve sûfilerden ayetlerin yorumlarına dair nakledilen rivayetleri *Hakâiku't-tefsîr*'de sistematik bir şekilde bir araya getirmiştir. Sonraki zamanlarda kendisine ulaşan rivayetleri *Hakâiku't-tefsîr*'e eklemek maksadıyla toplamışsa da bunları *Ziyâdetü Hakâiki't-tefsîr* adı ile müstakil bir kitapta derlemiştir. Sülemî, harflerin işaret ettiği anlamlara ilişkin rivayetleri derleyerek *Şerhu Meâni'l-hurûf*'u oluşturmuştur.

---

²¹⁰ es-Sülemî, "Hakâiku't-tefsîr", c. 2, s. 6.

²¹¹ es-Sülemî, *Ziyâdâtü Hakaiki't-tefsir: The minor Qur'an Commentary of Abu Abd ar-Rahman Muhammad*, s. 94.

3. TABAKÂTU'S-SÛFİYYE ile TEMATİK ESERLERİ

Tasavvufun tedvin süreci hadis, tefsir, fıkıh ve diğer alanlara mukabil daha geç döneme denk gelmektedir. Bu süreci Serrâc, Kelâbâzî gibi isimlerle başlatmak mümkünse de Ebû Abdurrahman es-Sülemî, istima' yahut vicâde yolu ile karşılaştığı sûfî nakillerini bir araya getirip tasavvuf tarihi açısından tedvin işlemini sistematik olarak gerçekleştiren belki de ilk isimdir. Diğer ilim dallarında tedvin sürecinden sonraki dönemlere rast gelen rivayetlerin tasnif işlemi tasavvuf tarihinde tedvin sürecinin hemen akabine denk düşmektedir. Görüldüğü kadarıyla tasnif işlemi de Sülemî önderliğinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Sülemî'yi, sûfî rivayetlerinin hem müdevvini hem de musannifi olarak görmek yanlış olmayacaktır. Başka bir anlatımla Sülemî, tasavvuf tarihi açısından sûfî rivayetlerini toplayan bir müdevvin; topladığı rivayetleri konularına göre farklı eser ve risâlelerde derlemesiyle de musanniftir. Yukarıdaki başlıklarda tabakât ve tefsir alanındaki eserlerine değindiğimiz yazarın genellikle risâle hacminde kaleme aldığı diğer çalışmalarını konu endekli ve *Tabakâtu's-sûfîyye* ile mukayeseli olarak inceleyeceğiz.

3.1. TASAVVUF ve SÛFÎ ÜZERİNE

Ebû Abdurrahman es-Sülemî, eserlerinin neredeyse tümünü²¹² tasavvuf alanında kaleme almıştır. Sülemî, eserlerinde tasavvufun birçok mesailine yer vermenin yanında bunlardan bir kısmını doğrudan *tasavvufa giriş* kabilinden kaleme almıştır. Bir şeyh olarak Sülemî'ye²¹³ bu tür eser ve risâleleri kaleme aldırın temel saik mürid yahut ihvanının tasavvuf ilmine dair genel konuların yanında hususî sorular sorması ve Sülemî'nin bu soruları cevaplama isteğidir. Nitekim Sülemî'nin birçok eseri "Allah seni muvaffak kılsın! Benden fütüvvetin/sûfî derecelerinin/sûfî

---

²¹² Sülemî'nin hadis tedrisi sırasında tasavvuf sahası dışındaki mecralarda kaleme aldığı birtakım risâlelerini ayrıca değerlendirmek gerekmektedir. Cerh ve tadil hakkındaki çalışması için bkz. es-Sülemî, **Suâlâtü Ebî Abdurrahman es-Sülemî li'd-Dârekutnî**.

²¹³ Sülemî'nin Bağdat'tan Mekke'deki ihvanının sorularını cevapladığı ve aralarındaki diyaloglardan şeyh-mürîd ilişkisinin çıkarsandığı risâlesi için bkz. Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, "Mesâil Veredet min Mekke", **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Gerhard Böwering, Tahran : Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, c. 3, ss. 455-461.

âdâbının anlamını açıklamamı/yazmamı istedin.”²¹⁴ şeklinde başlayıp istenilen konu hakkında çoğunluğu sûfi imamlarının rivayetlerinden oluşan açıklamalarla son bulmaktadır. Sülemî'nin kendisinden talep edilen konuların yanında tasavvufu müdafaa etmek, tanınır kılmak, sınırlarını belirginleştirmek, tasavvufa adım atmak isteyenleri eğitmek, tasavvuf yolunu tutan müridlere yol göstermek, tasavvufun mesâilini ortaya koymak gibi birtakım maksatlarla eserlerini kaleme aldığı görülmektedir.

Yazar, *Mâ et-Tasavvufu ve Men es-Sûfi*'de ayet ve hadislerin yanında farklı ekollerin sûfi imamlarının söz ve öğretileri doğrultusunda tasavvuf ve sûfi kavramlarını tanımlamaktadır.²¹⁵ Söz konusu tanımların neredeyse tümü aynı zamanda *Tabakâtu's-sûfiyye*'de yer almaktadır.²¹⁶ Sülemî, bazı eserlerinde tasavvuf ve sûfi tanımları ile ilgili nakillerde bulunmanın yanında bu topluluğa mensup olanların üstün meziyetlerine de değinmektedir. *Kitâbu Nesîmu'l-ervâh*'ta sûfiler, Allah'ın taâtine halisane olarak seçilen, O'nun vahdaniyetinin hakikat veçheleri ile nimetlendirilen, Allah'a has kılınan kullar olarak nitelendirilmektedir.²¹⁷ Sûfilerin bedenleri dünyada, gönülleri ukbâda ve ruhları ise Mevlalarının katındadır.²¹⁸ Sülemî'ye göre bu topluluğun kalplerine sevgi kadehlerinden içirilmiştir. Sûfiler

---

²¹⁴ Süleyman Ateş, “Derecâtü'l-muâmelât”, **Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri**, Ankara, Ankara Üniversitesi, 1981, s. 23; Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, “Beyânu Ahvâli's-sûfiyye”, **Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri**, thk. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi, 1981, 133. Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, “Mes'eletü Derecâtü's-sâdikîn”, **Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri**, thk. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi, 1981, 143. Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, “Kitâbu Sülûki'l-ârifîn”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Süleyman Ateş, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, c. 3, s. 557. Sayısını artırmak mümkündür.

²¹⁵ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, “Mâ et-Tasavvufu ve Men es-Sûfi”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Muhammed SÛRÎ, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, ss. 327-330.

²¹⁶ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, **Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler**, ss. 63, 69, 70.

²¹⁷ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, “Kitâbu Nesîmi'l-ervâh”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Ahmed Tâhir Irâkî, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, s. 162.

²¹⁸ es-Sülemî, “Kitâbu Nesîmi'l-ervâh”, s. 163.

diğer insanlardan uzaklaştırılıp her şeyden koparılmışlardır. Böylece Allah tarafından tüm belalardan kurtarılmış, kirlerden temizlenmişlerdir.²¹⁹

Kitâbu Mehâsini't-tasavvuf ise sûfilere Kur'an, Sünnet yahut sahabeye dayanmayan mesnetsiz bir topluluk olmakla itham eden bazı kimselere²²⁰ karşı yazılan cevap niteliğindeki tasavvuf müdafaasıdır. Eserin temel iddiası sûfilere yaşantılarının Ashâb-ı Suffe'ye dayandığıdır. Sülemî, bunun yanında Hicaz, Şâm, Irak, Horasan ve diğer bölgelerde yaşamış sûfilere, tasavvufun mahiyetine dair görüşlerini -kendi ifadesiyle- altı yüz rivayetle ortaya koyma gayretindedir.²²¹ Görülen o ki Sülemî, tasavvuf münkiri olarak ifade ettiği kimselerin eleştirilerini dikkate almış ve çoğu zaman değerlendirme yapmaksızın sadece rivayetleri aktaran tavrını bir kenara bırakarak *Kitâbu Mehâsini't-tasavvuf*'ta apolojik bir tutum sergilemiştir. Özellikle semâ, yamalı gömlek ve yünlü elbise giyinmek, şeyhe ve ihvana muamelenin âdâbı, tasavvuf ahlâkı, ruhsat ve azimet gibi tartışmaların yoğunlaştığı konularda ayet, hadis ve sûfî sözlerini nakledip izahlarda bulunmuştur.²²² Sülemî'nin *Kitâbu Mehâsini't-tasavvuf*'ta naklettiği rivayetleri farklı eserlerinde de aktardığı görülmektedir. Bunun yanında Sülemî, günümüze ulaşmayan eserlerinden olan *Süneni's-sûfiyye*'ye bu kitabının birçok yerinde atıfta bulunmaktadır.²²³

Öte yandan *Süneni's-sûfiyye* ile benzer özelliklere sahip olan *Kitâbu'l-erbaîn li's-sûfiyye* günümüze ulaşmıştır. Sülemî, tasavvufun temel konuları hakkında isnad zincirleri ile birlikte kırk hadisi derlediği eserini, kırk baktan oluşturmuş ve isimlendirmiştir. Bu bab başlıkları arasında Hârise hadisi, cömertlik, bûdelâ, kanaat, fakirlik, fakrın ve fakir kimsenin sevilmesi ve fakirliğin zenginliğe tercih edilmesi, az gülmek, velilerin kerameti, yamalı hırka giymek, semâ gibi konuları ihtiva eden

---

²¹⁹ es-Sülemî, "Kitâbu Nesîmi'l-ervâh", 164.

²²⁰ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-SÜLEMÎ, "Kitâbu Mehâsini't-tasavvuf", **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Kennedy Lee Honerkamp, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş.

²²¹ es-Sülemî, "Kitâbu Mehâsini't-tasavvuf", 131.

²²² es-Sülemî, "Kitâbu Mehâsini't-tasavvuf", 135-138.

²²³ es-Sülemî, "Kitâbu Mehâsini't-tasavvuf", 146.

hadisler ve ahbârların aktarıldığı nakiller bulunmaktadır.²²⁴ Fakat Sülemî'nin bu hadislerden bazılarını daha geniş bir perspektiften değerlendirdiği ve Ashâb-ı Suffâ ile sûfiler arasında bir irtibat kurduğu gözlemlenmektedir. Sözelimi “Sûfilerin Hz. Peygamber'in Dostları Olduğuna Dair Bab” başlığında zikredilen rivayet, Hz. Peygamber'in Ashâb-ı Suffa'yı tebci ettiğİ bir hadistir. Sülemî, bu hadisi doğrudan sûfilere hitap edilmiş gibi aktarmaktadır.²²⁵ *Kitâbu'l-erbaîn li's-sûfiyye*'de zikredilen hadisler ile *Tabakâtu's-sûfiyye*'deki hadisler mukâyese edildiğinde benzerlik göstermedikleri görülmektedir.

Sülemî, tasavvuf ilminin temellerini tespit ve tevsik ettiğİ kitaplarının yanında bu alana adım atan mübtediler için yol rehberi niteliğinde birçok risâle kaleme almıştır. Bu tür eserlerin temel amacı sâliki, sülûkü sırasında gerekli olacak aklı yetkinlik, ahlâkî kemal ve manevi terakkiye erdirmektir. *el-Mukaddime fi't-Tasavvuf* Sülemî'nin bu anlamda öne çıkan eserlerindedir. Sülemî muhabbet, marifet, tevekkül, rıza, fütüvvet gibi on dört babtan müteşekkil eserini tasavvufa giriş niteliğindeki sohbet konusu ile başlatıp²²⁶ sûfi olmanın getirdiğİ birtakım sorumluluk ve şartlarla sona erdirir. Son bab olan *şerâitu't-tasavvuf* eserin özeti mahiyetindedir.²²⁷ Eserdeki bablara ayet ve hadislerle başlanmış ardından sûfi imamların zikredilen nasların anlamına uygun sözleri aktarılmıştır. Sülemî, bunun yanında başta fütüvvet olmak üzere bazı bablarda kendi görüş ve düşüncelerini belirtmektedir. Bir müridinin Sülemî'ye bazı kavramları sorması üzerine kaleme alınan *Derecâtü'l-muâmelât*, tasavvufa giriş mahiyetindeki eserler arasında zikredilebilir. Sülemî, *Derecâtü'l-muâmelât*'ta başta haller ve makamlar olmak üzere inabe, takva, ihlas, vefa, cömertlik, hayâ, ahlâk, ziyaret, semâ, vecd-vücûd-tevâcüd, marifet, tefrîd, tecrîd gibi tasavvuf ilminin temel konularını muhtasar olarak

---

²²⁴ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, “Kitâbu'l-erbaîn li's-sûfiyye”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Muhammed Sûrî, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, c. 3, ss. 291-313.

²²⁵ es-Sülemî, “Kitâbu'l-erbaîn li's-sûfiyye”, c. 3, s. 292.

²²⁶ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, “el-Mukaddime fi't-Tasavvuf”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Hüseyin Emîn, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, c. 2, s. 463.

²²⁷ es-Sülemî, “el-Mukaddime fi't-Tasavvuf”, c. 2, s. 519.

işlemiştir.²²⁸ Bunu yaparken genellikle tanım yapma şeklinde bir üslup benimseyip diğer eserlerine nazaran sûfi imamlarından nakillerde bulunmayı asgarî düzeye indirmiştir.

Sülemî'nin bu başlık altında ele alacağımız son eseri *Meseletü Derecâti's-sâdikîn* adlı risâlesidir. Eser, tasavvuf ile melâmet ve muhabbetin²²⁹ farkının ne olduğu sorusu üzerine kaleme alınmıştır. Sülemî melâmet ve muhabbetin tasavvufa bağlı makamlardan olduğunu belirterek söze başlamaktadır.²³⁰ Her ne kadar Sülemî'den melâmet ve muhabbet makamları ile tasavvufun tanımını detaylı olarak açıklaması beklense de o, kendisine sorulan soruyu kısaca cevaplamış ardından sâlikin sülûku hakkında bilgilendirmede bulunmuştur. Sülemî, anlaşıldığı kadarıyla makamların bidayetini fakirlik olarak görmektedir. Tasavvuf yolunda ilerlemek isteyen fakir; rîyâzet, tevekkül ve marifet gibi makam ve merhaleleri aşarak terakkiye erebilir. Sülemî, salikin marifetullahı ulaştıktan sonra, her biri bir makam olan Allah'ın doksan dokuz ismine erişmesi gerektiğini belirtir.²³¹ Nihayetinde sâlik Allah'a tam teslimiyet makamına ulaşır.

Sülemî, fakir kavramını sûfi anlamında kullandığı gibi eserlerinde fütüvvet kavramını da benzer bir minvalde değerlendirmektedir. Sözelimi fütüvvetin inceliklerinin anlatıldığı *Kitâbu'l-fütüvve*'de fetâ ile sûfinin özdeşleştiği görülmektedir. Tasavvufun tarihsel sürecini Ehl-i Suffâ'ya dayandıran Sülemî, fütüvvetin seyrini Hz. Adem ile başlatmaktadır.²³² Bunun muhtemel sebebi fütüvvetin çok anlamlılığa sahip olmasındandır. Sülemî tarafından eserin ilk cüzünde mertlik, yiğitlik, cömertlik, güzel ahlâk sahibi olmak gibi anlamların yanında

---

²²⁸ es-Sülemî, "Mes'eletü Derecâti's-sâdikîn", ss. 21-33.

²²⁹ Sülemî, melâmet için *tarik*; muhabbet için *sebîl* kelimelerini kullanırken tasavvufu mutlak olarak zikretmiştir. Yazarın bu tutumunun sebebi, risâlenin girişinde muhabbet ve melâmeti tasavvufun alt başlıkları olarak tasnif etmesinden kaynaklanmalıdır.

²³⁰ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, "Mes'eletü Derecâti's-sâdikîn fi't-Tasavvuf", **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Kennedy Lee Honerkamp, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, c. 3, s. 79.

²³¹ es-Sülemî, "Mes'eletü Derecâti's-sâdikîn fi't-Tasavvuf", c. 3, s. 84.

²³² Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin es-Sülemî, **Kitâbü'l-fütüvvet : Tasavvufta Fütüvvet**, thk. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1977, s. 22.

Allah'ın emir ve yasaklarına uymak olarak tanımlanan fütüvvet,²³³ ilerleyen bölümlerde Yahya b. Muaz'dan rivayetle verâ, Cüneyd'den huşû ve rıza,²³⁴ Sehl et-Tüsterî'den kalbin korunması²³⁵ gibi ifadelerle tanımlanmaktadır. Sülemî, bazı sûfileri fütüvvet ehlinin şeyhleri olarak beyan ederken *Tabakât*'ın birçok bölümünde fütüvvet hakkında rivayetler nakletmektedir. Bunlardan bazıları Bağdat'ta fütüvvetten bahseden ilk kişinin Marûf el-Kerhî; Horasan'da ise Ahmed b. Hadraveyh (v. 240/854) olduğudur. Benzer şekilde fütüvvetin, Ahmed'den Ebû Hafs'a²³⁶ (v. 270/884) ve Ebû Hafs'tan Nişabur bölgesine yayıldığı şeklinde bilgiler de bulunmaktadır. *Tabakât*'ta zikredilen nakillerin bir kısmı ise *Kitâbu'l-futuvve*'deki anlam benzerliklerinin ötesine geçmiş ve aynı rivayetlerin aktarılması şeklinde tezahür etmiştir.²³⁷

Sülemî sûfî ve tasavvufun hakikati ile tasavvufa giriş mahiyetinde birçok eser kaleme almış ve sûfî kavramını yer yer fakir, zâhid, fetâ, garîb gibi kelimelerin müradifi olarak kullanmıştır. Bu eserler, genellikle apolojik bir üslup ile yazılmış, tasavvuf ilminin Kur'an, Sünnet ve sahabe temelli olduğu vurgulanmıştır. Anlaşılan o ki Sülemî'nin bunu yapma sebebi, içeridekileri tasavvufun mahiyetine işaret ederek teskin, dışarıdakileri de tasavvufun bidat yahut ifsat olmadığına karşı temin etmektir. Fakat Sülemî'nin diğer eserlerine bakıldığında yalnızca sûfilerin nasıl olmaları gerektiği üzerine yazdığı gözlemlenmektedir. Sülemî'nin bazı eserleri de içerideki ve dışarıdaki "düşmanlarını" tanıtmak için kaleme alınmıştır.

---

²³³ es-Sülemî, *Kitâbü'l-fütüvvet : Tasavvufta Fütüvvet*, s. 24.

²³⁴ Sülemî, *Kitâbü'l-fütüvvet: Tasavvufta Fütüvvet*, s. 177.

²³⁵ es-Sülemî, *Kitâbü'l-fütüvvet : Tasavvufta Fütüvvet*, s. 176.

²³⁶ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 55.

²³⁷ "Fütüvvet ehlinin alameti üçtür: "Her halükarda vefalı olmak, karşılık beklemeden övmek ve istemeden vermek." Krş. es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 46; Sülemî, *Kitâbü'l-fütüvvet: Tasavvufta Fütüvvet*, s. 101. "Fütüvvet yükünün altına girmeden fütüvvet ehlinin elbisesini giyinmek münafıklıktır." Krş. es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 153; Sülemî, *Kitâbü'l-fütüvvet: Tasavvufta Fütüvvet*, s.101.

3.2. TASAVVUFUN İÇ MUHALİFLERİ: GALÂT VE TEZELLÛL EHLİ

Ebû Abdurrahman es-Sülemî tasavvuf ve sûfileri tebcil eden söylemlerin yanında onları müdafaa eden ve sûfilerin düşebilecekleri muhtemel hatalara işaret eden eserler de kaleme almıştır. Bu başlık altında sûfilerin kasıtlı yahut kasıtsız olarak yaptıkları yanlışlar ve ayak sürçmeleri hakkında Sülemî'nin kaleme aldığı *galatât*, *tezellül*, *uyûbun'n-nefs* türü eserler ile *Tabakât*'ını mukayese edeceğiz. Sülemî, yalnızca sûfilerin düştükleri hataları zikretmemiş, aynı zamanda bu durumlardan kurtulma çarelerini sunmuştur. Bu bağlamda, Sülemî'nin ele alacağımız ilk eseri *Risâle fi Galatâti's-sûfiyye* olacaktır. Sülemî, adı geçen eserinde farklı sufi gruplarından bahsetmekte ve her bir grubu *tabaka*²³⁸ kavramıyla ifade etmektedir. Bu tabakalar sırasıyla galât, şatahât ve ehl-i zenâdika ile ibâhiye ve hulûliye eğiliminde bulunan kimseleri ihtiva etmektedir. Sülemî, şatahât ehlini mazur görürken diğer grupların düşüncelerine karşı gelmekte ve bunların ıslah edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Dikkat çeken bir diğer husus ise Sülemî'nin sadece hulûliye için “Bana hikâye edildiğine göre” ifadesini kullanmasıdır.²³⁹ Sülemî'nin bu ifadesinden hulûliye ehli dışındaki diğer gruplarla bire bir karşılaştığı sonucuna varmak mümkündür.

Sülemî'ye göre, Horasanlılar hal ve hakikatlerden konuştukları için şatahât ehlidirler. Buna karşın Iraklılar hallerinin vasıflarından bahsettikleri için şatahat ehli değildirler.²⁴⁰ Ebû Ali er-Ruzbârî'den naklettiği şu söz ile durumu özetlemek ister: “Bu durumda öyle bir yere vardık ki bıçak sırtına benzemektedir. Şayet şöyle dersek de böyle dersek de sonu Ateştir. İşte burası hal ve makamların en inceliklisidir.”²⁴¹ Sülemî, bu naklin akabinde Serrâc'ın *Luma*'ından ilgili bölümü aynı ifadelerle isim

---

²³⁸ Sülemî burada tabaka kelimesi ile grup veya küçük topluluk anlamında kullanmaktadır.

²³⁹ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, “Risâle fi Galatâti's-sûfiyye”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Gerhard Böwering, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, c. 3, s. 476.

²⁴⁰ es-Sülemî, “Risâle fi Galatâti's-sûfiyye”, c. 3, s.369.

²⁴¹ es-Sülemî, “Risâle fi Galatâti's-sûfiyye”, c. 3, s.: 469.

vermeden alıntılanmaktadır.²⁴² Buradan da anlaşıldığı üzere Sülemî'nin şatahât hakkındaki tavrı Sünnî geleneğin tasavvuf anlayışıyla aynı seyirdedir.

Galât ise sûfîlerin ilim hususunda bir mevkiye; hal konusunda da bir dereceye yükselip oradan düşmeleri olarak tanımlanmaktadır. Sûfîlerin galata düşmekten korunmaları ancak haramlardan uzak durmaları, farzları yerine getirmeleri ve dünya ile ehlini terk etmeleri ile mümkün olur.²⁴³ Sülemî, sûfîleri galata düştükleri hususlara binaen farklı tabakalar olarak ele alır. Sözgelimi galat ehli şeriata karşı ihmalkâr, kıt anlayışlı ve samimiyetsiz oldukları için usülde; âdâb, ahlâk ve makamlar hususunda nefsanî hazlara uydukları için de fûruda hataya düşmüşlerdir.²⁴⁴ Sülemî'nin *Risâle fi Galatâti's-sûfiyye*'de yer verdiği bazı galat türlerine değinelim. Ona göre nefislerine yumuşak davranmayı makamlardan düşmek olarak addeden bazı sûfîler, katı zahidliği çağrıştıran uygulamaları yanlış anlamıştır. Sülemî, bu uygulamaların nefsin gücünü kırmak için riyazetin ilk zamanlarında yoğun bir şekilde tatbik edildiğini, nefse boyun eğdirildikten sonra ise sâlikin diğer insanlar gibi hayatına devam edebileceğini ifade etmiştir.²⁴⁵ Bunun bir benzeri yeme-içme hususunda düşülen hatadır. Sülemî, bazı sûfîlerin yemeyi tamamen terk etmeden nefislerini terbiye edemeyecekleri vehmine kapıldıklarını söyler. Hâlbuki şehvete sevk etmeyecek ve farzları edadan alıkoymayacak miktarda yeme-içmeye izin verilmiştir.²⁴⁶ Sülemî'ye göre uzlet ve inzivanın dağ, mağara ve çöllerde yapılması gerektiğini düşünenler de galata düşmüşlerdir. Ona göre sahîh uzlet ve inziva, sulûk esnasında kalbe varid olabilecek yanlış düşüncelerin bertaraf edilebilmesi için şeyhin murakabesi altında bulunmaktadır.²⁴⁷ Benzer bir şekilde sadece sûf ve yamalı hırka giyerek sûfî olunabileceği fikri de galatlar arasında yer almaktadır.²⁴⁸

---

²⁴²Ebû Nasr Abdullah b Ali et-Tusi Serrac, **el-Luma'**, thk. Abdülkerim Mahmud ve Taha Abdülbâkî Surûr, Bağdad, Mektebetü'l-Müsennâ, 1970, s. 453. es-Sülemî, "Risâle fi Galatâti's-sûfiyye", c. 3, ss. 469-470.

²⁴³ es-Sülemî, "Risâle fi Galatâti's-sûfiyye", c. 3, s. 469.

²⁴⁴ es-Sülemî, "Risâle fi Galatâti's-sûfiyye", c. 3, s. 469.

²⁴⁵ es-Sülemî, "Risâle fi Galatâti's-sûfiyye", c. 3, s. 471.

²⁴⁶ es-Sülemî, "Risâle fi Galatâti's-sûfiyye", c. 3, s. 472.

²⁴⁷ es-Sülemî, "Risâle fi Galatâti's-sûfiyye", c. 3, s. 473.

²⁴⁸ es-Sülemî, "Risâle fi Galatâti's-sûfiyye", c. 3, s. 473.

Tasavvufu sema, raks, kaside, şarkı gibi şeylerden müteşekkil zanneden kimseler de Sülemî'nin galat ehli olarak nitelediği gruplar arasındadır. Sülemî, semâ ve diğer ritüelleri gerçekleştirebilmek için gerçek manada tasavvuf ehli olmayı gerekli görür.²⁴⁹ Kulluğu, hürlük önündeki bir engel olarak gören bazı sûfileri de galat ehli olarak değerlendiren Sülemî, Hz. Peygamber'in sünnetine aykırı gördüğü için bu düşünceyi reddeder ve bunun en büyük galatlardan biri olduğunu dile getirir.²⁵⁰ Sülemî, eserinde farklı bölge ve şehirlerde ortaya çıkan galatlara da değinmektedir. Ona göre Şamlıların bir bölümü Allah'ı ahirette görecekleri gibi dünyada da gördüklerini iddia ederler. Sülemî, bu bilgiyi Ebû Saîd el-Harrâz'ın bir kitabından edindiğini söyler. Benzer bir grubun Basra'da da ortaya çıktığını ve durumun ilim sahibi olan birine intisab etmeyip şeytanın oyununa gelmelerinden kaynaklandığını belirtmektedir.²⁵¹ Sülemî, Bağdatlı bir grubun ise fena halini Hz. İsa'nın Tanrı ile bütünleşmesine benzetmesinden dolayı galata düştüklerini ifade ettikten sonra gerçek fenayı Tanrı'nın sıfatları ile vasıflanmak şeklinde tarif eder. Ayrıca Tanrı'nın sıfatlarının zâtından farklı olduğuna vurgu yapar.²⁵² Sülemî, galatâla ilgili zikredilen sorunları ve çözümleri açıkladıktan sonra Şam ehlinen bir grubun hulûliye hakkındaki görüşlerine karşı birtakım itirazlarda bulunup Cüneyd, Zünnûn ve İbn Atâ gibi bazı sûfi imamlarının hulûlün imkânsızlığı ile ilgili sözlerini aktarmakla iktifa eder. Hulûliye ile Hallâc-ı Mansûr'u ilişkilendiren kesimlere karşı olsa gerek Hallâc'ın da hulûlü olumsuzlayan sözlerini aktarır.²⁵³

Sülemî, *Risâle fi Galatâti's-sûfiyye*'de marifetullaha ulaşmalarını gerekçe göstererek şer'i yükümlülüğün kendilerinden sakıt olduğunu iddia eden galat ehli bazı sûfi gruplardan bahsetmişti. *Risâle fi Marifetullah*'ta ise Allah'ın hakkıyla bilinmeyeceğini, ulaşılan mertebe ne kadar yüksek olursa olsun teklifin düşmeyeceğini ve "Yakîne erene kadar Rabbine ibadet et!" (Hicr/99) ayetinden hareketle yakîne erdikleri için ibadeti bıraktıklarını iddia eden kimselerin yanlış

---

²⁴⁹ es-Sülemî, "Risâle fi Galatâti's-sûfiyye", c. 3, s. 474.

²⁵⁰ es-Sülemî, "Risâle fi Galatâti's-sûfiyye", c. 3, s. 474.

²⁵¹ es-Sülemî, "Risâle fi Galatâti's-sûfiyye", c. 3, s. 477.

²⁵² es-Sülemî, "Risâle fi Galatâti's-sûfiyye", c. 3, s. 478.

²⁵³ es-Sülemî, "Risâle fi Galatâti's-sûfiyye", c. 3, s. 481.

yolda olduklarını belirtir. Nitekim Hz. Peygamber'in insanlar arasında Allah'ı en iyi bilen kimse olmasına karşın yine de sürekli ibadetle meşgul olduğuna işaret edilmektedir. Sülemî, reisu't-tâife olarak tanıttığı Cüneyd ile ariflerin imamı olarak nitelediği Bâyezid'den örneklerle durumu pekiştirir ve ibâhiliğe açılacak muhtemel kapıları kapatır.²⁵⁴

Sülemî'den galatât ve şatahât gibi konuların yanında nefsin kusurlarını ihtiva eden bir eser yazması istenmiş ve o da nefsin kusurları ile bu kusurların tedavisini ihtiva eden altmış dokuz baptan müteşekkil *Uyûbü'n-nefs ve müdâvâtühâ*'yı kaleme almıştır.²⁵⁵ *Uyûbu'n-nefs*, nefsin emmâre, levvâme ve mutmainne olarak üç sınıfa ayrıldığı belki de ilk eserdir. Kitap, Muhâsibî'nin *er-Riâye*'si formatında hazırlanmıştır. Önce nefsin kusurları zikredilmiş ardından bu kusurların tedavisine işaret edilmiştir. Sülemî bu kusurlara ayet, hadis ve önde gelen sûfilerin sözleri ile çözüm bulma gayretindedir. *Uyûbü'n-nefs*'te diğer eserlerinde olmadığı kadar kendi görüş ve düşüncelerini dile getirmektedir. Sülemî, *Tabakât*'ta sûfilerden naklettiği nefis ile ilgili rivayetleri *Uyûbu'n-nefs*'te nasıl ve hangi durumlarda uygulaması gerektiğine değinmektedir. Sözelimi riyazetin gerekliliğine dair birçok nakil *Tabakât*'ta aktarılmıştır, lakin riyazetin hangi durumlarda gerekli olduğu, riyazette bulunan kimsenin nelere dikkat etmesi gerektiği gibi detaylara ise *Uyûb*'ta yer verilmiştir.

Kişinin kurtuluşa erdiği vehmi, kurtuluşa ermek için ağlamanın yeterliliği düşüncesi, ibadetlerde tembellik ve haz alamamak, kişinin affedildiğini zannetmesi, dünya ve ehline bağlanmak, gaflet ve boş işlerle oyalanmak, zahiri süsleyip sırra aldırış etmemek, makam arzu etmek ve kibirli olmak, çok konuşmak, riyakâr davranmak ve nefsinin kusurları ile ilgilenmek Sülemî'nin eserinde yer verdiği nefsin başlıca ayıpları arasında zikredilebilir. Sûfî zümrelerin din anlayışına ciddi eleştirilerde bulunan Sülemî, bu tavrı ile Hâris el-Muhasibî'nin *er-Riâye*'sini

---

²⁵⁴ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, "Risâle fî Marifetullah", **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Muhammed Sûrî, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, s. 356.

²⁵⁵ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, "Uyûbü'n-nefs ve Müdâvâtühâ", **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Etan Kohlberg, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1396hş, 1: 410; Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin Sülemî, **Uyûbü'n-nefs ve Mudavatuha**, thk. Emîn Abdulhâdî el-Fârûkî, Şam, Darü'l-Beyrûtî, 2003, s. 33.

hatırlatmaktadır. Nitekim Sülemî'nin nefsin başlıca kusurlarından saydığı *riya*²⁵⁶ Muhâsibî'nin üzerinde durduğu en temel kavramlardandır. Muhâsibî önce sorunu teşhis edip türlerini ve katmanlarını açıklar, akabinde gerekli tedavi formüllerini beyan eder.²⁵⁷ Sülemî, konuları Muhâsibî kadar derinlemesine incelemese de benzer bir üslup benimser.

Sülemî'nin sûfileri hataya düşmekten korumak için kaleme aldığı eserlerden bir diğeri ise *Kitâbu Beyâni Tezellüli'l-fukarâ*'dır.²⁵⁸ Eserin temel iddiası bazı sûfilerin fakirliği yanlış yorumladıkları ve sûfi âdâbı ile uyuşmayan davranışlarda bulunmalarıdır. Sufiler arasında fakirliği kibir vesilesi yapan, zenginlerle beraber olan, halka karşı saldırgan bir tutum sergileyen kimseler ortaya çıkınca önde gelen şeyhlerden birisi Sülemî'den fakrın yolunu, ahlâk ve âdâbını açıklayan bir eser yazmasını istemiştir. Bunun üzerine Sülemî, avam için fakrın hakikatini anlaşılır kılan, tasavvuf ehli için de bu hakikatlere bakarak görüşlerini ve davranışlarını tashih edebilecekleri bu risaleyi muhtasar olarak kaleme almıştır.²⁵⁹ *Risâle fi Galatâti's-sûfiyye*'de sûfilerin yanlışla düştükleri birçok meseleden bahseden Sülemî, *Kitâbu Beyâni't-tezellüli'l-fukarâ*'da dikkatini fakr ve fakirliğin âdâbı konusuna teksif eder. O, bu eserinde fakrın lügavi manası, dereceleri, makam ve halleri, istiğna ile benzerliği, fakîr-âlem-Tanrı arasındaki münasebetin keyfiyeti gibi hususlar üzerinde durmaktadır. Sülemî risâlenin ilerleyen sayfalarında *Meseletü Sülûki'l-ârifîn*'e atıf yaparak geri kalan kısmı orada belirttiğini, naklettiği bilgilerde karşılaşılan eksikliğin

---

²⁵⁶ es-Sülemî, "Uyübü'n-nefs ve Müdâvâtühâ", c. 1, s. 426.

²⁵⁷ Ebû Abdullah Haris b Esed Muhasibi, **er-Riaye li-Hukukillah**, thk. Abdulkadir Ahmed Atâ, Kahire, Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, 1970, s. 158.

²⁵⁸ Kitabın isimlendirilmesinde iki farklı görüş söz konusudur. Kenneth Henry Kamp, kişinin kendini küçük görmesi anlamındaki zillet kelimesinden yola çıkarak eseri (الفقراء كتاب بيان تنزل) ismi ile tahkik ederken Süleyman Ateş aynı eseri ayak kayması anlamındaki zelle kelimesinden yola çıkarak (بيان تنزل) olarak tahkik etmiştir. Eserin ismindeki bu farklılığa dikkat çeken Henry Kamp'a göre onun, Süleyman Ateş'in yalnızca bir nüshayı inlemek ile yetinmeden kaynaklanmaktadır. Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin Sülemî, **İslâm Tasavvufunun Ana İlkeleri: Sülemî'nin Risaleleri**, trc. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi, 1981, 187; Ebû Abdurrahman es-Sülemî, "Kitâbu Beyâni tezellüli'l-fukarâ", **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Kennedy Lee Honerkamp, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, c. 3, s. 17.

²⁵⁹ es-Sülemî, "Kitâbu Beyâni tezellüli'l-fukarâ", c. 3, s. 34.

bu esere müracaat ederek tamamlanması gerektiğini söyler.²⁶⁰ Ardından ilgili bölümü aktararak eserini tamamlar.

Sülemî'nin *Kitâbu Beyâni't-tezellüli'l-fukarâ*'da fakirliği sûfilîğin ilk adımı olarak gördüğü ve yer yer sûfilikle özdeşleştirdiği anlaşılmaktadır.²⁶¹ Nitekim *Tabakât*'a bakıldığında pek çok kimsenin sûfi yerine fakir-i sâdık, fakir gibi sıfatlarla anıldığı görülmektedir. Sülemî'nin Ebû Hafs el-Haddâd'dan yaptığı alıntı hem *Tabakât*'ta hem de *Tezellül*'de aynı ifadelerle nakledilmektedir: “Şeyhlere hürmeti elden bırakmamak, ihvanla güzel geçinmek, küçüklere öğüt vermek, rızık için düşmanlığı bırakmak, diğergâmlıktan ayrılmamak, biriktirmekten kaçınmak, fakara olmayanlarla bir arada bulunmamak, din ve dünya işlerinde yardımlaşmak.”²⁶²

Sülemî, tasavvufu ve sûfilîleri övdüğü, onları müdafaa ederek tasavvuf yolunun meşruluğunu göstermeyi amaçladığı eserlerinin yanında *Risâle fi Galatâtî's-sûfiyye*, *Uyûbü'n-nefs ve müdâvâtühâ* ve *Kitâbu Beyâni't-tezellüli'l-fukarâ* gibi kitaplarında da mübtedî sûfilerin yahut sûfi görünen bazı şahsiyetlerin düştükleri hataları tespit etmiştir. Sülemî'nin, galât ehli olarak nitelendirdiği sufi grupların birçoğu ile bizzat karşılaştığı ifadelerinden anlaşılmaktadır. Sülemî'nin sûfilerin zelle, galat, şatahât vs. gibi halleri hakkındaki eserlerinin çokluğu, dönemindeki tasavvuf anlayışlarının çeşitliliğine delalet eder. Sülemî, sûfiler gibi giyindiği halde âdâbları terk edip ruhsatla amel eden, doğru yolun gerekliliklerini zayi eden, şeyh ve büyüklerini küçümseyen, bu konuda bilgisiz olan avamı peşinden sürükleyen sözde sûfilîleri birçok noktada eleştirip doğru yolu göstermektedir.²⁶³ Sülemî, eleştirdiği

---

²⁶⁰ es-Sülemî, “Kitâbu Beyâni tezellüli'l-fukarâ”, c. 3, s. 57.

es-Sülemî, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman es-Sülemî**, c. 3, s. 57. Süleyman Ateş'in de işaret ettiği gibi eserin bir kısmı birebir aynıdır. Bkz. Sülemî, **İslâm Tasavvufunun Ana İlkeleri**, s. 155.

²⁶¹ Nitekim benzer bir tutumu *Kitâbu'l-fütve*'de fütüvvet ehli/fetâ ile tasavvuf ehlini/sûfiyi aynı özellikler sahip kimseler olarak ele almaktadır. Sülemî'nin yaşadığı çağda fakir, sadık fakir, fetâ, sûfi, zahid, garîb gibi terimlerin sûfi terimi ile belirgin ayrışmalara sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

²⁶² es-Sülemî, **Tabakâtü's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler**, 65; es-Sülemî, “Kitâbu Beyâni tezellüli'l-fukarâ”, c. 3, s. 52. Sülemî, Ebû Hafs el-Haddâd'dan yaptığı bu alıntıdan çok etkilenmiş olacak ki Edebu *Mücâlesi'l-meşâyih ve Hıfzi Hurumâtihim* ile *Hüsnü'l-uşra* eserleri yukarıdaki alıntıdan mülhemdir.

²⁶³ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, “Edebu Mücâleseti'l-meşâyih ve Hıfzi Hurumâtihim”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Kennedy Lee Honerkamp, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, c. 3, s. 106.

sûfîlerin, kendilerine tedavi yollarını gösterecek kimselerin tavsiyelerine uymaları halinde, içine düştükleri hata ve inattan dönüp doğru yola ve güzel ahlâka yönelebileceklerini belirtir.²⁶⁴

3.3. MARİFETE ERME YÖNTEMİ OLARAK SOHBET ve SÛFÎ EDEPLERİ

Sahibe (صحاب)²⁶⁵ kökünden türeyen sohbet kelimesi dost, refik, arkadaş, eş, yâran olmak gibi anlamların yanında bir kimsenin etrafında kümelenerek onun düşünce ve uygulamalarını takip etmek veya bir mezhebe bağlı olmak anlamlarını da kapsar. Sözelimi ashâb-ı Rey, ashâb-ı Hadis, ashâb-ı Şafîî, ashâb-ı Ebû Hanife, ashâb-ı Cüneyd gibi kalıplar kavramın bu yönüne işaret eden kullanımlardan bazılarıdır.²⁶⁶ Tasavvuf terminolojisinin merkezi kavramlarından olan sohbetin temel referansları Hz. Musa ve Hz. Hızır kıssası,²⁶⁷ Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir'in (صاحبه) sohbeti (Kur'an, 9/40) ve Resûlullah'ın ashabıyla olan sözlü veya fiili iletişimidir. Sünnî tasavvuf düşüncesinde Resûlullah'ın yerini sohbet şeyhi; sahabenin yerini de şeyhin müridleri almıştır.²⁶⁸ Sohbetin ana temasını din ilimlerinin yanında Allah sevgisi, takva, fütüvvet, rıza, sabır, marifet gibi tasavvufun temel kavramları oluşturmuştur.

Peki, sûfîler sohbet kavramı ile tasavvufî anlamdaki şeyh-mürîd ilişkisini mi yoksa sözlükteki dostluk, arkadaşlık manasını mı kastetmiştir? Sohbetin mahiyeti ve âdâbı hususunda birçok risâle kaleme alan Sülemî, *Âdâbü's-sohbe ve Hüsnü'l-uşre*'de sohbeti şu şekilde tarif eder: "Sohbet şeyhe ve büyüklere karşı hürmet ve hizmet; akrana karşı nasihat ve cömertlik iken küçüklere ve müridlere karşı ise irşad,

²⁶⁴ es-Sülemî, "Risâle fi Galatâti's-sûfiyye", c. 3, s. 469.

²⁶⁵ صحبه kelime kökünden türemiş olan ism-i fâil, mastar (صاحب، صحبة) gibi kelimenin temel anlamını değiştirmeyen kullanımları da bu bağlamda değerlendirdik.

²⁶⁶ Luvis b Nikola el-Ma'luf el-Yesui Ma'luf, *el-Müncid fi'l-luga ve'l-a'lam*, Dârü'l-Meşrik (Dar el-Machreq), 2003 Beyrut, s. 507; Yusuf HAttâr Muhammed, *el-Mevsuatü'l-Yusufiyye bi beyâni edilleti's-sufiyye*, Dimaşk, Dârü't-takva, 2003, s. 393.

²⁶⁷ Kuşeyri, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, s. 633.

²⁶⁸ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin Sülemî, *Âdâbu's-suhbe*, Tanta, Dârü's-Sahabe li't-Türas, 1990, 37; Karamustafa, *Tasavvufun oluşumu*, s. 147.

tedib ve hüsn-i edeb ile onlara sünnet ve ilmi öğretmektir.”²⁶⁹ Sülemî'nin bu beyanından sohbetin şeyh ve müridin yanında ihvan, ashâb ve akrân olarak nitelendirilen kimselerle²⁷⁰ olan tüm münasebetleri kapsadığı görülmektedir. Bunun yanında *Tabakâtu's-sûfiyye*'de Allah'ın bazı kullarını dostluğuna seçmesi anlamındaki *istishâb* (استصحاب) kullanımı ile sohbetin anlam aralığı genişlemekte²⁷¹ ve sohbetin asıl gayesi ortaya çıkmaktadır. Bizim burada sohbet konusunda üstünde durmak istediğimiz husus şeyh ve mürid arasındaki münasebetle ilintili olan noktadır.

Başlarda daha çok hadis ve fıkıh gibi ilimler tedarik edilirken süreç içerisinde âdâb ve ahlâka yoğunlaşan meclisler kurulmuştur. Âdâb ve ahlâk meclislerine olan rağbetle birlikte tasavvuf ilmi de gelişip yaygınlaşmıştır. Nitekim tasavvuf ilmi İslamî ilimlerde ahlâk alanında oluşan boşluğu doldurmayı amaçlamıştır. Tasavvuf ilminin yaygınlaşması ile birlikte talim şeyhliğinin yanında terbiye şeyhliği de müesses bir hal almaya başlamıştır.²⁷² Sülemî, *Tabakât*'ta neredeyse her sûfiyi sohbetinde bulunduğu kişi/kişiler ile birlikte anmıştır. Şeyh-mürid irtibatının zamanla derinleşmesine paralel olarak Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye*'de sohbet kelimesinin yanında sohbet kelimesiyle yakın anlamlar içeren fakat çeşitli nüanslar barındıran *iltikâ*, *intimâ*, *refâkat*, *mücalese*, *tevellü* gibi ifadeler serdetmiştir.²⁷³

---

²⁶⁹ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, “Âdâbü's-suhbe ve hüsnü'l-'uşre”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Meir J. Kister, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, c. 3, s. 69.

²⁷⁰ Tasavvuf ilminde ihvan ve ashâb kullanımları dikey bağlamda şeyh-mürid irtibatına işaret ederken yatay ekseninde aynı şeyhe bağlı olan mürid topluluğu kastedilmektedir. Başka bir anlatımla bir şeyhin halkasında bulunan ashâbı kendi aralarında ihvan mesabesinde. es-Sülemî, **Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler**, ss. 267, 279, 290, 292.

²⁷¹ Allah'ın bazı kullarını sohbetine almasına (استصحاب) Sülemî, Ebû Abdullah b. Cellâ'nın biyografisini naklederken ondan yaptığı şu alıntı ile temas etmektedir: “Hak bazı kimseler ile konuşmak, bazılarıyla da arkadaşlık kurmak için onları dost olarak seçti (استصحاب). Allah kiminle bir şekilde dost olmak isterse onu çeşitli belalarla imtihan eder. Öyleyse sizden biriniz ekâbirin rütbesini talep edeceğinde dikkatli olsun!” es-Sülemî, **Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler**, s. 98.

²⁷² Karamustafa, **Tasavvufun oluşumu**, s. 146.

²⁷³ Benzeri kullanımların *Tabakât*'taki iz düşümünün İslim Gültekin tarafından tespit edilip bizim de tasdik ettiğimiz yerler için bkz. “Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye*, ss. 48, 91, 98, 103, 141, 170, 200, 217, 221, 228, 234, 273, 288, 307, 316, 319, 326, 332, 354, 373, 378, 431, 434; a. mlf., *Tabakâtu'ssûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, ss. 23, 48, 52, 56, 78, 94, 115, 127, 130, 135, 145, 163, 175, 188, 195, 197, 202, 206, 222, 234, 237, 276, 279.” İslim Gümüştekin, **Horasan'daki Tasavvuf Geleneginin Bir Şarihi Olarak Ebû Abdurrahman es-Sülemî (V. 412/1021) ve Tasavvuf Anlayışı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi SBE, 2018, s. 25.

Tabakâtus's-sûfiyye'de sohbet (صحبة, صحب) kavramı, ilk olarak İbrahim b. Edhem'in anlatıldığı bölümde kullanılmıştır. Bilindiği üzere İbrahim b. Edhem, av sırasında gaip den duyduğu bir ses ile *gafletten* uyandırılmış; tacı tahtı terk edip zühd ve takva yolunu tutmuş ve yolculuğu sırasında birçok olağanüstü hadiselerle karşılaşmıştır. Mekke'ye vardığında Fudayl b. İyaz ve Süfyân es-Sevrî'nin sohbetinde bulunmuştur.²⁷⁴ Sülemî, Ebû Hafs en-Neysâbü'rî'nin hayatını anlatırken kendisinin önde gelen imamlardan biri olduğunu söyleyerek Ali en-Nasrâbâzî ve Ubeydullah b. Mehdî el-Ebîverdî'nin sohbetinde (صحب) bulunup Ahmed b. Hadraveyh'e refakât (رافق) ettiğini belirtir.²⁷⁵ Akabinde Şah İbn Şucâ el-Kirmânî ile Ebû Osman Saîd b. İsmail el-Hîrî'nin Ebû Hafs'a bağlandığını (انتمى) söyler.²⁷⁶ Sülemî bu hadiseyi Şah İbn Şucâ el-Kirmânî,²⁷⁷ Ebû Osman Saîd b. İsmail el-Hîrî²⁷⁸ ve Ebû Hafs el-Haddâd'ın²⁷⁹ biyografilerini anlatırken üç farklı veçheden aktarmaktadır. Ebû Osman'ın biyografisindeki rivayet daha önce verdiği bilgileri özetlemektedir: “Önceleri Yahya b. Muaz er-Râzî ile Şah Şuca el-Kirmânî'nin sohbetinde (صحب) bulundu. Ardından Nişabur'a Ebû Hafs'ın yanına gidip sohbetinde (صحب) bulundu ve onun yolunu edindi (أخذ عنه طريقته).”²⁸⁰

Yukarıdaki pasajlarda zikredilen sohbet (صحب) kavramına Ebû Saîd el-Hîrî özelinde yalnızca Sülemî'nin değil Kuşeyrî²⁸¹ ve Hücvirî'nin²⁸² de benzer

²⁷⁴ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 13.

²⁷⁵ Hucvirî Ebû Hafs'ın tasavvufî eğitim sürecini Sülemî'nin vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda açıklar: “Ebû Abdullah (Aslı Ubeydullah'tır) el-Ebîverdî'nin sohbetinde bulunmuş, Ahmed b. Hadraveyh'e refakat etmiştir.” Hucvirî, *Keşfü'l-mahcub*, s. 336.

²⁷⁶ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 62.

²⁷⁷ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 109.

²⁷⁸ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 94.

²⁷⁹ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 62.

²⁸⁰ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 94.

²⁸¹ Kuşeyrî *er-Risâle*'de Sülemî ile benzer nitelikteki şu rivayeti nakletmektedir: “(Ebû Osman Saîd b. İsmail el-Hîrî), önce Şah Kirmânî daha sonra Yahya er-Râzî'nin sohbetinde (صحب) bulundu. Ardından Şah Kirmânî ile birlikte Nişabur'a, Ebû Hafs el-Haddâd'ın yanına gitti. Ebû Hafs'ın yanında kalıp ondan icazet aldı. Ebû Hafs onu kızı ile evlendirdi.” Abdulkерim Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmud ve Mahmud B. Şerif, Kahire, Daru'ş-ş'a'b, 1989, s. 81.

²⁸² Hucvirî, Ebû Osman'ın tasavvuf anlayışının şekillenmesinde sohbetinde bulunduğu şeyhlerle ilgili şöyle söylemektedir: “Bidayette Yahya b. Muaz er-Râzî'nin, bir müddet sonra Şah b. Şucâ el-Kirmani'nin sohbetinde (صحب) bulunmuştur. Ardından onunla birlikte Ebû Hafs el-Haddâd'ın

rivayetlerle ortak bir mana atfettikleri ve bu kavramı bir şeyhin izinden gitmek anlamında kullandıklarını görmek mümkündür. Nitekim Sülemî'nin Cüneyd'den aktardığı şu rivayet sohbetin kiminle yapılacağı hususunda bilgilendirici mahiyettedir: “Allah’ın seninle ilgili bildiği her şeyi açıklayabileceğin biriyle (sohbette bulun).”²⁸³

Yalın anlamda kullanılan *sahibe*/صحب kavramı, Sülemî tarafından yer yer anlamı tamamlayıcı ve kuvvetlendirici bazı başka ifadelerle kullanılmıştır. Sözelimi Amr b. Osman’ın Cüneyd-i Bağdadî’ye olan bağlılığından bahseden Sülemî, sohbet (صحبة) kelimesi ile intisâb (ينتسب) kavramını birlikte kullanılmıştır.²⁸⁴ Ebü'l-Hüseyin el-Bünnân’ın Ebû Said el-Harrâz ile olan sohbeti (صحب) Amr b. Osman örneğinde olduğu gibi bağlanmak manasındaki *intemâ* (ينتمي) kelimesi ile pekiştirilmiştir.²⁸⁵ Sülemî, Ebû Bekir el-Verrâk’ın hayatını anlatırken onun Ahmed b. Hadraveyh ile görüştüğünü (لقي) ve ardından sohbetinde (صحب) bulunduğunu belirtir.²⁸⁶ Ebû Abdullah er-Rûzbârî’den yaptığı alıntıda ise *mücâlese* kavramını kullanarak her ünsiyet kurulan kişi ile dost olunmayacağını (مجالس) ve sırların ancak güvenilir kimselerle paylaşılacağını rivayet eder.²⁸⁷

Sohbet kavramı başta Sülemî olmak üzere Kuşeyrî ve Hücvîrî gibi ikinci dönem tabakât yazarları tarafından çoğunlukla şeyh-mürîd ilişkisi çerçevesinde intisab etmek/bağlanmak anlamında kullanılmıştır. Başka bir anlatımla şeyh ile mürîd arasındaki ilişkinin yoğunluğu ve durumu sırasıyla şöyle bir kavram haritası oluşturmuştur: *İltikâ, ru'yet, mürâfakat, mücalese, sohbet, intimâ* ve *intisab* etmek. Bunların yanında Hayrun'n-Nessâc'ın (v. 322/934) biyografisi anlatılırken İbrahim el-Havvâs (v. 291/904) ile Ebû Bekir eş-Şiblî'nin (v. 334/946) onun meclisinde tövbe ettikleri belirtilmektedir.²⁸⁸ Şiblî'nin biyografisi anlatılırken de bu bilgi Şiblî

---

ziyaretinde bulunmak için Nişabur'a gitmiştir. Ebû Hafs'ın yanında kalmış ve ömrünü onun sohbetinde geçirmiştir.” Ali b Osman b Ali Hücviri, **Keşfü'l-mahcub**, s. 345.

²⁸³ es-Sülemî, **Tabakâtu's-Süfîyye: İlk Zâhid ve Süfîler**, s. 88.

²⁸⁴ es-Sülemî, **Tabakâtu's-Süfîyye: İlk Zâhid ve Süfîler**, s. 115.

²⁸⁵ es-Sülemî, **Tabakâtu's-Süfîyye: İlk Zâhid ve Süfîler**, s. 245.

²⁸⁶ es-Sülemî, **Tabakâtu's-Süfîyye: İlk Zâhid ve Süfîler**, s. 130.

²⁸⁷ es-Sülemî, **Tabakâtu's-Süfîyye: İlk Zâhid ve Süfîler**, s. 326.

²⁸⁸ es-Sülemî, **Tabakâtu's-Süfîyye: İlk Zâhid ve Süfîler**, s. 200.

üzerinden nakledilerek teyit edilir.²⁸⁹ Sufi meclisinde tevbe etmek, *Menâhicü'l-arifin*'de belirtildiği üzere kişinin nefis ve kalbini temizleyip bir imamın yolunu tutması olgusunu akla getirmektedir.²⁹⁰

Bir sûfinin sohbeti; bazen sadece bir şeyhle, bazen yaşadığı bölgede bulunan farklı şeyhlerle bazen de farklı bölgelerden birçok şeyhle olabilmektedir. Bu durum bölgeleri keskin hatlarla ayırmanın ve birbirinden bağımsız görmenin önüne geçmenin yanında bölgeler arasındaki etkileşimi kuvvetlendirmektedir. Ebü'l-Hasan Ali b. Bündâr es-Sayrafî'nin (v. 359/969) durumu bazı sûfilerin farklı bölgelerde pek çok şeyhe intisab etmesinin en belirgin örneğidir. Sülemî, Bündâr hakkında şöyle der: "Nişabur'da Ebû Osman ve Mahfuz; Semerkant'ta Muhammed b. Fazl; Belh'te Muhammed b. Hamid; Cüzcan'da Ebû Ali; Rey'de Yusuf b. Hüseyin; Bağdat'ta Cüneyd, Ruveym, Semnûn, Ebü'l-Abbas b. Atâ ve Ebû Muhammed el-Cerîrî; Şam'da Tahir el-Makdisî, Ebû Abdullah b. Cellâ ve Ebû Amr ed-Dimeşkî; Mısır'da Ebû Bekir el-Mısrî, ez-Zekkâk ve Ebû Ali er-Rûzbârî'nin sohbetinde bulunmuştur."²⁹¹ Görüldüğü üzere Ali b. Bündâr es-Sayrafî gerek Irak, gerekse Horasan bölgesinin birçok beldesinde bulunmuş ve buralardaki şeyhlerin sohbetine katılmıştır.

Sülemî, *Beyânu Ahvâli's-sûfiyye*'de tasavvufun âdâb, ahlâk, mücadele ve hallerden müteşekkil dört makamının olduğunu âdâbın kesbî, hallerin vehbî olduğunu, ahlâk ve mücahedenin ise sünnete ittiba ile elde edildiğini belirtir.²⁹² Yazar, adı geçen eserinde sûfilerin âdâbını Ehl-i Suffâ'nın âdâbı ile özdeşleştirir. Sûfî imamların terbiyesinden geçmek, farz, sünnet ve nafilere önem vermek, bidatten ve ehlinden sakınmak, halkı kendinden üstün görüp yapılan yardımları kabul etmek, ihvanına destek olmak, genç oğlanlar ve kadınlardan uzak durmak, kimseden dünya malı talep etmeyip herkesin sohbetinde bulunmamak gibi hususları tasavvufun

---

²⁸⁹ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 209.

²⁹⁰ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, "Menâhicü'l-arifin", *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risaleleri*, thk. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi, 1981, s. 3.

²⁹¹ es-Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, s. 328.

²⁹² es-Sülemî, "Beyânu Ahvâli's-sûfiyye", s. 109.

âdâbları çerçevesinde zikreder.²⁹³ Sülemî'nin Ebû Ubeyd en-Nesevî'den yaptığı alıntı sûfîlerin âdâba yükledikleri anlamı daha da görünür kılmaktadır. Ebû Ubeyd, ibadetlerdeki âdâbın oruç tutmaktan ve geceleri namaz kılmaktan daha makbul olduğunu belirtip şöyle söylemektedir: “Zira edep, kurbiyeti istilzam ederken oruç tutup namaz kılmak ise ecir ve sevabı gerektirmektedir.”²⁹⁴ Bunun yanında yamalı hırka ve şalvar giymek, semâ yapmak ve sema sırasında hareket edip bağırarak, sohbet etmek ve bast halinde bulunmak gibi durumları da sûfîlerin ruhsatları olarak beyan eder.²⁹⁵

Sülemî, sûfîlerin ferdî olarak edinmeleri gereken ahlâk ve âdâblarının yanında cemiyet içindeki sohbet âdâbından da bahseder. Sözelimi *Edebu Mücâleseti'l-meşâyih ve Hıfzi Hurumâtihim*'de şeyhin sırrını muhafaza etmek,²⁹⁶ usul ve furu' alanında muhalif olan kimselerin sohbetinde bulunmamak,²⁹⁷ sohbette bulunurken samt halinde olmak,²⁹⁸ riyazetlere sabır gösterip şeyhten mahallini ve derecesini yükseltmesini beklememek,²⁹⁹ şeyhin huzurunda himmet ve havâtırını dağıtmamak³⁰⁰ gibi birçok sohbet âdâbından bahsetmektedir. Sülemî, *Risâletü Ravzai'l-mürîdîn*'de benzer bir tutumu sergilemektedir. O, îsârı benimsemek, Allah dışındakilerle irtibatı kesmek, Allah'a yakın durma, Hz. Peygamber'in sünnetine uyma, salih ve zâhidlerle birlikte olma, iyi kimselerin sohbetinde bulunma; dünya, ehli ve makamlardan uzak durma, kişiyi ilgilendirmeyen şeylerden uzak durma, ihlaslı olma, güzel ahlâklı olma gibi kırka yakın buyruğu müridlerine tavsiye etmektedir.³⁰¹

---

²⁹³ es-Sülemî, “Beyânu Ahvâli's-sûfîyye”, ss. 110-111.

²⁹⁴ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, “Cevâmi'u Âdab lisûfîyye”, **Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risaleleri**, thk. Süleyman Ateş, Ankara : Ankara Üniversitesi, 1981, s. 40.

²⁹⁵ es-Sülemî, “Beyânu Ahvâli's-sûfîyye”, s. 112.

²⁹⁶ es-Sülemî, “Edebu Mücâleseti'l-meşâyih ve Hıfzi Hurumâtihim”, c.3, s. 109.

²⁹⁷ es-Sülemî, “Edebu Mücâleseti'l-meşâyih ve Hıfzi Hurumâtihim”, c.3, s. 112.

²⁹⁸ es-Sülemî, “Edebu Mücâleseti'l-meşâyih ve Hıfzi Hurumâtihim”, c.3, s. 113.

²⁹⁹ es-Sülemî, “Edebu Mücâleseti'l-meşâyih ve Hıfzi Hurumâtihim”, c.3, s. 113.

³⁰⁰ es-Sülemî, “Edebu Mücâleseti'l-meşâyih ve Hıfzi Hurumâtihim”, c.3, s. 114.

³⁰¹ Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin Sülemî, “Risâletü Ravzai'l-mürîdîn”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Muhammed Sûrî, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369 hş, c. 3, ss. 355-375.

SONUÇ

Çalışmamızdaki amacımız bir biyografi yazım türü olarak ele aldığımız tabakât yazıcılığının, tasavvuf tarihindeki konumuna ışık tutmaktı. Bunu yaparken genelde hicri V. asrı, özelde ise Sülemî'nin *Tabakâtu's-sûfiyye*'sini tezin tarihsel parametreleri olarak belirledik. Bu bağlamda, Sülemî'nin *Tabakât*'ını biçim ve içerik cihetinden hangi metoda göre kaleme aldığı, hangi yazılı ve sözlü kaynaklardan faydalandığı, eserini kaleme almadaki temel saikin ne olduğu gibi soruları sorarak irdeledik. Bunun yanında Sülemî'nin diğer kitap ve risâlelerini de *Tabakât* perspektifinden inceleyip tasavvuf tarihinin yazıya geçirilmesi hususundaki önemini ortaya koymaya çalıştık.

Sûfîler için tabakâtın yalnızca künye, doğum, ölüm, hoca ve talebe bilgilerini ihtiva eden kronolojik eserler olmadığını gördük. Bunun yanında kavramların, ekollerin, yöntemlerin, sûfî yaşam stillerinin tabakâtlar vasıtasıyla elde edilip tasavvufun nazarî yönüne kaynak sağladığını ve tabakâtlarda hayatları anlatılan sûfî imamların tasavvuf disiplininin "icmâni" oluşturduğunu müşahede ettik. Diğer bir yandan sûfîlerin isimlendirilme problemine, tasavvuf ile coğrafya münasebetine, sûfî sohbet ve adâblarına Sülemî'nin gözünden bakarak özellikle Irak/Bağdat ile Horasan/Nişabur ekollerinin oluşturduğu yöntem farklılıklarına işaret ettik.

Tezimizin ilk bölümünde dinî literatürdeki biyografi yazıcılığının gelişim sürecine değindik. Bu bağlamda yalnızca biyografi merkezli yazılmış müstakil eserler ile tarih, coğrafya, bibliyografya gibi biyografik bilgilerin satır aralarına sıkıştığı müşterek biyografik eserler üzerinde durduk. Hadislerin zapt altına alınma sürecinin biyografi yazımında temel saik olduğuna eriştik. Biyografi yazım sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan tabakât yazıcılığının normatif ilimlerdeki tezahürünün yanında tasavvuf ilmi açısından haiz olduğu önemi vurguladık. Hicrî V. asır öncesi ilk sûfî tabakâtlarının özelliklerine kısaca değinip bu asırda kaleme alınan eserleri metodolojik olarak mukayese ettik. Böylece Ebû Nuaym ve Kuşeyrî gibi eserlerini Arapça kaleme alanların yanında Herevî ve Hücvârî gibi Farsça eserler de yazan kimselerin Sülemî'nin etkisinde kaldıklarını yakından izledik.

Çalışmamızın omurgasını oluşturan ikinci bölümünü ise sūfî tabakât yazıcılığının miladı sayılan Sülemî'nin *Tabakâtu's-sûfiyye*'sine hasredip eser üzerine bir monografi oluşturduk. Eser, beş tabakadan müteşekkil olup 161-378 yılları arasında yaşamış 105 sūfî biyografisini içermektedir. Sülemî'nin beş tabakayı da Cüneyd-i Bağdâdî ile doğrudan ilintilemesi ve başta dedesi İbn Nüceyd olmak üzere özellikle fütüvvet ehli Horasan ekolü ile yakın münasebette bulunması Horasan ve Irak merkezli bir çalışmaya imza attığını göstermektedir. Sülemî, bu manada iki bölgenin de temsilcisi konumundadır. Sülemî'nin bu tutumu coğrafi sınırlarla çizilen tasavvuf anlayışlarının aslında süreç içerisinde keskinliğini yitirdiğini de göstermektedir. Yazarın şifahî haber kaynaklarının yanında başta babası, dedesi ve birçok sūfînin kitap, risâle ve müsveddelerini de yazılı kaynakları arasında sayabiliriz. *Tabakât*'ın satır aralarında günümüze ulaşmayan bazı eserler de zikredilmektedir. Bunun yanında Ebû Abdullah Muhammed b. Haffî'in hayatını anlatırken ona ait bilgileri kendisinin izni doğrudan aktardığını söyleyerek sūfîlerin de muhaddisler gibi icâzet yöntemini kullandıklarını göstermektedir. Ayrıca İbrahim b. Edhem ile Süfyan es-Sevrî arasında geçen yazışmalar, tasavvuf tarihinde "ümmîliğin" yeniden ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur.

Üçüncü bölümde ise *Tabakât*'ın Sülemî'nin diğer eserleri ile münasebetinin sağlamasını yaptık. Sülemî'nin *Tabakât*'ı ile diğer tabakâtlarını ve monografik biyografilerin metot farklılıklarını ele aldık. Bu minvalde *Tabakât*'ta değinmediği sūfîlerin ve değinse dahi muğlak bıraktığı rivayetlerin diğer tabakâtlarındaki izdüşümünü tespit edip daha geniş bir resim çizmeye çalıştık. Sülemî'nin *Tabakât*'ta yer verdiği rivayetleri Sünnî tasavvuf anlayışı süzgecinden geçirip sistematik bir şekilde naklettiğini gördük. Sülemî, günümüze tabakâtı eksiksiz olarak ulaşan ilk yazar olmanın yanında sūfî imamlardan nakledilen rivayetleri derleyip tüm sureleri içeren ilk işârî tefsirin de müellifidir. Çalışmamızda *Tabakât*'ta sūfîlerden nakledilen ayet tefsirleri ile Sülemî'nin müstakil tefsirlerini mukayese etmeye çalıştık. Yazar, yalnızca ayet tefsirleri hakkındaki rivayetleri nakletmemiş bunun yanında harflerin işaret ettiği anlamlara da değinerek "hurûfilik" ile anılma riskini göze almıştır. Belki de bunu sezdiğinden dolayı *Şerhu Meâni'l-Hurûf*'un girişinde harfler üzerine çalışma yapmanın mubahlığını ortaya koyan hadisler nakletmiştir. Fakat buna rağmen Hâfız

ez-Zehebî gibi isimler onu yer yer batınî ve Karmatî olmakla itham etmiştir. Sülemî tasavvuf, sûfîlik, sohbet, âdâb gibi konularda risâleler kaleme alarak tasavvuf yoluna giriş ve bu yoldaki terakki safhalarını mübtedilere sunmuştur. Diğer yandan uzak durmaları gereken tezellül, galât, şatahât, ibâhiye gibi akımları da belirterek sûfîleri ikaz etmiştir.

Sülemî'nin *Tabakât*'ı özelinde gördük ki tasavvuf ilmi açısından tabakât yazıcılığının sahip olduğu öneme dair çalışmalar ibtidaî merhalelerde seyretmektedir. İleride yapılacak tabakât monografilerinin tasavvuf ilminin daha dakik bir şekilde tahkik edilmesine sunacağı katkı yadsınamaz ölçüdedir.

KAYNAKÇA

- Acimamatov, Zaylabidin: “Ebû Hanîfe’ye Yöneltilen Eleştiriler”, **Dinî Araştırmalar**, 8/24, s. 179-192, 2006.
- Apaydın, H. Yunus: “İbn Hazm”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, c. 20, s. 39-52, 1999.
- Ateş, Süleyman: “Hakâiku’t-Tefsîr”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 15, s. 163-165, 1997.
- İslâm Tasavvufunun Ana İlkeleri: Sülemî’nin Risaleleri**, Ankara, Ankara Üniversitesi, 1981.
- Sülemî ve Tasavvufi Tefsiri**, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1969.
- Attâr, Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebû Bekr İbrâhîm-i Nîsâbüî: **Evliya tezkireleri**, Trc. Süleyman Uludağ, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2012.
- Aycan, İrfan: “Urve b. Zübeyr”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 42, s. 183-185, 2012.
- Aydınlı, Abdullah: **Hadis İstılahları Sözlüğü**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2009.
- el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb: **el-Kifaye fî Ma’rifeti Usuli İlmî’r-rivaye**, thk. Ebû İshak İbrâhîm b. Mustafa Ali Bahbah Dimyât, Dârü’l-Hüda, 2003.
- Târîhu Bağdad ev Medîneti’s-selâm**, thk. Beşşâr Avvâr Ma’rûf, Beyrut: Dârü’l-Ğarbi’l-İslamî, 2001.
- Başer, Hacı Bayram: **Şeriat ve Hakikat: Tasavvufun Teşekkül Süreci**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2017.
- “Yükümlü Varlıktan Varlığın Gayesi Olan İnsana: Tasavvufta İnsan Tanımlarının Dönüşümü Üzerine”, ed.

- Türker, Ömer - Üçer, İbrahim Halil, **İnsan nedir? İslam Düşüncesinde İnsan Tasavvurları**, İstanbul, İLEM Yayınları, 2019.
- el-Belhî, Ebü'l-Kasım: **Fazlü'l-i'tizal ve tabakatü'l-Mu'tezile**, nşr. Fuad Seyyid, Tunus, ed-Dârü't-Tunisiyye, 1974.
- el-Berkî, Ebû Ca'fer: **Kitâbu'r-ricâl**, Tahran, Tahran Üniversitesi, tarihsiz.
- Birişik, Abdulhamit: "Kur'an", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 26, s. 383-388, 2002.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b İsmâîl: **et-Tarihü'l-kebir**, Haydarabad, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362.
- Büyükkara, Mehmet Ali: **Sahîhu'l-Buhârî**, Beyrut, Dâr İbn Kesîr, 2002.
- "İmamiyye Şia'sının Hadis Usulünde 'Mezhebi Bozuk' Raviler(I): Metodolojik Değerlendirmeler", **İslâmî Araştırmalar**, s. 201-215, 17/3, 2004.
- Calder, Norman - Mojaddedi, Jawid - Rippin, Andrew: **Classical Islam: A Source Book Of Religious Literature**, London, Routledge, 2003.
- el-Cürcânî, eş-Şerif Ali b Muhammed: **et-Ta'rîfât**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Çeker, Huzeyfe: **Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği**, Konya, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları, 2018.
- Çetin, Mahmut: **Biyografi Kitabı**, İstanbul, Biyografi Net, 2012.
- Çetin, Nihad M: "Ahbâr", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 1, s. 486-489, 1988.
- Demirli, Ekrem: "Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri ile Metafizik Arasında Tasavvufun İlim Olma Mücadelesi", **Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 2/4, s. 1-29, 2016.
- Ebü'l-Bekâ, el-Kefevî: **el-Külliyât**, Bulak, 1253.

Taşköprüzâde, Ebü'l-Hayr İsamüddin
Ahmed Efendi:

**Miftahü's-saade ve Misbahü's-siyade fî Mevzuatı'l-
ulum**, Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, 1968.

Efendioğlu, Mehmet:

“Tabakât (Hadis)”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**,
İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 39, s. 291-292, 2010.

“Vefeyât”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**,
İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 42, s. 603-605, 2012.

Eflâkî, Arifi Ahmed:

Ariflerin Menkıbeleri, trc. Tahsin YAZICI, Ankara,
Milli Eğitim Bakanlığı, 1989.

Fayda, Mustafa:

“Siyer ve Megâzî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 37, s.
319-324, 2009.

Göztepe, Yüksel:

“Menâkıbnâme ve Kuşeyrî'nin Hayatına Dair Farklı Bir
Kaynak: Menâkıbu Şeyh Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî”,
Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4/8, s.
61-79, 2018.

Güloğlu, Nazife Vildan:

“Tasavvufta Kadın ve Ebû Abdurrahman Sülemî'nin
Zikru'n-Nisvetil Müteabbâti's-sûfiyât Adlı Eseri”,
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Gümüştekin, İslim:

“Horasan'daki Tasavvuf Geleneğinin Bir Şarihi Olarak
Ebû Abdurrahman es-Sülemî (Ö. 412/1021) ve Tasavvuf
Anlayışı”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova
Üniversitesi SBE, 2018.

el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn
Yâkût:

Mu'cemu'l-buldân, Beyrut, Dâru Sadır, 1977.

Hizmetli, Sabri:

İslam Tarihi: -İlk Dönem-, Ankara, Ankara Okulu
Yayınları, 2006.

Hücvîrî, Ebü'l-Hasan Ali b. Osman b. Ali:

Hakikat Bilgisi: Keşfu'l-mahcub, trc. Süleyman

ULUDAĞ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016.

Keşfü'l-mahcub, trc. İsmail Abdulhâdî Kandîl, Şuunü'l-İslâmiyye, Kahire, 1975.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem:

Lisanü'l-Arab, Beyrut, Dâru'l-Ma'arif, t.y.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn:

Sıfatü's-safve, tk. Mahmûd Fahri, Beyrut, Dâru'l-Maârif, 1979.

Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî:

el-Ma'ârif, thk. Servet Ukkâşe, Dâru'l-ma'ârif, Beyrut, t.y.,

İbnü'n-Nedim, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak:

el-Fihrist, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1978.

İlhan, Avni:

“Bâtıniyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 5, s. 190-194, 1992.

İsen, Mustafa:

“Bir Biyografî Ustası Olarak Gelibolulu Mustafa Âlî”, **Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştayı Bildirileri 28-29 Nisan 2011**, s. 13-24, 2014.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak:

Hilyetü'l-evliya ve tabakatü'l-asfiya, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997.

İyâz, Kâdî:

Şifa-i Şerif Şerhi, trc. Mehmet Yaşar Kandemir, İstanbul, Tahlil Yayınları, 2012.

Karamustafa, Ahmet T.:

Tasavvufun Oluşumu, trc. Nagihan Doğan, İstanbul, Bilgi Üniversitesi, 2017.

Kaya, Mesut:

“Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histogramik Bir İnceleme”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, sayı: 31, s. 33-65, 2014.

Kelabâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim el-Buhari:

et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-tasavvuf, thk. Ahmed Şemseddin, Beyrut, Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993.

- Doğuş Devrinde Tasavvuf**, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016.
- Knysh, Alexander: **Tasavvuf Tarihi**, trc. İhsan Durdu, İstanbul, Ufuk Yayınları, 2011.
- el-Kuşeyrî, Abdulkerim: **er-Risâletü'l-Kuşeyriyye**, thk. Abdulhalim Mahmûd-Mahmûd Şerif, Kâhire, Dâru's-ş-ş'ab, 1989.
- Makdîsî, George: **İslam'ın Klasik Çağında Din, Hukuk, Eğitim**. Trc. Tuncay Başoğlu, İstanbul, Klasik, 2019.
- el-Ma'lûf, Luvis b Nikola: **el-Müncid fî'l-Luga ve'l-A'lam**, Beyrut, Dâru'l-Meşrik (Dar el-Machreq), 2003.
- Melchert, Christopher: **Sünnî Düşüncenin Teşekkülü: Din-Yorum-Dindarlık**, trc. Ali Hakan Çavuşoğlu, İstanbul, Klasik Yayınları, 2018.
- Mojaddedi, Jawid A.: **The Biographical Tradition in Sufism : The Tabakat Genre From al-Sulami to Jami**, Richmond, Curzon Press, 2001.
- Muhammed, Yusuf HAttâr: **el-Mevsuatü'l-Yusufiyye bi Beyâni Edilleti's-sufiyye**, Dımaşk, Dâru't-takva, 2003.
- el-Muhâsibî, Ebû Abdullah Haris b Esed: **er-Riaye li-hukukillah**, thk. Abdulkadir Ahmed ATÂ, Kahire, Dâru'l-Kütübi'l-Hadise, 1970.
- Mustafa, İbrâhim – ez-Zeyyât, Ahmed Hasan – en-Neccâr, Muhammed Ali, Abdülkadir, Hâmid: **el-Mu'cemü'l-vasit**, basım yeri yok, yayınevi yok, 1960.
- Ocak, Ahmet Yaşar: **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992.
- Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler**, Ankara, İmge Kitabevi, 2000.

- Öz, Mustafa: “Tabakât (Kelâm)”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 39, s. 294-295, 2010.
- Öz, Yusuf: “Tezkire”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 41, s. 68-69, 2012.
- Pürcevâdî, Nasrullah: **Mecmua-i asar-i Ebû Abdurrahman es-Sülemî**, Tahran : Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369hş.
- Sâmî, Şemseddin: **Kamus-ı Türki**, Dersaâdet, İkdâm Matbaası, 1317.
- es-Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b Ali et-Tusi: **el-Luma‘**, thk. Abdulhalim Mahmud - Taha Abdulbâkî Surûr, Bağdad, Mektebetü'l-Müsennâ, 1970.
- İslam Tasavvufu: el-Lüma‘**, trc. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul, Altınoluk, 2016.
- Sezgin, Fuad: **Tarihü't-türasi'l-Arabi : Şi'r ile'l-havali Sene 430 h: Asrû'l-Abbasi**, trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî, Riyad, Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, c. 1, 1991.
- es-Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin: **Tabakatu's-sûfiyye**, Haleb, Dârü'l-Kitâbi'n-Nefis, 1986.
- Tabakatu's-sûfiyye**, thk. Nureddin eş-Şerîbe, Kahire, Mektebetü'l-Hanci, 1969.
- Tabakatu's-sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler**, trc. Abdurrezzak Tek, Bursa, Bursa Akademi, 2018.
- Tarihu's-sûfiyye bi-Zeylihi Mihanü's-sufiyye**, thk. Muhammed Edîb el-CÂDİR, Dımaşk, Dâru Ninevâ, 2015.
- Zikrû'n-nisveti'l-müteabbidâti's-sûfiyyât**. Kahire, Mektebetü'l-Hanci, 1993.
- Tefsiru's-Sülemî: Hakâikü't-tefsir**, thk. Seyyid İmrân,

Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Ziyadâtü Hakâiki't-tefsir: The minor Qur'an Commentary of Abu Abd ar-Rahman Muhammad, Thk. Gerhard Böwering, Beyrut, Dârü'l-Meşrik (Dar el-Machreq), 1986.

Âdâbu's-suhbe, thk. Mecdî Fethî es-Seyyid, Tanta, Dârü's-Sahabe li't-Türas, 1990.

Uyubü'n-nefs ve Mudavatuha, thk. Emîn Abdulhâdî el-FÂRÛKÎ, Şam, Darü'l-Beyrûtî, 2003.

Kitâbü'l-fütüvvet : Tasavvufta Fütüvvet, thk. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1977.

Suâlâtu Ebî Abdurrahman es-Sülemî li'd-Dârekutnî, thk. Mecdî Fethî es-Seyyid, Daru's-sahâbe li't-turâs, Tanta, 1992.

“Âdâbü's-sohbe ve Hüsnü'l-uşre”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Meir J. Kister, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c. 2, s. 31-132, Tahran, 1369hş.

“Edebu Mücâleseti'l-meşâyih ve Hıfzi Hurumâtihim”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Kennedy Lee HonerkamP, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c.3, s. 89-121, 1369hş.

“el-Mukaddime fi't-tasavvuf ve hakikatuhu”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Hüseyin Emîn, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c. 2, s. 457-532, 1369hş. 13

“Hakâiku't-tefsir”. **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Paul Nwyia, Tahra, Merkez-

i Neşr-i Danişgahi, c. 1, s. 45-224, 1369hş.

“Hikemun Müntehabun min Akvâli'l-ulemâ”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Kennedy Lee Honerkamp, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, , c. 3, s. 147-166, 1369hş.

“Kitâbu Beyâni Tezellüli'l-fukarâ”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Kennedy Lee Honerkamp, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c. 3, s. 17-62, 1369hş.

“Kitâbu kelâmi'ş-Şâfi'î fi't-tasavvuf”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Ahmed Tâhir Irâkî, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c. 3, s. 382-406, 1369hş.

“Kitâbu mehâsini't-tasavvuf”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Kennedy Lee Honerkamp, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c.3, s. 121-146, 1369hş.

“Kitâbu Nesîmi'l-ervâh”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Ahmed Tâhir Irâkî, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c. 2, s. 159-170, 1369hş.

“Kitâbu Sülûki'l-ârifîn”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Süleyman Ateş, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c. 3, s. 557-580, 1369hş.

“Kitâbu'l-erbain li's-sûfiyye”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Muhammed Sûrî, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c. 3, s. 275-316, 1369hş.

“Mâ et-Tasavvufu ve Men es-Sûfi”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Muhammed Sûrî, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c. 3, s. 317-330,

1369hş.

“Mesâil Veredet min Mekke”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Gerhard Böwering, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c.3, s. 441-460, 1369hş.

“Mes’eletü Derecâtî’s-sâdikîn fi’t-Tasavvuf”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Kennedy Lee Honerkamp, Tahran: Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c. 3, s. 63-88, 1369hş.

“Müstahrecun min Hikâyât Ebî Sâlih Hamdûn el-Kassâr”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**. thk. Muhammed Sûrî, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c. 3, s. 331-346, 1369hş.

“Risâle fi Galatâtî’s-sûfiyye”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Gerhard Böwering, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c. 3, s. 461-482, 1369hş.

“Risâle fi Marifetullah”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Muhammed Sûrî, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c. 3, s. 347-362, 1369hş.

“Risâletü Ravzai’l-mürîdîn”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Muhammed Sûrî, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c. 3, s. 363-382, 1369hş.

“Şerhu Meâli’l-hurûf”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Jean-Jacques Thibon, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c. 3, s. 223-274, 1369hş.

“Târîhu’s-sûfiyye”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû Abdurrahman Sülemî**, thk. Louis Massignon, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c. 1, s. 293-310, 1369hş. 30

“Uyûbü’n-nefs ve Müdâvâtühâ”, **Mecmua-i Âsâr-i Ebû**

Abdurrahman Sülemî, thk. Etan Kohlberg, Tahran, Merkez-i Neşr-i Danişgahi, c.1, s. 409-464, 1396hş.

“Beyânu Ahvâli’s-sûfiyye”, **Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risaleleri**, thk. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi, s. 131-140, 1981.

“Cevâmiu Âdab li’s-Sûfiyye”, **Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risaleleri**, thk. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi, s. 37-92, 1981.

“Derecâtü’l-muâmelât”. **Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risaleleri**, thk. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi, s. 21-26, 1981.

“Menâhicü’l-ârifin”, **Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risaleleri**, thk. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi, s. 3-20, 1981.

“Mes’eletü Derecâtü’s-sâdikîn”, **Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risaleleri**, thk. Süleyman Ateş, Ankara, Ankara Üniversitesi, s. 141-152, 1981.

Şahin, Haşim:

“Menâkıbnâme”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 29, s. 112-114, 2004.

Şahin Utku, Nihal:

“Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1/44, s. 263-290, 2013.

eş-Şirâzî, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim

Tabakatü’l-fukaha, thk. İhsan Abbas, Beyrut, Dârü’r-Raidi’l-Arabi, 1981.

b. Ali b. Yusuf:

Terzioğlu, Derin:

“Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatısı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, **Cogito**, c. 29, s. 284-296, 2001.

et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b
Alî b. Hasen Hakîm

Türer, Osman:

et-Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b.
Abdullah:

Uludağ, Süleyman:

Uzun, Mustafa İsmet:

Yazıcı, Tahsin - Uludağ, Süleyman:

Yılmaz, Necdet:

Yorulmaz, Nilüfer Kalkan:

Ez-Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin:

Hatmü'l-Evliyâ, Beyrut, Ma'hedü'l-Âdâbi's-Şarkıyye,
1965.

“Hilyetü'l-Evliyâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 18, s. 51-52, 1998.

Tefsirü't-Tüsteri, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-ilmıyye, 2002.

“İşârî Tefsir”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 29, s. 424-428, 2001.

“Kerâmet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 25, s. 265-268, 2002.

“Ebced”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 10, s. 68-70, 1994.

“Herevî, Hâce Abdullah”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 17, s. 222-226, 1998.

Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulema: (XVII. Yüzyıl), Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2007.

“İbn Sa'd'ın et-Tabakâtu'l-Kübra ve İbn Sellam el-Cumâhî'nin Tabakâtu Fuhûfili's-şuarâ'sından Hareketle Hicri III. Asır Tabaka Anlayışına Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, **İslam Te'lif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı**, ed. Hidayet AYDAR, İstanbul, Ensar Neşriyat, s. 13-24, 2018.

Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm : 301-350 h., thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Beyrut, Darü'l-

Garbi'l-Islami, c. 8, 2003.

